

Madzsar József: Fajromlás és fajnemesítés*

Az eugenetika tudományáról szóló összefoglalásomat avval a megállapítással kell kezdenem, hogy a társadalomnak, amelyben élünk, az ő jóléte és fejlődése szempontjából nem közömbös, hogy milyen az az emberanyag, amely ezt a társadalmat alkotja. Ez ugyan nagyon banális tételnek látszik, azonban a tények azt mutatják, hogy ez az igazság nem lebeg olyan tisztán az emberek szeme előtt, mint arra szükség volna. Az emberanyag minőségéről, az emberek egészséges vagy beteg voltáról tulajdonképpen évente csak egyszer hallunk: a sorozás táján, amikor is az újságokban olvashatjuk a panaszt, hogy az emberanyag romlik, hogy le kell szállítani a katonamértéket és hogy sok a beteg, degenerált ember. Magától értedődik, hogy ami a katonai szolgálat szempontjából áll, az áll az egész kultúrára is. Nemcsak a katonaságnak van szüksége egészséges emberekre, hanem általában az egész kultúrának létföltétele, hogy mennél több egészséges és mennél kevesebb beteg ember legyen. Hisz ez természetes dolog, ha csak azt gondoljuk meg, hogy a betegek kultúrmunkát nem végeznek, nem produkálnak semmit, ellenkezőleg, fogyasztanak a mások munkájából, az úgyis csekély kultúrfölöslegből, még pedig vagy ideiglenesen addig, míg betegek és azután esetleg pótolják, vagy pedig állandóan, mert mint látni fogjuk, sok ember egyáltalában nem tud munkát teljesíteni, hanem születésétől fogva alkalmatlan a hasznos tevékenységre. A társadalomra kétségkívül nem közömbös az egészséges és beteg emberek arányszáma, nem mindegy, hogy egy-egy épkézláb embernek a saját eltartásán kívül hány nyomorult embertársáról kell

*Szerző előadta a *Társadalomtudományi Társaság*-nak f. évi február hó 1. ülésén.

még gondoskodnia. Csak egyetlen pillantást vessünk arra, hogy napjainkban milyen arányban szerepelnek a betegek, a dologtalanok, csak egyetlen statisztikai adatot nézzünk meg épen az egészségesebb városok közül való Baseltől. Ott minden hatodik halálozást a tuberkulózis okozza, minden tizediket a rák, minden kilencediket az iszákosság, a gyermekek fele angolkóros, az iskolás gyermekek között száz közül alig akad egy-kettő, akinek ne volnának rossz fogai, a fiatalemberek fele alkalmatlan a katonai szolgálatra, az asszonyok 80%-a képtelen szoptatni gyermekeit.* Ilyenek és még rosszabbak az arányszámok más nagy városokban is. Magyarországon évente az összes halálozások közül ca. 60.000 esik a tuberkulózis rovására.

Ha e mellett elgondoljuk, hogy mily mértékben terjed az elmebetegek száma, ha látjuk, hogy az elmeógyógyintézetek mily kevéssé tudják befogadni a rájuk szorulókat, — Magyarországon ca. 30.000 elmebeteg jár szabadon — szaporodik az öngyilkosságok száma, (Ausztriában egy millió lakosra esett 1870-ben 71, ma esik 164 öngyilkosság); Ijesztően nő a gyermek öngyilkosságok száma — Parisban 1850-ben ezer öngyilkos közül egy gyermek volt, ma egy van 300 közül: — akkor kétségtelen, hogy az emberanyag egészsége nem áll azon a fokon, ahol lennie kellene a kultúra érdekében. Már pedig a kultúrát az emberek teremtik meg, úgy, hogy az egész kultúra-épületünk összedőlhet azon, hogy tönkre megy az emberanyag, amelyen a kultúra felépült. Egyetlen betegség behurcolása tönkre tehet kultúrákat. A malária krónikus formájában az embereket apatikussá, restté és dologkerülővé teszi s egyes szigetek virágzó kultúrája tönkrement azóta, hogy a maláriát behurcolták.

Természetes dolog, hogy ugyanilyen módon bármely kultúra tönkre mehet, ha az emberanyag megromlik. A társadalom szempontjából nagyon fontos probléma tehát azon tényezőknek a vizsgálata, amelyek elősegítik alkalmas embereknek a keletkezését és a kultúra szempontjából alkalmatlan embereknek a kiküszöbölését.

Itt tulajdonképpen a ható okoknak két külön csoportjával találkozunk. Az egyik csoport azokból a körülményekből tevődik össze, amelyeket külső életkörülményeknek szoktunk nevezni, ide tartozik tehát az osztályhelyzet, nevelés etc. Az okok másik csoportja pedig származik magából az emberből, az ő egészséges

* Bunge: *Die Quellen der Degeneration*, Basel 1910.

vagy beteg voltából, azokból a tulajdonságokból, amelyeket veleszületett tulajdonságoknak szoktunk nevezni. Tehát a nevelés és a körülmények, amelyekbe született és az öröklött tulajdonságok melyeket az előző generációtól készen kapott. És mivel látni fogjuk, hogy az embert tulajdonképpen kisebb mértékben határozzák meg az őt körülvevő körülmények, de sokkal fontosabb befolyással vannak a veleszületett tulajdonságok, természetes, hogy *ceteris paribus*, nagyobb részt nyer az ember helyzetének meghatározásában az átöröklés, mint a körülmények.

Most egyelőre csak azt kell bebizonyítani, hogy bizonyos testi és szellemi tulajdonságok csakugyan nem a körülmények eredményei, hanem azok öröklődnek. Mindenki tudja, hogy a gyermekek jobban hasonlítanak szüleikhez, mint idegenekhez, vagyis a hasonlóságnak nagyobb foka van meg szülő és gyermek közt, mint a gyermek és egy véletlenül kiválasztott idegen ember közt. Ez megint közhely, de olyan, amelyből szintén nem szokták levonni a kellő tanulságokat. Épen azért pontosabban meg kell vizsgálni, hogyan és mily módon öröklődnek ezek a tulajdonságok. Erről azonban csak röviden fogok beszélni, a részletek már a biometrika körébe tartoznak. A testi tulajdonságok öröklését könnyű vizsgálni mérések útján, és be lehetett bizonyítani a mérhető vagy qualitative vizsgálható testi tulajdonságok öröklését. Szülők és gyermekek között a termet, a végtagok hosszúsága, az egészség, fej alkata, szem színe stb. mind öröklődő tulajdonságok. Az átöröklés azonban nem csak testi tulajdonságokra vonatkozik, hanem a szellemiekre is. Itt többféle úton lehetett haladni. Pl. összehasonlították a szülők és gyermekek iskolai bizonyítványát ugyanazon osztályból, ugyanazon korból. Azért fontos ez, mert nem szabad gyermekeket felnőttekkel összemérni. Igaz ugyan, hogy az iskolázás mai rendszere mellett a bizonyítvány nem lehet a képességek abszolút fokmérője, de valamelyes irányítást még is ad. Azt tapasztaljuk az összehasonlításból, hogy öröklődik a temperamentum, lelkiismeretesség, intelligencia, kézírás etc. legalább oly mértékben, mint a testi tulajdonságok.

Ezekután természetes, hogy átöröklődnek azután olyan különböző tulajdonságok is, amelyek folytán az utódok hasznos kultúrmunkát nem tudnak végezni, átöröklődnek elsősorban betegségek, erre való hajlandóságok; meg lehetett állapítani süketnémaságra, elmebetegségekre, a tüdővészre, a büntettekre való hajlandóság örökölhető voltát. Számos más kisebb jelentőségű

dologról is bebizonyult, hogy szintén átöröklődik. Így pl. a vérzékenység (*haemophilia*), a torzképződések, pl. a hatujjúság; újabban sikerült bebizonyítani a cukorbetegségekre való hajlamosság örökletes voltát is. Különösen fontos azonban az, hogy átöröklődnek az elmebajok, idegességek, a tüdővész és a bűnözésre való hajlandóság.*

Evvel szemben átöröklődnek a kiválóságok bizonyos fajtái is. Ismerünk családokat, melyekben a kiváló neveknek egész sorát találjuk. Így pl. a Darwin, Feuerbach, Holbein, Bach család. Galton bebizonyította,** hogy a családi kiválóságok örökletesek, még ha eltekintünk is a családi helyzet okozta irányító hatástól. Kétségtelen tehát, hogy a társadalom szempontjából kiváló tulajdonságok is örököltetnek. Tehát az emberi társadalomban is meg van a nyersanyag a kiválasztásra, amely kiválasztáson az egész természetben a fejlődés, az evolúció alapul. Az emberek között is vannak különbségek, amelyek átöröklődnek, itt is lehet tehát természetes vagy mesterséges kiválasztással eredményt elérni.

A kiválasztás a természetben nagyon fontos szerepet játszik. Tudjuk, hogy a fejlődés azon alapul, hogy a természetben vannak alkalmas és alkalmatlan egyének, és hogy nagy túlszaporodás van, nincsen mindenki számára elegendő táplálék, így tehát a természetben küzdelem folyik a megélhetésért és ebben a harcban életben maradnak az alkalmasak, a jók, az egészségesek, elpusztulnak az alkalmatlanok, a rosszak. Az állatországban ennek a kiválasztásnak első sorban a negatív oldalát látjuk. Világos, hogy a szabad természetben testileg degenerált, nyomorék állatok nem tudnak életben maradni és így nem is szaporíthatják a degeneráltakat.

Kétségtelen dolog, hogy a kiválasztással nemcsak a szabad természetben látunk jó eredményt. Az ember ősidőktől fogva az állat- és növénytenyésztést is arra építette fel, hogy a létért való küzdelem tisztító hatása alól kivont házi állatokat és ter-

* David Heron: *A first study of the statistics of insanity and the inheritance of the insane diathesis*. London, 1907.

The Treasury of human inheritance. Fr. Galton Laboratory for National Eugenics. Part I. and II. London, 1909.

K. Pearson: *The Scope and Importance to the State of the Science of National Eugenics*. II. d. Edit. London, 1909. Németül megjelent: *Archiv für Rassen und Gesellschaft-Biologie*, 1908.

** Fr. Galton: *Genie und Vererbung*. Leipzig, 1910.

mesztett növényeket mesterséges kiválasztásnak vetette alá. Ennek a lehetőségét már régen ismeri a kertész, mikor a legjobb ágról olt tovább és az állattenyésztő, amikor a legszebb párt választja ki szaporításra. Bizonyos tehát, hogy ezzel a kiválasztással jó eredményeket lehet elérni. Azonban — és itt egy elméleti kérdés bizonyítására kell rátérni — a tapasztalat azt is bizonyította, hogy a kiválasztásnak a javító hatása csak bizonyos határig tart. A fák nem nőnek az égig, nem sikerül bizonyos tulajdonságokat ily módon végletekig fejleszteni, még pedig azért nem, mert a tulajdonságok egyéni variációi, a fluktuációk nem öröklődnek. Azok a különbségek, amelyek ugyanazon faj egyes egyénei között mutatkoznak, részben a környezet különböző hatásából erednek, és ezek a tisztára egyéni fluktuációk nem öröklődnek, másrészt azonban abból származnak, hogy minden faj (*populáció*) számtalan törzs keverékéből áll (*stocks, reine Linien*), amely törzsek egymástól különböznek, s ezek a különbségek természetesen örökletesek. Ilyen törzsek keverékéből áll elő az a tömeg, amely előttünk mint homogén faj jelenik meg. Ha ezek közül válogatunk és evvel változtatjuk a fajt, ez nem azt jelenti, hogy az egyéni variációk különbözőségei átöröklődnek és azok használnak fel a tulajdonságok javítására, hanem tulajdonképpen csak ezen különböző törzsek közül válogatjuk ki azokat, amelyeken pl. jobb vagy nagyobb gyümölcs terem, és ezeket izoláljuk a nagy tömegeből.

De mihelyt ezt az izolációt bizonyos fokig végrehajtjuk, gondosan kizárva mindig a más törzsekkel való kereszteződést, (pl. növényeknél, amelyek önmagukat porozzák be) és ily módon tiszta törzset kapunk, ebben is lesznek variációk, azonban ezeknek a változatoknak szelekciós értéke többé nincsen, a kiválasztás itt tovább magasabb eredményeket el nem érhet. Ezt a szempontot azért kellett precizírozni, mert a kiválasztástól az emberi társadalomban sem várhatjuk, hogy teljesen új tulajdonságokat teremtsen. A kiválasztás itt is elsősorban a pusztító szerepét játssza.

Az új tulajdonságok létrejötte más utakon történik, így pl. a mutáció, a keresztezések, új tulajdonságokat hozhatnak létre, amelyek örökölhetők is. Nagyon fontos szerepet játszik a keresztezés. A szülők tulajdonságai az utódokban vagy összeolvadnak, vagy a későbbi nemzedékben ismét széthasadnak, Pl. a mulattokban, a szülőknek színre vonatkozó tulajdonságai összeolvadtak és így egy új tulajdonságot, új fajtát hoztak létre.

A legtöbb tulajdonság azonban nem így viselkedik. Bizonyos keveredést mutatnak, esetleg az egyik tulajdonság elnyomja a másikat, de azután utólag szétválhatnak. (Mendel-féle törvény.) így pl. van egy tyúk-fajta (andalúziai), amely kék színű. Ezek fekete kakastól és fehér feketepettyes tyúktól származnak. De a kék tyúk és kék kakas utódaiban a kék szín az utódok felében ismét felbomlik fehérre és feketére. Vagyis ezeket a kék tyúkokat nem lehet tiszta fajtenyésztésére felhasználni, mert a tulajdonságok nem keverednek teljesen össze, hanem az eredeti tulajdonságok a csírasejtben megmaradnak a saját értékükben. így jöhetnek létre olyan tulajdonságok, melyeket az elődökben nem találunk: ez lehet a magyarázata sok, atavizmus név alatt ismert jelenségnek.*

Ha az átöröklésnek itt nagyon röviden jelzett törvényeit az emberiség szempontjából vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a kiválasztással az emberi társadalomban mindazonáltal nagy eredményeket lehetne elérni, mert az emberi társadalomban olyan nagy a keveredés, hogy belátható időn belül tiszta törzseket izolálni nem sikerül, már csak azért sem, mert az ember keletkezéséhez két egyén szükséges s ez a két egyén pedig két különböző törzset reprezentál, vagyis mindig történik kereszteződés. A gyakorlat szempontjából tehát a kiválasztás az emberi társadalomban nagyon fontos segédeszköz, annál is inkább, mert azokon a tulajdonságokon, amelyeket átörökléssel szereztünk, a következő nemzedék szempontjából nem tudunk változtatni. Az előbbiekből az következik, hogy az egyéni életnek körülményei nagyon sokféle változást idézhetnek elő az egyénben; a táplálkozás, a házi környezet, vagy a nevelés befolyása jelentékeny lehet az egyénre, de mindezek nem változtathatják meg a csíraplazmát, az átöröklésre semmiféle különös hatással nem lehetnek. Ha a dolgot meggondoljuk, ez voltaképpen nagy szerencse: nagyon szomorú képet kellene a jövőről lefesteni, ha a helytelen nevelési és tanítási rendszerek maradandó elváltozást okoznának. Szerencsére az utódok szervezete nem fogja megérezni, hogy a mi iskoláink olyan rosszak voltak.

Magától értetődik azonban, hogy az eugenetika azért nem hanyagolhatja el ezeknek a körülményeknek a vizsgálatát sem. Mert hiszen mindazok a tényezők, amelyek körülveszik az embert,

* W. Johannsen: *Elemente der exakten Erblichkeitslehre*. Jena, 1909.

Fr. Galton: *Natural Inheritance*. London, 1889.

Doncaster: *Heredity in the Light of Recent Research*. Cambridge, 1910.

meghatározzák egyrészt az értékét is és kétségtelen, hogy egy közepes ember, aki az átöröklés révén közepes képességekkel bír, ha jól van nevelve és megfelelő körülmények között nőtt fel, sokszorta hasznosabb, mint a műveletlen, és tudatlan zseni. A nevelésnek és körülményeknek az értékét az eugenetika nem tagadja, azok a ma élő emberekre igen fontosak. Azonban hangsúlyozni kell, nem hatnak a következő nemzedékre, úgy hogy tehát lehet, hogy egy hosszú életű embertörzs egyes tagjainak az életét valamely kedvezőtlen külső körülmény meg- rövidíti, talán több nemzedéken keresztül is, azonban későbbi utódok kedvező körülmények közt a magasabb életkort fogják elérni. A jövőre vonatkozólag, a mai körülményeknek, a társadalom mai berendezésének, különösebb hatást tulajdonítani az emberre nem lehet. Ennélfogva fontosságot és súlyt kell helyeznünk arra, hogy a kiválasztás valamely formában létrejöjjön, mert az emberi faj javítását csak így tudjuk elképzelni.

Tudjuk, hogyha a kiválasztást valamely fajban megszüntetjük, vagyis általános keveredés (*panmixis*) áll be, akkor ez lefokozza a fejlődésnek azt a színvonalát, amelyet a faj már elért. Az emberi társadalomban azonban hiányzik az a kiválasztás, amely a fejlődést garantálja. Az emberi társadalomban nincs vagy csak nagyon kis mértékben van meg a természetes kiválasztás a létért való küzdelem hatása alatt, mióta az ember kulturfelesleget tud termelni és ezt a felesleget arra használja fel, hogy a létért való küzdelem elesettjeit felsegítse. Az emberi társadalomban sokféle berendezés szolgál arra, hogy ezek a nyomorultak el ne pusztuljanak, hanem hogy ezeket fölneveljék, a társadalom „hasznos” tagjaivá tegyék. Ezek a berendezések a létért való küzdelem tisztító hatását lehetetlenné teszik. így pl. az osztálytagozódás kizárja azt, hogy az egyes osztályok tagjai közt a létért küzdelem fejlődhessék ki, ez a küzdelem csak az egyes osztályok keretein belül, annak tagjai közt folyik le. Az Eulenburg-féle ankét szerint a német egyetemek docensei között egyetlen volt, akinek a szülei a munkásosztályból kerültek ki.* Nem azért, mintha a munkások között nem lenne számos, kellő intelligenciával bíró ember, hanem azért, mert ezen a ponton küzdelemben nem is bocsátkozhatnak a munkásosztály tagjai. Ez az adat persze csak illusztrálásul szolgál, hiszen oly kevés docens van, hogy a dolog nem olyan fontos, de így van

* Erich Becher: *Der Darwinismus und die soziale Ethik*. Leipzig, 1909.

minden téren, a létért való küzdelemnek két osztály tagjai között még a lehetősége is ki van zárva.

Ahol meg az egyes osztályokon belül ilyen küzdelem folyik is, nem mindig azok lesznek a győztesek, akiknek a társadalom szempontjából a legtöbb egészséges tulajdonságuk van; a sikert nem mindig a magasrendű tulajdonságok biztosítják. A pénzszerezés, a siker előfeltétele között a tág lelkiismeret és jó könyök nagyobb szerepet játszanak.

A magasabb rendű állatok között van a kiválasztásnak még egy formája, az ivari kiválasztás. A hímek küzdenek a nőstényért, a győztes jobban fog szaporodni; a nőstények válogatnak, előnyben részesítik a szebb tollazatú, vagy jobban éneklő hímeket. Az emberi társadalomban még ez a vértelen kiválasztás sem maradt meg, csak rá kell mutatni a pénz- és érdekházasságokra, az osztály- és kaszt különbségekre, mint házassági akadályokra stb.

A természetes kiválasztás hatásának csökkenését exakt tudományos vizsgálatokkal is meg lehetett állapítani. A metódusra Pearson jött rá, amikor a magas életkor átöröklődését vizsgálta. Ha az életkor csak a konstitúciótól függ, akkor annak olyan mértékben kellene öröklődnie, mint más testi tulajdonságoknak. A vizsgálat ellenben azt bizonyította, hogy az életkor kisebb mértékben öröklődik, mint kellene, aminek nem lehet más oka, minthogy a haláleseteknek egy része korábban következik be, véletlen, nem szelektív körülmények következtében, aminők például a foglalkozásból származó betegségek, infekciók vagy katasztrófák, háború stb. A számítások alapján kiderült, hogy a haláleseteknek csak 55—75%-át lehet a kiválasztás rovására írni.

Ha pedig az emberi társadalomban a kiválasztás szerepe ilyen korlátozott, akkor a faj további sorsa fölött az fog dönteni, hogy vajon kik szaporodnak inkább, az alkalmasak-e vagy az alkalmatlanok? Bizonyos az, hogy mai berendezkedésünk mellett a degeneráltak elég magas életkort érhetnek el, van elég alkalmuk a szaporodásra. A higiéne nagyrészt odatörekszik, hogy a gyöngék életét meghosszabbítsa és ezért emelkedik lassankint az átlagos életkor. A degeneráltak családjai gyakran még az átlagosnál is nagyobbak, ellenben mind jobban kisebbedik a gyermekek száma éppen a legegészségesebb, legalkalmasabb családokban, amint az a következő táblázatból kiviláglik.*

* Pearson i. m.

Termékenység beteg és egészséges családokban:

Beteges családok	A család nagysága
Süketnémák	6·2
Elmebetegek	6·0
Degeneráltak	6·1
Lelki defektusokkal	7·0
Büntettek	6·0

Normális családok	A család nagysága
Intellektuellek	4·7
Munkásosztály (Dánia)	5·3
„ (London)	5·1
Egyetemet végzettek (Amerika)	2·1
„ „ (Anglia)	1·5

Kétségtelen tehát, hogy az emberi társadalomban a természetes kiválasztás hatása nagyrészt megszűntnek tekinthető és az alkalmatlanok szaporodása felülmúlja az alkalmatlanokét, ami Heron szerint különösen a nagyvárosi életet jellemzi.

Emellett azonban az emberi társadalom, amikor megszűntette a természetes kiválasztás tisztító hatását, nem gondoskodott helyett mesterséges kiválasztásról sem. Pedig ennek a szükséges voltát már nagyon régen hangoztatták. Már Darwin idézi a görög költőnek, Theognisnak (Kr. e. 500 körül) elégiáját, amelyben szemére hányja kortársainak, hogy bezzeg az állattenyésztésnél kiválasztják az egészséges és hibátlan törzset, a házasságnál ellenben minden a pénzen fordul meg, az elfajult gazdag megszerezheti magának a legjobb törzs gyermekét és így degenerált keverékek keletkeznek. Plato is a tenyésztés eredményeire hivatkozik és követeli, hogy az uralkodó gondoskodjék az állam tisztogatásáról. Minden tisztítás, még a legenyhébb is, fájdalmas, mint az orvosi kúrák. Legenyhébb mód, hogy az alkalmatlanokat el kell jó messzire távolítani és ezt az eljárást „szépitgetve” kolonizálásnak lehetne nevezni. Plato már tudatos harcosa volt az eugenetikának.

A mesterséges kiválasztás valóban gyakorlatban is volt különféle társadalmakban. Montesquieu írja (*De l'esprit des lois*), hogy a samniták összegyűjtötték a fiatalokat és megbírálták őket. Akit legjobbnak ítélték, az tetszése szerint választhatott magának feleséget; aki utána a legtöbb szavazatot kapta, az következett utána a választásban is és így tovább. A bírálathoz csak a jó tulajdonságokat és a hazának tett szolgálatokat vették tekintetbe. Ez a pozitív, tenyésztő kiválasztás példája. A negatív kiválasztást, a gyöngék eliminációját, sok helyen gyakorolták, Spárta példája általánosan ismeretes. A régi germánokról írják, hogy az újszülöttet az apa elé helyezték és neki joga volt dönteni afölött, hogy életben maradjon-e. Ez is faj-higienikus berendezés volt, az akkori primitív kultúrában még nem volt felesleg, amit a csenevészektől eltartására lehetett volna fordítani. Az olyan társadalmakban, ahol még ma is csak épen annyi élelmet tudnak megszerezni, amennyi az illetőnek szükséges, kénytelenek gyakorolni az alkalmatlanoknak az eliminálását, így pl. az eszkimók a nyomorék csecsemőket kiteszik a jégre.

Nagyon jól tudjuk, hogy a mai társadalomban egyik irányban sem történik eliminálás. Amit ma az alkalmatlanokkal teszünk, ép ellenkezője annak, mint amit a kiválasztás szempontjából követelni kellene. Ma tudjuk azt, hogy az elmebetegségek örökölhetők és ez a társadalom az elmebetegeknek csak kis százalékát helyezi el zárt intézetekben, ott gyógyítja őket és ha „meggyógyultak,” akkor ismét szabadon eresztik. Ez a gyógyítás nagyon hasznos lehet az egyén szempontjából, esetleg újra munkás tagja lesz az illető a társadalomnak. De a csirapazmát gyógyítani, az öröklést javítani nem lehet, és minél hosszabb időn át tartjuk életben az elmebetegeket, annál jobban ártunk a jövő generációnak, mert annál több idejük van szaporodni. Mit csinálunk a büntettekkel? Tudjuk, hogy a büntettek legnagyobb része született bűnös. Látjuk, hogy a börtönökben a visszaesések átlaga tizet tesz ki. Ezeket a büntetteket igyekszünk javítani, nevelni, ami az egyéneknek ismét hasznos lehet, a lelkiismeretét felébreszti, de nem tudjuk megjavítani az átöröklés minőségét; minél többször eresztjük szabadon, minél higienikusabb a börtön, annál tovább élnek, tehát több alkalmuk lesz fajukat szaporítani. Ugyanígy vagyunk a tuberkulotikusokkal; a mi tuberkulózis-szanatóriumaink nagyon üdvösek lehetnek az egyénre nézve, a jó levegő és a jó táplálás kigyógyíthatják a tüdővészest, de nem javíthatja az átöröklés

minőségét és minél tovább él ez az egyén, annál több tudósvészre hajlamosnak fog életet adni.*

Vannak azután a társadalomban egyes törzsek, családok, melyek a degenerációnak nem egyes jeleit, hanem egész tömegét mutatják be; úgy látszik, a degeneráció különféle formái kölcsönös viszonyban vannak. A szülő iszákosságra való hajlamából a gyermek epilepsziássá, elmebeteggé etc. lesz. Ilyen terhelt családoknak a vizsgálata elrettentő képet ad. Ilyen a *Familie Zero*** vagy L. Dugdale esete,*** aki úgy lett figyelmessé egy családra, hogy hat tagját találta egyszerre ugyanabban a fogházban. A család feje egy 1740-ben született iszákos asszony, akinek 75 esztendő lefolyása alatt 834 közvetlen leszármazottja volt. Ezek közül 709-nek a sorsát sikerült kikutatni. Ezek közül volt: prostituált 181, koldus és csavargó 142, szegényházakban élt 64, büntetett 76, ezek között 7 gyilkos. Összesen 116 esztendőt ültek börtönben, 734 esztendei nyilvános támogatásban részesültek és az államnak a börtönkötségekben, támogatásban és közvetlen kárban 6 millió korona kárt okoztak. Az ötödik nemzedékben valamennyi nő prostituált, valamennyi férfi büntetett volt. Ennél fényesebben aligha lehetne illusztrálni a mi egész börtönrendszerünknek a tehetetlenségét.

Vagy vessünk csak egy pillantást a jótékonyosságra. A köz- és magán-jótékonyosság hatalmas szervezetekkel és óriási összegekkel siet a testi és szellemi nyomorékok védelmére. Bajorországban csak a községi szegénysegély 1875-be ca. 5 millió márka volt, 1905-ben már 10 millió. Angliában 1875-ben 12,5 millió £ 1905-ben már huszonnyolc millió £. Ha egy egészséges családban hat vagy nyolc egészséges gyermek van, akár éhen pusztulhatnak, de egy néhány nyomorék gyermek úgy megindítja a jószívűek sajnálkozását, hogy belőlük megélhet az egész család és így a jótékonyosság eredményeképp mind bővebben buzog a degeneráció forrása. Nagyon is beleértük magunkat a nyomorultak fölötti keresztényi sajnálkozásba és elfeledtük a szépnek és egészségesnek pogány szeretetét! Ezekkel azonban még nem mutattunk rá a fajromlás összes

* Vannak, akik azt állítják, hogy nem öröklődik ilyen hajlam, hanem a szülők inficiálják a gyermeket, de ha így is van a dolog, az infekciót megakadályozni nem tudjuk és így fenn kell tartani a követelést, hogy a tudóvszéseknek ne legyenek gyermekeik.

** J. Jörger: *Die Familie Zero*. Arch. f. Rassen- und Ges.-Biologie, 1905.

*** E. Becher i. m.

forrásaira: sok okot lehetne még felsorolni és valószínűleg még több van, amit egyáltalában nem ismerünk. Csak még egyet kell kiemelni, mert különösen fontos helyet foglal el azért, mert ennek a segítségével a degenerációt be lehet hurcolni a legegészségesebb család-törzsekbe is. A legtöbb társadalomban vannak ilyen csíramérgek, a mi szempontunkból azonban csak a nálunk elterjedt alkohol fontos. A szeszes italok élvezete tudvalevőleg megrontja azoknak a szervezetét, akik ezzel élnek, első sorban megrontja a csírasejteket, úgy hogy még azoknál is, akiknek látszólag nem árt, leszállítja az utódok színvonalát és a legkülönbözőbb degenerációs tüneteket váltja ki a gyermekekben.* Nézzük meg a következő összeállítást:

Az atya szeszfogyasztása	Az esetek száma	Tuberkulozis 0/0-a a gyermekeknél	Ideg és elmebajok 0/0-a a gyermekeknél
Nem szokásos ívó	329	6.4	4.3
Szokásos mértékletes	330	9.4	7.6
Szokásos mértéktelen	117	17.1	11.1
Iszákos	99	24.2	22.2

Ebben a táblázatban csak egészséges szülők szerepelnek, úgy hogy ez a tiszta alkoholhatást mutatja be. Látjuk, hogy a szeszes italok káros hatása az utódokra már a mértékletes szeszfogyasztás mellett is megkezdődik. Emellett kétségtelen, hogy ezek a számok, különösen az elmebetegségekre vonatkozólag, a valósággal jóval alacsonyabbak, mert az öröklött elmebetegségek rendszerint csak a felnőtt korban törnek ki, a vizsgált utódok nagyrésze pedig még gyermek volt. Degenerációs tünet a szoptatási képtelenség is, amely ha egészséges családokban fellép, az atya alkoholfogyasztásában leli magyarázatát.

Hivatkozni szoktak az alkohol kiválasztó hatására is. Már maga az iszákosságra való hajlam is degenerációs tünet, rendszerint egyéb elfajulásokkal van kapcsolatban és a szesz csak gyorsítja ezeknek pusztulását. A szesz azonban nem hat elég gyorsan, a legsúlyosabban iszákos embernek is van ideje elég csenevész utódot hagyni hátra, ezenkívül pedig nemcsak az iszákosság káros, hanem, mint a fenti táblázatból kiderül, már

* Bunge: i. m.

T. Laitinen: *Alkohol und Vererbung*.

M. Legrain: *Hérédité et alcoolisme*. Paris. 1889.

a mérsékelt alkoholfogyasztás is, ami pedig az illetőket esetleg egyáltalán nem eliminálja a természetesnél korábban.

A társadalom persze megint a szokásos recept szerint jár el: a súlyos *delirium tremens* eseteket elmegyógyintézetekben leszoktatja az alkohorról és elbocsátja, hogy a meg nem gyógyítható csíraomlását hadd adják tovább a következő nemzedéknek. De ami még fontosabb, a társadalom a pénzügyi egyensúlyát a szeszfogyasztásra építi fel s a budget realitását a degeneráltak egyre növekvő számával váltja meg, akikre azután a fölösleget megint el is kell költenie.

Az a kép, amit az emberi társadalom állapotáról eddig festettünk, már elég sötét, de még szomorúbb lesz, ha megvizsgáljuk, milyen hatással van a születések számának csökkenése, amely úgyszólván kivétel nélkül mindenütt jelentkezik, együtt jár a vagyonosodással, felvilágosodással és a fogamzás elleni szerek terjedésével. Malthus állította fel a tételt, hogy a népesség szaporodási tendenciája nagyobb, mint az eltartására szükséges tápszerek szaporodása és ezért a neo-malthusianusok szerint a társadalom érdekében van a gyermekek számának korlátozása. Valószínű, hogy a gyermekek számának csökkenése valamely általános törvényszerűség eredménye és nem a neo-malthusianus propaganda hatása, de a faj szempontjából mindenképpen nagy veszedelmet rejt magában.

Első sorban bizonyára a legintelligensebbek lesznek azok, akik belátják, hogy saját maguk és gyermekeik szempontjából is a kevés gyermekrendszernek, az egyikének nagy előnyei vannak, úgy hogy a szaporaság csökkenését éppen a legjobbaknál találjuk meg leghamarabb, míg a degeneráltak minden lelkiismereti furdalás nélkül, korlátlanul szaporodnak, amint azt a fentebb közölt táblázat is bizonyítja. De ettől el is tekintve, nem mindegy az, hogy sok gyermek közül sok pusztul-e el, vagy pedig kevés csecsemő születik, de valamennyit életben tartja az orvostudomány az összes raffinementok igénybe vételével, mert így már a kiválasztásnak egyáltalában nem lesz többé anyaga, már pedig a csecsemő halálzásának legalább egy része kétségtelenül szelektív természetű.

És még egy nagyon fontos tételt kell szem előtt tartani, amikor az eugenetika oly határozottan állást foglal a neo-malthusianusokkal szemben, azt t. i., hogy az első-, másod- és harmadszülöttek is aránylag gyöngébbek, mint a többiek, hajlamosabbak az elmebetegségekre, tuberkulózisra, büntetettkre és általában a

degenerációra.* Ha ismerjük mindezeknek az eseteknek az arányszámát a népességhez viszonyítva, ha ismerjük a népességben az első-, másod- stb. szülöttek arányszámát, a következő táblázatot állíthatjuk fel:

Az abnormis utódok gyakorisága a születési sorrend szerint

Hanyad szülött	Tuberkulózis			Elmebetegek			Bűnösök (megközelítőleg)		
	Megfigyelt	Várt	Különb-ség	Megfigyelt	Várt	Különb-ség	Megfigyelt	Várt	Különb-ség
1	113	67·1	+ 45·9	108	77·3	+ 30·7	120	58	+ 62
2	79	64·4	+ 14·6	80	74·8	+ 5·2	78	55	+ 23
3	41	58·5	- 17·5	78	71·4	+ 6·6	54	53	+ 1
4	52	50·9	+ 1·1	71	61·1	+ 9·9	39	46	- 7
5	39	43·5	- 4·5	41	53·7	- 12·7	24	41	- 17
6	18	32·6	- 14·6	33	41·9	- 8·9	19	32	- 13
7	18	22·2	- 4·2	19	32·9	- 13·9	17	25	- 8
8	9	15·1	- 6·1	14	22·8	- 8·8	8	19	- 11
9	3	10·0	- 7·0	13	13·5	- 0·5	10	15	- 5
10	3	3·2	- 3·2	5	8·6	- 3·6	4	12	- 8
11	3	3·7	- 0·7	3	5·4	- 2·4	2	9	- 7
12	1	2·6	- 1·6	2	3·4	- 1·4	3	6	- 3
12-től	2	2·7	- 0·7	1	1·2	- 0·2	5	13	- 8

Nagyon feltűnő az elsőszülöttek rosszabb minősége. Ennek az okairól még nagyon keveset tudunk, nagyon valószínű, hogy biológiai törvényszerűséggel állunk szemben, amiből megint az következik, hogy káros a fajra a születések számának megszorítása, mert így aránylag nagyobb százalékot fognak képviselni az elsőszülöttek és nem jönnek a világra épen a legértékesebb harmadik és i. t. gyermekek. Szóval a malthusiánusok kvantitatív eliminációja helyett mindenképen kvalitatív szelekcióra volna szükség.

Végül vonjuk le néhány szóval az eddig előadottakból a jövőre vonatkozó következtetéseket, inkább csak azért, mert ez után a sötét kép után vigasztalásul csak az szolgálhat, hogy nem vagyunk teljesen tehetetlenek az elfajulás egyre növekvő áradatával szemben.

Elsősorban ki kell dolgozni az eugenetika tudományát, vizsgálni az átöröklés törvényeit, összegyűjteni jó és rossz

* Pearson: i. m;

J. Orschansky; *Die Vererbung im gesunden und krankhaften Zustande* etc. Stuttgart 1903

D. Heron: i. m.

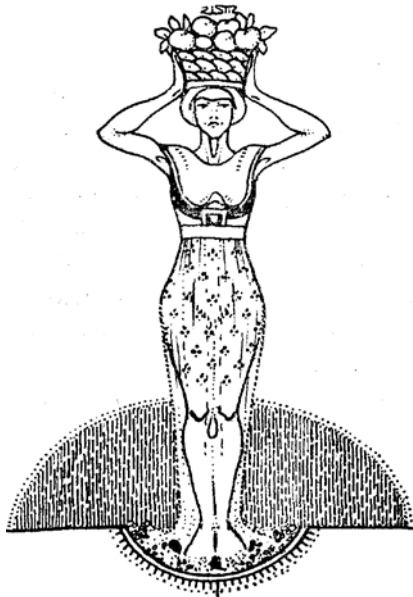
családfákat a Galton-féle eugenikai laboratórium mintájára és így megteremteni a kellő elméleti alapot a gyakorlati kivitelhez. Ezeknek az adatoknak az alapján azután át kell formálni gondolkozásunkat, hogy a gyakorlati társadalompolitikában mindenütt meglássuk és érvényesíteni tudjuk a biológiai szempontokat. Nem elegendő csak a gazdasági szempontokkal és külső körülményekkel törődni, csak a nevelést és egyéni higiéniát javítani, hanem előrelátóan gondolni kell a következő nemzedékre is.

Már ma is sok olyan intézményünk van, amelyeknek a megalkotásánál még ezek a biológiai szempontok nem szerepeltek és amelyek ennél fogva jelen formájukban kárt is okoznak. Ilyenek pl. az adóelengedések és fizetésjavítások a gyermekek száma szerint. Ezekben a kedvezményekben csak egészséges családokat kellene részesíteni, mert különben a degeneráltak tenyésztését segítik elő, láttuk, hogy az alkalmatlanok családjában nagyobb a gyermekek száma. A szociális helyzet javításával oda kellene törekedni, hogy éppen a legjobbak ne legyenek kénytelenek az egygyermek-rendszerre térni. A gyermekvédelem terén mindig elsősorban az egészséges gyermek védelméről kellene gondoskodni, a „Nyomorék gyermekek otthona” mellett sokkal szebb palota álljon az egészséges gyermekek otthonául. Helyes mederbe kell terelni a jótékonyt: a jószívű, válogatás és meggondolás nélkül adakozó vétkezik a társadalom ellen.

Új dolgokat is lehetne csinálni. Elsősorban ki kellene a szaporodásból rekeszteni a legrosszabbakat, a szélső eseteket, akikről már ma is tudjuk, hogy a csíraplazmájuk degenerált és aránytalanul sok degenerált utódot fognak hátra hagyni. Természetes, hogy az erkölcsi érzés mai fejlettsége mellett nem lehet visszaállítani a tarpéji sziklát, de erre szükség sincsen. Van már annyi kulturfőlöslegünk, hogy mindenki életben maradhat, de a kegyelemnek az a feltétele, hogy ne hagyjanak hátra utódokat. Az olyan esetekben, amikor ennek a követelménynek a betartását nem lehet az illető egyén lelkiismeretére bízni, meg kell szüntetni a nemző képességet orvosi beavatkozással. Úgy látszik, a Röntgen sugarakban már ma is olyan eszköz van birtokunkban, amelynek segítségével ezt a célt elérhetjük anélkül, hogy ez az egyénre bárminő hátrányos vagy kellemetlen következménnyel járna. De ha ez nem is válik be, az orvosi tudomány számára ez a probléma bizonyára nem megoldhatatlan.

Fontosságánál fogva első sorban kellett volna említenem

a csíra-mérgek kiküszöbölését, mert evvel a degeneráció egyik legerősebb forrását zárjuk el és mert ezt keresztül lehet vinni még a mai társadalomban az egyéni absztinencia, majd a lokálvéto és prohibíció útján, amint azt már eddig is sok példa igazolja. Ha megreformáltuk a házasság intézményét, ha megtörtént még számos egyéb magától értetődő beavatkozás, akkor tovább mehetünk egy lépéssel a legjobbak kiválasztásával az alkalmas családoknak új, biológiai arisztokráciáját kell majd megteremteni. Ez azonban már utópia, ennyire még gondolatban se mehetünk el. Igaz, hogy az egész eugenetika ma még utópia, de talán nem olyan távoli, hiszen valamikor minden utópia volt és így remélhetjük, hogy a következő nemzedék már csudálkozni fog azon, hogy szüleiknek oly távoleső utópiának tűnt fel az ember-tenyésztés gondolata.

Szilárd Ödön: A magzatelhajtás jogi és szociális szempontból*

amely cselekményt az állam kétféle szempontból nyilvánít büntetendő cselekménynek. Vagy azért, mert az az igazságossággal ellenkezik: az abszolút igazság alapelve, vagy mert a társadalom fentartásának érdeke kívánja a cselekmény büntetését: az utilitarizmus alapelve.

A magzatelhajtás üldözése mai formájában ezen alapelvek egyikéből se vezethető le. Az igazságosság egyáltalán nem követeli azt, hogy a nő akarata ellenére kényszeríttessék gyermeket szülni s viszont csak a szélső rabulisztika vagy a farizeusmorál láthatja megsértettnek az igazságot, ha a nő szabadulni igyekszik méhmagzatától.

Az igazságosságnak, mint büntetőjogi alapelvnek mélyén lélektani momentumok rejtőznek. A fölháborodás és megtorlási érzet, melyet az elkövetett cselekmény a többi emberekben kelt és a büntetés nyomán fakadó megnyugvási érzés. A magzatelhajtás büntetésénél az igazságosság e lélektani momentumai teljesen hiányoznak. A mai társadalom tagjainak túlnyomó részében a magzatelhajtás — ha egyéb fölháborító körülményei nincsenek — nemcsak fölháborodást nem kelt, hanem ellenkezőleg, az esetek legtöbbszörében és — ami itt döntő jelentőséggel bír — a büntető bíróság elé kerülőknek majdnem valamennyijében visszhangot, szimpátiát és benső helyeslést. Valahányszor egy-egy törvényszéki esetet olvasunk, hogy egy leány a nyomor- és szégyentől való félelmében megszabadulni igyekszik méhmagzatától, nemcsak megtorlási érzet nem támad bennünk, de egyenesen kérdőjel

* Szerző felolvasta a *Társadalomtudományi Társaság*-nak f. évi január hó 7. ülésén.

gyanánt áll előttünk a nagy zajjal és apparátussal meginduló bűnvádi eljárás, a nőnek börtönbe hurcolása és elítélése. Igazságérzetünk nem tudja megérteni, miért kell annak a nőnek bűnhődni, aki senkinek nem vétett, és elítélése nem megnyugvást kelt bennünk, hanem ellenkezőleg, az elégedetlenség, a sajnálat, sőt a fölháborodás érzetét váltja ki belőlünk.

S most vegyük ehhez még azt az esetet, amikor egy nő a rajta elkövetett erőszak következtében válik terhessé, amikor a dolog természeténél fogva, irtózik attól a magzattól, melyet méhében hord és utálattal tölti el a gondolat, hogy az megszületik és ezt elkerülendő, megöli a méhmagzatot: hogyan egyeztethető össze az igazságossággal, hogy ezt a nőt ezért a cselekményért, ha mindjárt az enyhítő szakaszal is, börtönbe vessük?

Az igazságosság elvét a magzatelhajtás büntetésénél sehol sem tudjuk fölfedezni, sőt a büntető jogszolgáltatás itt egyenesen az igazságosság princípiumát sérti.

Nézzük már most a másik alapelvet, vajon abból levezethető-e a magzatelhajtás büntetésének jogosultsága? Vajon a társadalom fönntartásának érdeke követeli-e a mesterséges abortus föltétlen üldözését? Konstatálnom kell, hogy e kérdést illetőleg a nevesebb büntető jogászok könyveiben is csupán azt az egyetlen indokot találtam, amivel az egyes államok btk.-ei okolják meg e cselekmény büntetendőségét. A magyar btk. miniszteri indokolása — amellyel többé-kevésbé a német, olasz és osztrák btk. indokolása is megegyezik — röviden csak arra utal, hogy a magzatelhajtást a régebbi és külföldi kriminalisták is általában büntetendőnek találták s aztán így folytatja: „Mi csak a magzat elhajtását vagy megölését kívánjuk büntettetni. A súlypont a magzat szón van, melynek a szakférfiak általános tanítása szerint a fogantatás percétől élete van, mely habár nem önálló, de mégis élet. Azon cselekmények tehát, melyek a méhmagzat ellen vannak irányozva, annak életét támadják meg, mihez képest a magzatelhajtás tárgya elsősorban az emberi élet.”

Ez volna hát a társadalom fönntartásának alapelvéből levezetett jogi indok, mely a magzatelhajtás büntetését posztulálja. Mivel a méhmagzat már emberélet, melyet emberi jogok illetnek, ennél fogva annak megölése *quasi* ölési deliktum és a társadalom rendjébe ütköző.

Ez a jogi indok azonban tisztára egy fikción alapul. A jog egyszerűen egy elkövetkezendő emberéletet szupponál az embriónak. Igaz ugyan, hogy embernek, személynek csak attól az időponttól fogva tekintti, amidőn az már tényleg ember, vagyis mikor az teljesen kifejletten a világba lép és az anyától független életet él, ám azért mégis már az anyatestben körülbástyázza büntetőjogi védelmi rendszabályokkal,

ami ugyan magában véve nem volna hiba, de abszurdummá lesz, amikor csinál belőle egy fiktív embert, akit szembehelyez nemcsak harmadik személyekkel, de magával az anyával is, akinek pedig testének egy részét képezi.

Nem akarok most kitérni e fikciónak magánjogi szempontból való vizsgálatára, amely téren létjogát még lehet vitatni, de az kétségtelen előttem, hogy e fikció a büntetőjog szempontjából egyenesen nonszensz.

Az embrió nem ember, nem is emberélet, hanem az embrióélet, melynek meg van a potenciája, hogy megfelelő kedvező körülmények mellett emberré fejlődhetik. Ámde ilyen potenciája megvan már a petesejtnek és megvan a spermasejtnek is, amelyek szintén bizonyos kedvező feltételek mellett embrióvá és emberré fejlődhetnek. Pete, embrió és ember: egyazonélet három fázisa. Amit a törvényhozó az embrióra mond, az áll a petére is, „nem önálló, de mégis élet”. De amint az embrió már nem peteélet, úgy még nem emberélet. Amint a petéből — még ha találkozik is spermával — nem bizonyos, hogy lesz embrió, úgy nem bizonyos, hogy az embrióból lesz ember. A koncepció nem teremtő aktus, mely az embert a bibliai isten legyen és lőn varázsigéje szerint létrehozza, hanem csupán két már meglevő élőlény egyesülésének folyamata, melynek folytán két eddigi sejtalakban élő lény egy lényé, embrióvá alakul. Ugyanaz a folyamat ez, mint amikor a hidrogén és oxigén vegyülnek és e vegyület folytán előáll a víz. Hogy az embrióvá levés miéértje és mikéntje misztérium, az mitsem változtat azon a tényen, hogy az embrió nem a megtermékenyítés pillanatában teremődik, hanem a koncepció előtt is már — habár más alakban — létezett. Hogy az oxigén és hidrogén vegyüléséből miért és hogyan lesz víz, az is misztérium, de azért mégsem állítjuk, hogy a vegyítés aktusa teremtette az újnak látszó anyagot. Vagy mindig új, más életnek tekintjük tehát az állati élet morfológiai szempontból különböző fázisait és ez esetben más elbírálás alá esik a pete, más alá az embrió és más alá az ember — aminthogy a józan ész így is tesz, mert pl. a gőzt nem tekintjük víznek, jóllehet a víznek csak más alakja — vagy pedig egy életnek, ez esetben azonban a pete életét sem lehet különválasztani attól. Ha tehát a törvényhozás következetes akart volna lenni, akkor a sperma- és petesejtet is büntetőjogi védelemben kellett volna részesítenie. Büntetendőnek kellene lenni tehát elsősorban a maszturbációnak, aztán minden preventív intézkedésnek s végeredményében, amint Haeckel szellemesen mondja, az aggszüzességet minősített omiszív deliktumnak kellene nyilvánítani, mert többszörös emberélettől fosztja meg a társadalmat.

Tegyük föl azonban, hogy a törvény nem törekedett természet-

tudományi következetességre és csupán a megtermékenyített petét akarta emberéletnek tekinteni s vizsgáljuk, hova vezet az ilyen „emberélet” elpusztításának üldözése. Mint tudjuk, az a lény, mely a megtermékenyítéstől számított 7—9 hónap alatt önálló életet nyer, a fogantatás pillanatában már minden sajátosságával és határozmányával adva van. Azalatt az idő alatt, míg az anya méhében hordja, csupán fejlődik. A józan észből folyik tehát, hogy ezen új lény szempontjából ugyanolyan elbírálás alá esik, ha a megtermékenyítés után mindjárt, avagy öt hónap múlva pusztítják el. Az anya szempontjából ez ugyan nem mindegy, de hisz az állam nem is az anyát, hanem a magzatot védi. Ámde, ha a bíróság minden nőt lecsukna, aki a megtermékenyítés után a meglett embriót mindjárt elpusztítja, akkor egy államnak se volna erre elegendő börtöne. Abból a körülményből viszont, hogy az államilag túrt és szabályozott prostitúció épen ezen nyomban végrehajtott magzatelhajtáson nyugszik, az következik, hogy az állam a korai magzatelhajtásokat még sem akarja büntetni, vagyis gyakorlatilag önmaga cáfolja meg azt az elméleti indokát, hogy a magzatot a fogantatás pillanatától emberéletnek tekinti. De ezt az alapul szolgáló indokot maga a természet és az a szaktudomány is cserben hagyja, melyre pedig a jog a magzatelhajtásnak bűncselekménnyé nyilvánításánál támaszkodott. A terhességet ugyanis az első hetekben még az orvostudomány sem tudja konstatálni. Minthogy pedig ahhoz, hogy a magzatelhajtás deliktuma megállapítható legyen, szükséges annak föltétlen megállapítása, hogy volt, ami elhajatott, hogy volt magzat, a terhesség kezdő stádiumában a magzatelhajtás jogi szempontból el sem követhető, jóllehet a magzat ép úgy van, és ép olyan „emberélet”, mint hat hónap múlva. Ha tehát a nő a terhesség ezen kezdő stádiumában teszi ugyanazt, ami később orvosilag is konstatálható művi abortust képez, akkor a bűncselekmény indoka dacára, még a jog szerint sem büntethető. Vagyis az idő határoz egy cselekmény büntethetősége fölött. Ami ma nem deliktum, az holnap, úgy lehet, már büntetendő!

Itt talán ellenem vethető, hogy a jog ép azáltal helyezkedik szilárd alapra, hogy csupán ellenőrizhető objektumra terjeszti ki védelmét. Ezért bünteti a mesterséges abortust csupán attól az időponttól fogva, amikor annak véghezvitele már kétségtelenül konstatálható. Ám ha ez így van, akkor itt az állam magával a jog eszméjével jut ellentétbe, mert egyenesen célja megghiúsítását mozdítja elő. Mintegy kitanítja az embereket arra, hogy azt az általa büntetendőnek nyilvánított cselekményt mikor kövessék el, hogy az ne legyen büntethető.

A magzatelhajtás büntetésével az állam a nőt jobbjává, rab-

szolgájává teszi, annak testét kisajátítja magának. Ez, ha nem is jogilag, de legalább logikailag érthető ott, ahol az állam az öngyilkosságot, illetőleg annak kísérletét is bünteti. Mert ott ez az állami jobbagyiság legalább következetes és nyílt, egyenes honorálása annak a felfogásnak, melynek leplezve a többi állam jogrendszere is hódol, az egyházjogi felfogásnak és mert legalább az egyenlőségen alapul, férfinak és nőnek egyaránt tilos magát bántani. De a kontinentális államokban az öngyilkosság mégis csak megszűnt deliktum lenni, s az öncsonkítás is csupán a védkötelezettség szempontjából kerülhet büntetés alá. Jogi és logikai képtelenség tehát, hogy a nő testének bármely részével csinálhat bármit, de a méhe már büntetőjogi szankció alatt neki magának is *noli me tangere*.

Hogy a petesejt egy részét képezi a nő testének, az egy olyan fiziológiai tény, melyet semmiféle jog sem tud elvitatni. Ámde amikor a petesejtből embrió lesz, semmi egyéb nem történik, minthogy a petesejttel egyesül egy spermasejt. A nő és a petesejt közti testi viszony teljesen ugyanaz marad, a megtermékenyített pete ép úgy a nő teste, mint a megtermékenyítés előtt volt. A nő és az embrió csak *in futuro* két élet, mindaddig azonban, míg az embrió az anyatestből eltávolítva önálló életre nem képes, két életről beszélni nem lehet. A jog tehát tisztára fikcióval él, amikor a megtermékenyített petét különválasztja a nő testétől, midőn annak a nő életétől külön életet szupponál s azt magával a nővel mint külön jogalanyt, szembehelyezi. A modern állam ezzel saját mivoltának egyik fundamentumát, az egyéni szabadságjogot támadja meg, konfiskálja a nőnek azt az elemi jogát, hogy a testével, mely végre is az ő legsajátabb tulajdona, szabadon rendelkezék.

De sőt e jogfosztás nemcsak a testre, mint tulajdonrendelésre terjed ki, hanem a nő egész cselekvési szabadságára. Az állam a legdurvább módon gázol bele az egyén legintimebb, legegységibb életébe. A terhes nőnek büntetés terhe alatt tilos minden oly cselekmény, mely abortust vonhat maga után. Ha a terhes nő ugrál, ha táncol, ha lovagol, ha nehéz munkát végez, ha elesik, büntetendő cselekményt követ el. Ez nem túlzás. A Curia bűnösnek mondott ki egy nőt, aki terhes állapotát tudva, több ízben nehéz tárgyat emelt, miáltal elvetélt. Sőt olvastam egy még klasszikusabb esetet. Egy külföldi bíróság elítélt egy nőt, aki öngyilkossági szándékból mérget vett be, ő maga ugyan életben maradt, de méhmagzatát elvetélte! Vagyis a terhes nőnek még az öngyilkosság is tiltva van, az ő részéről az öngyilkosság is gyilkosság.*

*Ennek a felfogásnak különben egy hasonló eset alkalmából, amidőn a magyar bíróság a nő ellen megszüntette az eljárást, egyik legelső büntető-

A modern büntetőjog következetesebb és haladottabb álláspontra vélt jutni, amidőn a régebbi (pl. szász, osztrák) büntetőjogi rendelkezésekkel szemben nem tesz különbséget a méhmagzat fejlettségi stádiumai között. Ez az álláspont azonban nemcsak nem haladottabb, de sőt reakciós és jogi szempontból föltétlenül tarthatatlanabb a réginél. Mert a terhességnek az a stádiuma, amidőn a magzat az anyával szemben már életjelt tud adni magáról (mozgás), az igazságosságon és társadalmi morálon nyugvó büntetőjog szempontjából csak mégis más elbírálás alá esik, mint az, amikor a nő esetleg még csak teljes bizonyossággal nem is tudja, hogy van-e méhmagzata, vagy nincs. Ha tehát a magzatelhajtás büntetése bármi szempontból jogosult volna is, ez a jogosultság legfőleg a terhesség második részére vonatkozhatik, amikor a méhmagzat a fejlettség bizonyos fokát elérte, amikor az morfológiailag is már emberre mutat, amikor létezésének nyilvánításával némi alapot nyújt ahhoz, hogy külön jogalanyisággal ruházzuk föl.

A magzatelhajtás büntetése európai találmány. A keleti államokban ma sem képez bűncselekményt. De sőt az ókori európai államok sem ismerték a magzatelhajtás büntetést, mert mai formájában még a teljesen kifejlődött római jogban sem fordul elő, holott a mesterséges abortus a római nőknél épen a jog fénykorában, ha talán nem is elterjedtebb, de olyan elterjedt kétségtelenül volt, mint ma, és mindenesetre leplezetlenebb. A rómaiak a magzat elhajtásában igen logikusan nem a magzat, hanem a szülők elleni büntetést látták, ha tehát az a szülők beleegyezésével történt, büntetlen volt.* Az embrió büntetőjogi védelmét a középkorban a keresztény egyház inaugurálta. Az összes kultúrállamok btk.-eibe a magzatelhajtásnak büntetést deklarálása az egyházi kánonjogból került. A kánonjognak ez a rendelkezése pedig azon a dogmán alapul, hogy a halhatatlan lélek az embrióba beköltözik. Sem a petének, sem a spermának, sőt még a megtermékenyített petének sincs lelke, a lélek csak a fogantatás után bizonyos idő múlva — az időt pontosan az egyházi tanítás sem határozza meg — költözik be. Így az embrió már egy halhatatlan lélek lévén, annak megölése ép olyan bűn, mint az emberi élet ellen irányuló cselekmény általában.

jogászunk, Vargha Ferenc személyében nálunk is akadt szószólója. „A joghelyes alkalmazása szempontjából — úgymond — ha a teherben lévő nő bármely pszichikai motívumok hatása alatt cselekedve, öngyilkosságot akar elkövetni ... ha a cél nem sikerül, de abortus következik be, az anya ezért ... felelősségre vonandó”. (Bj. T. XI. 145.)

* „Az embriónak önálló védelmet adni ellentétben volt a római jogászok sztoikus fölfogásával, amely a méhmagzatot *mulieris portio vel viscerum* tekintette.” (Fr. Liszt: *Lehrbuch des deutschen Strafrechtes*, 1894. 205 p.)

Ezt a dogmán alapuló kánonjogi szabályt vette át az állam, amikor a magzatelhajtásból ő is bűncselekményt statuált. Csakhogy a kánonjog az ő rendelkezéseit nem a jog bölcseletéből, hanem a teológiából és dogmatikából meríti, jogi tételeinek alapja és célja a dogmatikus hit és az egyház fenmaradása és tekintélyének s uralmának biztosítása. Az állam azonban ma már mégsem az egyház uszályhordozója többé, jogi berendezkedése nem az egyház, hanem saját érdekét, fenmaradását szolgálja, törvényei alapelvét a jognak, mint tudománynak bölcseletéből meríti. A magzatelhajtás büntetése azonban sem a bűncselekmény jogi fogalmából, sem az állam érdekeiből nem vezethető le. Amíg tehát a magzatelhajtás üldözése egyházjogi szempontból helyes és logikus, a büntetőjog szempontjából logikátlan és abszurd.

* * *

Az utilitarizmus alapelvébe még egy indok belehelyezhető. Az nevezetesen, hogy az államnak érdeke, hogy polgárai szaporodjanak, ezt az érdeket pedig a magzatelhajtás büntetlensége veszélyeztetné. Nyitva hagyom azt a kérdést, vajon az állam érdeke, a társadalom jóléte és a kultúra fejlődése csakugyan olyan nagyon igényli-e a minél nagyobb szaporodást: csupán annak a ténynek a konstatálására szorítkozom, hogy a születések csökkenésének megállítására a magzatelhajtás büntetése abszolút alkalmatlan eszköz. Mert vizsgáljuk csak, minő indokból követnek el magzatelhajtást? Tagadhatatlan, hogy egy bizonyos százalék a kényelmi, hiúsági szempont rovására írandó, amikor a házasságban élő nő testének szépségét, ruganyosságát félti a hosszú terheségtől és szüléstől; egy bizonyos százalék gazdasági okokból ered, mert a szülők jövedelme nem elégséges a gyermek vagy több gyermek eltartására, vagy pedig, hogy a meglévő vagyon föl ne aprózódjék. De az esetek legtöbbszörében és — ami itt egyedül döntő — a büntetőbíró elé kerülőknek legalább is 80 százalékában az indító ok a szégyenérzet, a törvényes házasságban nem élő nő félelme a gyaláztattól, mellyel társadalom úgy őt, mint törvénytelen né belyegzett gyermekét illeti.*

*1908-ban elítéltek magzatelhajtásért Magyarországon 99, Ausztriában 117, Németországban 799 egyént. A 3 országot közös statisztika alá vonva és a csupán bűnsegédként elítélt összesen 198 férfit leszámítva, az elítélt nők száma a 3 országban együttvéve 827-et tesz ki. Ebből hajadon volt 477, házassági kötelekben 323, özvegy vagy elvált 27. 100 bűnesetben tehát 60.9 hajadon és özvegy és 39.1 férjes nő a tettes. Hogy a magzatelhajtás bűneseteinek főkontingensét a házasságban nem élő nők teszik ki, az már ezen számarányból kitetszik. Ezen nők száma azonban voltaképen sokkal nagyobb, mert annak a 323 házasságban élő nőnek legalább is $\frac{2}{3}$ -át azok a szülésznők, javasasszonyok és egyéb nők alkotják, akik az abortust akaró nőnek segéd-

Amikor e nők szabadulni akarnak a méhmagzatuktól, nem a gyermektől akarnak szabadulni, aki után tán vágyódnak is, hanem a megvetéstől és szégyentől, melybe a gyermek folytán kerülnének. Csak amit társadalmilag maga után von rá nézve a gyermek, az hajtja a törvényes házasságban nem élő nőt arra, hogy szabaduljon tőle.

A magzatelhajtások másik, bár nyilvánosságra nem igen jutó nagy százaléknál, amidőn az gazdasági okokból követtetik el, az elkövetés indoka és célja megint nem a gyermek nem-akarása, hanem a megélhetés vagy a *standard of life* fentartásának akarása. Amidőn tehát az állam a szaporodás, mint állami cél érdekében üldözi a magzatelhajtást, nem oda sújt, ahova voltaképen akar.

A magzatelhajtás büntetése — ezt a célt tekintve — egy nagy kontradikció, melyben az uralkodó osztály életérdeke és az azzal itt ellentétes elavult képmutató morálja egyaránt kifejezésre jut. A többi osztályhoz tartozók szaporodása ennek az osztálynak érdekébe vág, azt tehát még a büntetőjog segítségével is előmozdítani igyekeznek, viszont azonban erkölcsi fölfogása nem tud és nem akar megbékülni azzal, hogy a nő, aki házasságon kívül szül, és a gyermek, aki törvénytelen ágyból származik, ugyanolyan jogú és igényű tagja legyen és maradjon a társadalomnak, mint az, aki tökéletesebb anyakönyvi kivonattal rendelkezik. Ez az ellenmondás szüli aztán azt a furcsa látványt, hogy ugyanazok, akik leghangosabban és legkeményebben ítélik meg a magzatától szabadulni akaró nő fölött és akik legjobban siránkoznak az egyke miatt, ugyanazok a legélesebben tiltakoznak az ellen, hogy a házasságon kívül „elbukott” nő és a törvénytelen gyermek a többi nővel és gyermekkel egyenlő elbírálás alá kerüljön, mert ez a törvénytelen gyermekek szertelen elszaporodására vezetne!

Ha az államnak csakugyan érdeke a polgárok szaporodása, kezdje a nemi élet formáinak reformálásán a dolgot, segítse a nőt önálló egzisztenciális létfeltételeinek megszerzésében, tegye lehetővé,

kezdek és mint tettestársak, vagy bűnsegédek szerepelnek az elítéltek listájában. (Ez ugyan nem igen szorol bizonyításra, de szolgáljon mégis illusztrálásul az a tény, hogy pl. Magyarországon 1908-ban elítélt 46 házasságban nő közül csupán 50 éven felül 12 volt, akik tehát már koruknál fogva se lehettek a magzatelhajtás passiv alanyai.) Ha ezen a címen a hajadon büntetettek számából is levonunk 20%-ot, akkor a saját magzatukat elhajtó hajadon és férjesnők arányszáma 79: 21 lesz. A cselekmény motívumát illetően azonban még ez arány is korrektúrára is szorul, mert e közt a 21 százalék házasságban élő nő közt számosan vannak, akik férjüktől külön élnek, vagy a kiknek férjük hosszabb ideig távol van, kivándorolt, akiknél tehát a gyermek megszületése ugyanazzal a következménnyel jár, mint a hajadon nőknél.

hogyan a nő akkor is élhessen az anyaság hivatásának, ha különben kenyérkeresetre van utalva, törölje le a házasságon kívül született gyermekek homlokáról a törvénytelenesség kainbélyegét és akkor a magzatelhajtások 90%-a minden elrettentő rendszabály nélkül megszűnik, mert nem lesz többé ok arra, hogy elkövettessék. Mindaddig viszont, míg a házasságban nem élő nőnek megvetés jut osztályrészül gyermekéért, amíg azt neki eltartani és fölnevelni a társadalom nem nyújt módot, amíg az állam tétlenül nézi, hogy a család szaporodása a nyomort fokozza, a magzatelhajtásokat az állam még elrettentőbb eszközökkel sem fogja soha megszüntetni.

A magzatelhajtás büntetésével az állam a polgárok többségét azon alternatíva elé állítja, hogy vagy mondjanak le a nemi élet gyönyöreiről, vagy pedig fokozzák a nyomort, amelyben élnek, és ha még nem élnek, zúdítsák magukra a nyomort. Mert még azoknak a preventív eszközöknek az alkalmazása is, melyek esetleg alkalmasak a gyermekáldás elkerülésére (amelyeknek igénybevételét különben az Omge szerint a szegényebb néposztálynak nem is volna szabad megengedni), már egy bizonyos jólétet igényelnek. Az a millió és millió ember, akinek a mindennapi kenyérért kell élethalálharcot folytatni, ezeket a preventív eszközöket nem igen veheti igénybe. A magzatelhajtás büntetése tehát még a szociális morálba is ütközik, mert leginkább a szegény ember ellen irányul, aki nem tud magán másként segíteni, és aki kénytelen ahhoz a legutolsó kuruzslóhoz menni, akinél életét vagy testi épségét kockáztatja és ezzel kapcsolatban a felfedés veszélyének is kiteszi magát, akit azonban mégis meg tud fizetni, míg mintegy kivonja az alól a gazdagokat, a tehetőseket, akik rendelkeznek azokkal az anyagiakkal, melyeknek segítségével a fölösleges gyermekáldástól megtudják óvni magukat akár preventíve, akár az általuk jól megfizetett orvos segítségével, anélkül, hogy összeütközésbe jutnának a btk.-vel. Ezt az állítást igazolja a magzatelhajtás bűnügyi statisztikája.*

Ezzel azonban egyáltalán nem akarok odakonkludálni, hogy a magzatelhajtás büntetése a vagyonos osztállyal szemben jogosult. Hogy a nő akar-e gyermeket vagy nem, az kizárólag ő rá tartozik s ebbe az államnak beavatkozni, a nőtől mintegy hatalmi apparátussal kikényszeríteni a gyermeket, olyan durva belegázolás az egyén jogszférájába, amely már nem más, mint állami despotizmus. Ez a kikényszerítés egyébként emberileg egyenesen érthetetlen és erkölcsi szempontból

*A magyarországi	99	elítelt	közül	97	
Ausztriában	118	„	„	118	volt teljesen vagyontalan
Németországban	799	„	„	723	

mindenképen tarthatatlan. Mert az a nő, aki vágyik gyermek után — és ahhoz nem férhet kétség, hogy a túlnyomó többséget ezek a nők alkotják — s aki tudja, hogy gyermekének nemcsak életet adni, de ezt az életet föntartani is tudja, az nem igényel ilyen állami kényszerítést, hogy szüljön, mert az még állami tilalom ellenére is világra hozza magzatát. A magzatelhajtás büntetése tehát egyáltalán nem vonná maga után a születések nagyobb csökkenését, mert ez a büntetlenség egy nőt sem csábítana arra, hogy megfossza magát az anyai örömtől, ha arra nagyon súlyos oka nincs. Annál a nőnél viszont, aki akár gazdasági, akár társadalmi, akár egyéni okoknál fogva nem akar gyermeket, elsősorban a gyermek, aztán az anya és végeredményében a társadalom rovására megy csak, ha az állami kényszer folytán világra jön a gyermek. Ezt a statisztika is igazolja. Ezeknek a gyermekeknek (s itt elsősorban a törvénytelen gyermekek jönnek számításba) egy része, részben a gyermeket eltartani nem tudó anyánál, túlnyomórészt azonban a környékbeli asszonyoknál, akikhez azokat kiadják, rövidesen elpusztul, egy más része testileg és szellemileg elcsenevészedik, vagy pedig az anyagot szolgáltatják a kriminológusok kutatásainak. Az állam tehát ezzel a gyermekkényszerítéssel a társadalomnak mit sem használ, ellenben támogatja az angyalcsinálási ipart, szaporítja a testi és szellemi nyomorékok és züllöttek táborát, és nevel magának fogháztöltelékeket.

Ezzel szemben hiába hozakodnak elő azzal a sokat emlegetett állami gyermekvédelemmel, melyre a hivatalos körök olyan büszkék. Az állami gyermekmenhelyek a szükséges tanítást és nevelést nélkülöző gyermekek 2%-nak befogadására sem elégségesek. Az elhelyezés körülményes és bizonytalan és mai szervezetükben egyáltalán nem bírnak nagy csáberővel. A kultúrállamok statisztikája bizonyosságot szolgáltat arra, hogy e gyermekvédelmi intézkedések dacára a gyermekhalandóság és ifjúkori kriminalitás nem csökken. A születéseknek átlag 8—10%-a törvénytelen. És „ezeknél a törvénytelen gyermekeknél a halvaszületettek átlaga 5%-ra rúg szemben az összes születések 3%-val, az első évben elhalálozók átlaga 28%, szemben az összes elhalálozások 16.7%-val. S míg a katonai szolgálatra elenyésző % lesz alkalmas, a büntetettek, kéjnök és csavargók világa elrettentő részt soroz be a törvénytelen születésüekből . . . Gyermekvédelem anyavédelem nélkül részmunka. Mert a gyermek legerősebb életforrása az anya”. (A berlini anyavédelmi szövetség felhívásából 1905.) A mai gyermekvédelmi intézmények a könyörületesség és jótékonyág jegyét viselik, a könyörületesség azonban soha és ma különösen nem alkalmas eszköz egy társadalmi baj leküzdésére. Ma már a legutolsó proletárnak

sem kell a lealázó könyörületesség, mert többet akar, azt, hogy vele szemben a jótékonyság ne legyen gyakorolható.

Az államot nem polgárainak minél nagyobb sokasága teszi naggyá és hatalmassá, hanem polgárainak minél nagyobb jóléte, testi és szellemi fejlettsége és kulturális foka. Már pedig a fölösleges gyermekáldások józan meggondoláson alapuló bármely korlátozása, tehát a magzatelhajtás is végeredményében ezt a célt szolgálja. Minden újszülött, akinek világrajövetelét az anya vagy szülő nem akarja, nemcsak a maga, de közvetlen környezete fejlődését, jólétét és kulturális haladását gátolja. Mert az anya vagy szülő nem-akarásában benfoglaltnak már a gyermek fölösleges voltának, sőt esetleg léte károosságának összes indokai. Az a gyermek, akinek létét az anya, vagy szülő nem akarja, az a legtöbb esetben bizonyos, hogy nélkülöznék azokat a föltételeket, amelyek mellett a maga boldogulására a családja és a társadalom hasznára felnövekedhetnék, az a gyermek, a maga, a családja és végeredményében a társadalom szempontjából is jobb, ha nem születik meg.*

Az évszázadokon át megkövesedett és a haladó kor követelményeivel megbékülni nem tudó kenetteljes morál szólalt tehát meg abban a kiváló és tiszteletreméltó íróban, aki nemrég egyik napilapban síralmas éneket zengett a meg nem születettekért és a megvetés menyköveit szórta az asszonyokra, akik a szerinte állatiasságnál is gyűlöletesebb önzésből évente 500.000 embert ölnek meg, mielőtt azok meg is születtek volna. Ha Kenedi Géza a magzatelhajtások egyedüli motívumát az önzésben látja, én e tekintetben még csak ellen sem mondok neki. Az ellen azonban már tiltakozom, hogy ezt az önzést erkölcsi szempontból megvetendőnek és társadalmi szempontból károsnak minősítse. Ebben az önzésben megvetésre méltót csak az a túlélt világnézet láthat, mely az egyént valamely felsőbb, valamely általános rabszolgájává alacsonyította le és az ember földi élete vezérfonalául az önmegtagadás princípiumát tette meg. Objektívebb szociológiai kutatás azonban még Kenedi Gézát is meggyőzné arról, hogy erős társadalom nem az önmegtagadó emberekből épül föl és a kultúra útjának mérföldjelzőit sem az önmegtagadó emberek alkotják. Az az

* Gondoljunk csak — az egzisztenciális nehézségektől eltekintve — arra az esetre, amikor a szülő valamely öröklődő betegségben szenved; minő perspektíva előtt áll ez a szülő a megszületendő gyermek jövőjét illetőleg? Vajon nem-e igazságosabb és társadalmi szempontból előnyösebb, ha ilyen szülő nem engedi világra jönni terhelt magzatát, mintha — amint ezt újabban sűrűen hangoztatják — az állam az egyén jogának fölrúgásával, kényszereszközzel akadályozza meg az ilyen egyének házasságkötését?

önzés, amit ő annyira perhorreszkál, nemcsak az egyén, de a társadalomnak is fentartó eleme. Az az önzés, amely ráviszi a nőt arra, hogy a fölösleges gyermeket ne engedje világra jönni, nemcsak a nő önös érdekét szolgálja, — bár meggyőződésem szerint, ha csupán így volna, akkor is jogosult volna — hanem szolgálja a család és végeredményében a társadalom érdekét is. Amint az állam a gonosztevő kivégzésével nem csupán a sértett érdekét elégíti ki, hanem a társadalom érdekét is, úgy annak a magzatnak az elhajtása, akinek léte az anyára mindenképpen terhes, nem csupán a nőnek, de a társadalomnak is hasznos.

Kenedi Géza bűnnek tartja, ha a nő önmagának akar élni és nem a társadalomnak. Ez a bűn azonban nemcsak a Kenedi által annyira megvetett néhány ezer nőnek, hanem az egész megújhodott emberiségnek életeleme. A modern ember kinőtt már abból a világfelfogásból, melyben őt szentté avatott fikciók önmagától eltérítették, amidőn életének egy önmagán kívül eső nagy, vagy szent célt kellett keresnie, amely nélkül élete üres és bűnös volt. Föleszmélt abból az évezredek narkózisból, mely énségét elnyomította, többé nem félve, nem büntudattal, hanem bátran, mosolyogva és büszke öntudattal mondja ki a szót: én. Az én életem az enyém és nem a jövő társadalmáé. Az élet célja nem az önfeláldozás az elkövetkezendőkért, hanem maga az élet, az éh életem, az én boldogulásom. Minden olyan imperativus, mely útjába áll annak, hogy én önmagámé legyek, mely arra kényszeríti az egyént, hogy valami magasabb, általános rendeltetés, valami szent cél érdekében rendezze be életét: ámitás vagy önámítás, mert tudva, vagy öntudatlanul mindnyájan csak arra törekszünk, hogy saját énünket fejlesszük és elégítsük ki, saját életünket tegyük minél szebbé, minél örömteljessé, minél lendületesebbé. S ha az emberiségnek, ennek a fikciónak a nézőpontjából jogosultnak is találjuk azt, hogy mi is törekedjünk arra, hogy a jövő társadalmá minél tökéletesebb legyen, hát ezt a célt is sokkal jobban szolgáljuk azzal, ha énünket nem elnyomjuk, hanem kielégítjük, ha önönéletünket igyekszünk széppé, gazdaggá és tökéletessé tenni, mintha az önmegtagadás és önfeláldozás princípiumát tesszük meg emberi hivatásunknak.

Hogy a nő akar-e magának gyermeket, vagy nem, azt egyedül az az ő énfelfogása határozza meg, hogy minő tartalmat akar adni életének. Ezért tőle számadást követelni, ezért őt akár jogilag, akár társadalmilag elítélni a legnagyobbfokú hipokritaság, mert senki sem az állam, a társadalom és a többi ember érdeke szerint rendezi be életét, hanem amint énje, egoizmusa kívánja; mi jogon követelhető hát a nőtől, hogy az tagadja meg énjét és életideálját — a társadalomért?

Egyébként az is csak jámbor, illetve némelyek részéről nem is olyan jámbor hazugság, hogy az a körülmény, hogy annyian nem születnek meg, akik megszülethetnének, a társadalomra olyan nagy csapás. Akik emiatt folyton a vészharangot húzzák és akik hulló könnyeket ejtenek azokért a százazrekért, akik nem születhettek meg, azoknak azt ajánlom, kérdezzék meg hát magát azt az érdekelt társadalmat, kérdezzék meg embertársaikat, a kenyérért tülekedőket, akik a létért való küzdelemben egymást legázolják, a pártában maradt nőket, a munkanélküliek tömegét, a lateiner osztály ezer és ezernyi proletárjait, vajon csakugyan kevesen vannak-e, vajon ők is sajnálják-e a meg nem születetteket, akikkel többen lennének? Az a társadalom, amelyet itt féltenek, mi vagyunk, az egyének. Ami nekünk külön-külön nem fáj, az együttvéve se fáj és csak az üres dialektika sütheti ki azt, hogy a társadalomnak egész más érdekei vannak, mint az azt alkotó egyének valamennyiének. A társadalom itt csak cégér, amely mögött legfőleg az az osztály rejtőzik, amelynek csakugyan kevés az emberlétszám, amelynek a szaporodás érdekébe vág, mert olcsóbbá, hajlíthatóbbá és alázasabbá teszi a munkaerőt, amely tehát egyedül sirathatja azokat a százazreket, akik — hogy úgy mondjam — csakis az ő zsebük rovására nem születtek meg.

Mindnyájan tisztában vagyunk, hogy a magzatelhajtás általános jelenség mágnás-, polgár- és parasztasszonyoknál egyaránt, a közmorál már rég nem minősíti erkölcsbe ütközőnek, a tudomány, mely az életből meríti tételeit, igazolja, de azért egyre-másra szedi áldozatait a hipokrizis, vásári lármával hurcolják börtönbe és kannibáli kéjjel állítják pelengérré azokat a nőket és esetleg orvosokat, akiket a véletlen vagy mások bosszúvágya, vagy más aljas indulata juttat a rendőrség kezére.

Akik a „bűnös” nő felett erkölcsbírászkodnak és ítélik, úgy lehet azokhoz a százazrekhez tartoznak maguk is, akik a „bűnös” cselekménytől egy cseppet sem riadnak vissza, csak jobban gondoskodnak arról, hogy az titokban maradjon. Amíg ezek a százazrek kényelmesen napirendre térnek az általuk ki tudja hányszor, nagyobb körültekintéssel végrehajtott cselekmény fölött, azt a néhány szerencsétlen nőt, akiknél a cselekmény legtöbbször nyomorult életkörülményeiknél fogva jut nyilvánosságra — üldözni, kipelengérezni és mintegy azok helyett a százazrek helyett büntetni: ebben van talán a magzatelhajtás büntetésének legnagyobb igazságtalansága, a jogrend nevében üzött legnagyobb képmutatás.

Ceterum censeo ... A magzatelhajtás bűncselekményének mai formájában a büntetőtörvénykönyvben helye nincs.

Hárnik Jenő: Nagy emberek

— Második és befejező közlemény —

B) Individuál-pszichológiai kutatások.

VII.

a mindazt, amit eddig lélektani vagy általában filozófiai szempontból a nagy emberekről elmondottak, számba akarnók venni, kötetekre terjedő munkát kellene írunk, Hiszen alig van biográfus, aki hősének jellemrajzát írván messzemenő spekulációkba ne bocsátkoznék, mikor ennek egyes sajátosságait, különösen pedig esetleges furcsaságait és a szentimentálisokat megdöbbentő részleteit akarja „magyarázni”. Mivel azonban mi csak azon eredményekre lehetünk tekintettel, amelyek legalább bizonyos mértékben általános értékű tájékoztatást nyújtanak a nagy emberek pszichéjének kialakulására befolyással bíró tényezőkről, csakis azon kutatásokkal fogunk foglalkozni, melyek komoly, tudományos szempontokból számbajöhetnek. Ezek: 1. Lombroso elmélete a lángész és örültség rokonságáról; 2. a Freud névéhez fűződő pszichoanalitikai irány eredményeinek alkalmazása a nagy emberek problémájára; 3. a természettudósoknak Ostwald által adott pszichográfiája.

a) A lángész és örültség rokonsága.

Tudvalevő dolog, hogy a lángész és örültség rokonságát a legnagyobb sikerrel Lombroso igyekezett bizonyítani. Könyvei* nagy port vertek fel, elkeseredett vitákra adtak alkalmat, anélkül, hogy

* *Der geniale Mensch*, Hamburg, 1890. és *Genie und Irrsinn*, Leipzig, Reclam (Az előbbinek újabb módosított kiadása)

a kérdés végleges tisztázásához vezettek volna. Ennek az oka részben az a mód volt, ahogyan ő tételeit bizonyítani igyekezett: a minden kritika nélkül összehordott anyaghalmazban egyaránt szerepelnek anekdoták, a legkülönbözőbb bizonyító erővel bíró biográfiai tények és „statisztikai” adatok; másrészt növelték az elmélet határozatlan jellegét azok a bizonytalan definíciók, melyekkel alaptételét kifejezte. Ez a tétel ugyanis akként értelmezendő, hogy úgy a zseni, mint az örültség degeneráción alapul, amit az elmélet ellenzői, sőt pártolói is nagyrészt a zseni és örültség identifikálásának tekintettek. Nem szándékozunk ez elmélettel részletesebben foglalkozni, hanem csak — utalva egyébként Odinnak alapos és mélyreható kritikájára — azon főbb szempontokat óhajtjuk megjelölni, melyekből kiindulva a kérdés végleges megoldását remélhetjük.

Mindenekelőtt tisztába kell jönnünk azzal, hogy a végleges megoldás csakis a biológiai kutatás részéről várható, amely azonban ebben a tekintetben még a kezdetek kezdetén van.* Addig is pedig, míg ezen kutatások célra vezetnek, a biológusoknak is a statisztikai módszert kell követniök, amely esetben megkívánhatjuk tőlük, hogy azt ugyanolyan szigorúsággal alkalmazzák, mint ahogyan a szociológiai tudományok bármelyikében szokás. Hogy ezt Lombroso nem teszi, azt Odin részletesen kimutatja s egyúttal felsorolja és kimerítően tárgyalja e módszer alkalmazásának lehetőségeit és kitérőit.**

Ezek szerint ennek az elméletnek — melyben kétségtelenül van valami helyes mag — a szerepe arra redukálnék, hogy segítségével megállapítsuk bizonyos konstitucionális (biológiai) faktorok befolyását a nagy emberek fejlődésére. Evvel azonban nem zártuk ki azt, hogy a kérdés pszichológiai oldalról is megközelíthető legyen, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy az ember lelki fejlődésére a miliő legalább is ugyanakkora befolyással bír, mint az öröklött diszpozíció. Ilyen irányú vizsgálatokat tudvalevőleg Moebius kezdeményezett először, kinek „patográfiai” módszere*** számos követőre talált. Ezek az életrajzok azonban mindannyian igen hiányosak†

*Ilyen irányú kutatásokkal foglalkozik Alfred Adler orvosi publikum számára írt igen érdekes művében (*Studie über Minderwertigkeit von Organen*, Berlin–Wien, 1907.), melyben igen komoly érvekkel támogatja Lombroso elméletének helyes részét.

** Odin, i. m. 1. 248—289 p.

*** Moebius: *Ausgewählte Werke*, Leipzig 1903—1909.

† Dr. Ferenczi Sándor úr — kinek, mint a lélekelemzésben mesterremnek, szíves érdeklődéséért és útbaigazító felvilágosításaiért ez úton is

s közülök a legjobbak is (pld. a Rousseauról szóló) alig jártak egyéb tanulsággal, minthogy bemutatják a fejlődő elmebetegség befolyását a zseni műveinek kvalitására.

Sokkal fontosabb eredményekkel járt és sokkal mélyebb betekintést nyújtott a nagy emberek pszichéjének kialakulására s munkájuk pszichikai mechanizmusába a Freud nevéhez fűződő pszichoanalitikai irány eredményeinek alkalmazása ezekre a problémákra. Hogy azonban ezt az alkalmazást megérthessük, előbb ismertetnünk kell azokat a — bizonyos patológikus lelki jelenségek tanulmányozása útján nyert — eredményeket, melyek az egész elmélet alapjául szolgálnak.

b) Pszichoanalitikai kutatások.

VIII.

Mikor az alábbiakban egy olyan pszichológiai elméletet akarok ismertetni, mely bizonyos „idegbetegségek” tüneteinek lélektani alapon való magyarázásából indult ki s ebből fejlődött egy hatalmas, univerzális teóriává, amely „kimutatni igyekezett ezen működési zavarok összefüggését az ösztönélettel, az ösztönéletnek a művelődés követtelte korlátozásaival, az egészséges egyén fantáziáival és álmaival és a néplélek alkotásaival a vallás, a mitológia s a meseköltészet terén”*: jól érzem annak a nehézségeit, hogy ez az elmélet — távol attól, hogy a pszichológiában kellő méltatást nyert volna — magában az orvosi tudományban is, néhány lelkes hívének helyeslése mellett, többnyire csak a leghevesebb ellenzésre talált. Épen ezért igyekezni fogok lehetőleg tárgyilagosan ismertetni azon eredményeket, melyek a meg lehetőségesen egységes szellemű irodalomban találhatóak. Szegényes és sovány vázlatnál többet persze e szűk keretben alig nyújthatok: talán arra elegendőt, hogy a kutatásnak e rendkívül érdekes terére felhívjam az érdeklődők figyelmét.**

1895-ben adták ki Breuer és Freud a hisztériáról írott könyvüket*** melyben e sajátságos és rejtélyes neurózis tüneteinek keletkezését pszichikai forrásokból eredőknek magyarázták. Kideri-

szernetnek köszönetet mondani — figyelmeztet rá, mennyire „teljesen mellőzik a Moebius-f. biográfiák az öntudatlan lelki világot s csak nem is sejtetik az infantilis behatások döntő súlyát”.

* Freud előszava Ferenczi *Lélek elemzés* c. könyvében. (Budapest, 1910. 3 p.)

** Egy pompás rövid összefoglalást maga Freud adott ki újabban *Über Psychoanalyse* címmel. (Leipzig—Wien, 1910.)

*** *Studien über Hysterie*, Leipzig—Wien, II. Aufl. 1910.

tették ugyanis hipnózisba ejtett betegeknel (a hipnotikus emlékezeti túlfinomultság segítségével), hogy a hisztériás tünetek bizonyos lelkirázkódtatásokkal, ú. n. pszichikus traumákkal állnak összefüggésben, amelyeknek látszólag elfelejtett emlékei az öntudatlanban lappangnak és — kellemetlen indulatokkal való kapcsolódásuk miatt a tudatba nem juthatván — az őket jelképező kóros tünetek fellépésére adnak alkalmat. Ezt a folyamatot úgy kell magyaráznunk, hogy ezek az indulattelt képzetkomplexumok (emlékek), melyeket Jung szavával egyszerűen komplexumoknak szoktunk nevezni, a tudatból fájdalmasságuk folytán erőszakosan kitolatván, a hozzájuk fűződő indulatoktól megfosztatnak s ezek a leszakadt indulatok már most tudatos lelki úton nem érvényesülhetvén, „testileg” élük ki magukat: áttevődnek, „konvertálódnak” kóros tünetekké. A következő példa, mely egy nőbetegnek Breuer által írt kórtörténetéből származik, meg fogja világítani a dolgot:

„Ezen a nyáron nagy hőség uralkodott s a páciens erősen szenvedett a szomjúság miatt; mert, anélkül hogy okát tudta volna adni hirtelen képtelenné vált arra, hogy igyék. Kezébe vette az óhajtott pohár vizet, de mihelyt ajkához érintette, eltolta magától mintha hidrofóbiában (víziszony) szenvedne, S emellett e néhány másodperc alatt láthatólag önkívületi állapotban volt. Csak gyümölcscsel, dinnyével, stb. élt, hogy a kínzó szomjúságot enyhítse, így tartott ez mintegy hat hétig, amikor aztán egyszer a hipnózisban angol társalkodónője jutott eszébe, akit nem szeretett s ekkor az undor jeleit mutatva elbeszélte, hogy mikor egyszer e hölgy szobájába ment, ott annak kis kutyáját, az utálatos állatot, pohárból látta inni. Ő nem mondott semmit, mert udvarias akart lenni. Miután elfojtott bosszúságának még energikusan kifejezést adott, inni kért, gátlás nélkül nagymennyiségű vizet ivott meg s a hipnózisból a pohárral ajkán ébredt fel. A kóros tünet evvel örökre eltűnt.”*

Az elnyomott öntudatlan képzetekhez fűződő kellemetlen indulatok vagy (mint ez esetben is) már a hipnózisban kifejezést nyernek, vagy pedig a felébresztett beteget emlékeztetjük az így kiderített képzetekre, amikor megint erős indulatkitöréssel reagálnak, de evvel ezek a képzetek, a tudatba jutván, el is vesztették patogén (kórokozó) képességüket, többé tünetekké nem konvertálódnak. Ezt az eljárást — mely tehát abból áll, hogy a kóros tünetekké konvertálódott indulatokat visszavisszük a tőlük megfosztott és a tudatból kitolt (öntudatlan) képzetekre és így ezeknek alkalmat adunk, hogy tudatos lelkiműködés útján, a tudat ellenőrzése mellett éljék ki magukat — Breuer kathartikus (lereagáltató) gyógy módnak nevezte.

Ennek az eljárásnak a módosítása a Freud-féle pszichoanalízis.

* I. m. 26. p. A ritkítás tölem származik: az elnyomás momentumára kívánja a figyelmet felhívni.

Ugyanis Freud arra jött rá, hogy a hipnózis, mely bizonyos határig a kellemetlen emlékek (komplexumok) felidézését megkönnyíti, e határon túl el nem hárítható akadályokat gördít elébe, úgy hogy végeredményben csak egyrészt felidézését engedi meg s — az öntudatlan mélyén hagyván a leghatékonyabb komplexumokat — csak felületes gyógyulást tesz lehetővé. Hozzájárul még ehez az, hogy az emberek igen nagy százaléka nem is hipnotizálható. Ezért mellőzte a hipnózist és a szabad asszociáció módszeréhez folyamodott, ami abból áll, hogy a beteget felszólította: mondjon el kritika és válogatás nélkül mindent, ami eszébe jut. Erre a tudatos gondolkodással több tekintetben ellentétben álló elmeműködésre bárkit meg lehet tanítani és segélyével lassabban ugyan mint hipnózisban, de sokkal biztosabban és számosabban lehet felidézni az öntudatlanban lappangó patogén komplexumokat s evvel megszüntetni az azokat képviselő kóros tüneteket.

E módszer alkalmazása Freudot annak a felvételére készítette, hogy „nem minden elfelejtés alapul az emlékezeti benyomások természetszerű elkopásán, elhalványulásán, hanem igen sok benyomásra csak azért nem emlékezünk vissza, mert a léleknek van egy bíráló fóruma, a cenzúra, mely az öntudatra nézve tűrhetetlen vagy nehezen elviselhető képzeteket s az azokhoz kapcsolódó indulatokat a tudat küszöbe alá nyomja. Ezt a folyamatot Freud elhárításnak, elnyomásnak elfojtásnak (*Verdrängung*) nevezte.” * Az elnyomott komplexum azonban ezután is reprodukálódni, a tudatba betörni igyekszik; így közte s a cenzúra között küzdelem támad, mely kiegyezéssel, kompromisszummal végződhetik; ezt a kompromisszumot a hisztériánál a konverzió útján keletkezett kóros tünetek képviselik. E tünetek tehát pótolják a tudat számára az abból kitolt komplexumokat s ezért: pótló képződmények (*Ersatzbildungen*). Hasonló gondolatmenettel sikerült megmagyaráznia Freudnak az ú. n. kényszer neurózisokat, amelyekben szenvedő betegeket folytonosan ugyanazon kízó képzetek vagy ugyanazon cselekvésre való impulzusok gyötörnek: ezek megint nem egyebek, mint szubstitúció útján keletkezett helyettesítői az elnyomott patogén komplexumoknak.

A betegek érzelm- és gondolatvilágának e pszichoanalitikai vizsgálata vezette aztán Freudot arra, hogy az álom tüneténeinek pszichológiai magyarázatával foglalkozzék. Kiderült ugyanis, hogy az álomban a cenzúra által elnyomott komplexumok — épen a tudatos lelki működés hiánya s evvel a cenzúrának sokkal kevésbé szigorú volta miatt — sokkal könnyebben érvényesülhetnek, mint az ébren-

* Ferenczi, i. m. 12 p.

létben. Az álmok analízise tehát igen becses segédeszközévé vált a pszichoanalitikai gyógykezelésnek. Másrészt pedig s ez sokkal fontosabb eredmény, lehetővé tette Freudnak, hogy megalkossa álomelméletét, melynek segítségével egyaránt magyarázhatjuk beteg és normális emberek álmait. Az álomfejtés úgy történik, hogy az elbeszélte álmodot kisebb részletekre osztva, a rendes pszichoanalitikai technika segítségével megfigyeljük és összegyűjtjük azokat a gondolatokat, képzeteket, amelyek minden egyes részlethez szabadon asszociáltatnak. S ekkor kitűnik, hogy a látszólag értelmetlen manifeszt (tudatos) álomtartalom mögött, épen úgy mint pld. a kényszerképzetek mögött, értelmes és logikus, de az öntudatra kellemetlen álomgondolatok lappanganak, melyeknek az álmodot alkotó képek és események csak elferdített jelképei. Az álom alapjául szolgáló (öntudatlan) álomgondolatnak s a manifeszt álomtartalomnak az egybevetéséből pedig az tűnik ki, hogy „az álom nem egyéb, mint valamely (elfojtott) váagnak (leplezett) teljesülése.”* Ezt, hogy t. i. az álom vágyteljesülés, leplezetlenül mutatják már a felnőttek némely álmai is, főleg azonban a gyermekek álmai. Freud álomelmélete azonban tovább megy s ezt a követelményt minden álomra kiterjeszti: hangsúlyozva természetesen, hogy a vágyteljesülés rendszerint nem a manifeszt álomtartalomban, hanem az (analízis útján felderítendő) latens álomgondolatban rejlik. Hogy az álomnak e sajátosságát példákon tanulmányozhassuk, az ú. n. tipikus (vagyis mindenkinél előforduló s mindig elnyomott gyermekkori vágyakat teljesítő) álmok közül választunk exhibíciós álmokat, vagyis olyanokat, melyekben az álmodó többé-kevésbé hiányos öltözékben szerepel.

I. „Egy fiatal és az életben nagyon szemérmes nőbeteg álma: Önmagát látja antik peplonba burkolva, melyet elől biztosító tű tart össze; a tű hirtelen leesik s a lepel elől szétnyílván, egész meztelenségében bámulhatja őt a férfiak őt körülvevő csoportja.”

II. „Egy másik, szintén nagyon szende nőbeteg, ezt az exhibíciós álmodot másképp élte át: Oszlophoz kötve látta önmagát, tetőtől talpig kendőbe burkolva úgy, hogy a szeme sem látszott ki belőle; körülötte exotikus férfiak, törökök vagy arabok állottak, akik alkudoztak rajta. A jelenet — eltekintve a beburkoltatástól — nagyon emlékeztet arra, amely valamely rabnő vagy háremhölgy vásárlásakor játszódhatik le a Keleten.”**

III. Egy ismerős fiatal hölgy álma: Papucsban megy ki az utcára s csakhamar szégyenkezve visszafordul.

Az exhibíciós álmok e tanulságos sorozatának — mely további példák beiktatásával még finomabb átmeneteket mutatna — közös

* Freud: *Die Traumdeutung*, II. Aufl. Leipzig—Wien, 1909. 115 p.

**Ferenczi, i. m. 33. p.

eleme: a vágyteljesülés azon a cenzúra által elnyomott s csak öntudatlan vágy gyanánt élő örömekre vezetendő vissza, melyeket az akulturális gyermeknek a maga és mások meztelen testének szemlélése és szemléltetése — az aktív és passzív látásvágy (*Schaulust*) kielégítése — szerez. Hogy ez a vágy olyan különböző fokban elváltoztatva, elferdítve jut a manifeszt álomtartalomba, az a cenzúrának esetenként különböző szigorúságától van feltételezve. A cenzúra az a pszichikai erő, mely nem engedi meg, hogy a vágyteljesülés leplezetlen formában jusson a tudatunkba s így a cenzúra megkerülése, kijátszása céljából az (öntudatlan) álomgondolatot álomképpé változtató álommunkának (*Traumarbeit*) az álomferdítéshez (*Traumentstellung*), vagyis bonyolult és változatos álom-szimbolika alkalmazásához kell fordulnia. Azt látjuk tehát, hogy az álom épen úgy kompromisszum gyanánt keletkezik a feltörekvő öntudatlan komplexumok s az ezeket elnyomni igyekvő cenzúra közötti küzdelem eredményeképp, mint akár valamely hisztériás tünet, akár egy kényszerképzet vagy cselekedet. Ez a tökéletes analógia több szempontból igen fontos, elsősorban pedig azért, mert mint beható elemzés kimutatta, a neurózisokban szereplő patogén komplexumok ugyanazok, amelyek az álmok jórészt is determinálják: nevezetesen a legkülönbözőbb s a legtágabb értelemben vett infantilis (gyermekkor) szexuális vágyak. Freud vizsgálatai ugyanis kiderítették,* hogy a korai gyermekkor nem nélkülözi az (ilyenekül persze tudatosan fel nem ismert) libidinózus törekvéseket, sőt ezeknek — a kultúra nyomása alatt később kialakuló cenzúrának híján lévén — különböző erogén (szexuális élvezeteket szerző) testtájak, ú. m. az anális, orális és uretrális zónák, továbbá az infantilis látás és tudásvágy és exhibicionizmus, nemkülönben szádizmus és mazochizmus útján kielégülést is szerez s a személyekhez való szexuális rögzítődés többé-kevésbé kifejezett jeleit is mutatja: tehát a gyermek szexualitása nagyon eltér az egészséges érett egyén szexualitásától, mert polimorf perverz jellegű. Mikor aztán a nevelés az ösztönélet szabad működtetésével a társadalom morális és kulturális követelményeit helyezi szembe, akkor az infantilis libidinózus törekvések a kialakuló cenzúra által elnyomatnak, elfojtatnak, részben pedig magasabb célok felé irányíttatnak, „szublimáltainak”.** Az elnyomott vágyak

* V. ö. Freud: *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*, II. Aufl. Leipzig-Wien, 1910.

** A nemi ösztönnek e szublimálódási képessége igen nagy szerepet játszik minden ember jellemének kialakulásában s — mint azt a továbbiakban

azonban tovább élnek az öntudatlanban s az álmok útján legalább részleges kielégülést nyernek. Megtörténhetik az is, hogy az infantilis vágyak elnyomást nem szenvednek s változatlanul vesznek részt a nemi érettséget elért egyén jellemének alkotásában: ilyenkor perverziókról, perverzitásokról beszélünk. Végül: a neurózisoknál sem történik egyéb, mint hogy a valamely oknál fogva rögzítődött vagy ismét feltámadó infantilis szexuális vágyak a cenzúra által elfojtatnak s kielégülést nem nyerhetvén, alkalmas diszpozíció mellett az őket képviselő s bizonyos értelemben kielégítő pótló képződményekké, vagyis kóros tünetekké konvertálódnak: a neurózis tehát a perverzió negatívja.

Azt látjuk tehát, hogy a neurotikusok ugyanazon komplexumok hatása alatt betegszenek meg, amelyek ellen magunk is — többkevesebb sikerrel — szünet nélkül küzdünk. Még inkább eltüntette a beteg és egészséges idegélet közötti határokat Freudnak az a felfedezése, hogy lelki tevékenységeink legkülönbözőbb mindennapi elégtelenségei és botlásai, ú.m. az elfelejtések, elszólások, tév- és véletlen cselekmények, továbbá a nem tudatlanságon alapuló tévedések mindannyian ugyanazon kompromisszum-mechanizmus útján állnak elő, mely az álmokat és a neurotikus tüneteket létrehozza: „közösén jellemzi mindezen tüneteményeket, hogy tökéletlenül elnyomott pszichikus anyagra vezethetők vissza, mely a tudatból kitolatott ugyan, de nem fosztatott meg teljesen a megnyilvánulási képességtől.”* Ekként egész lelki életünk egy minden megnyilvánulásában szigorúan determinált körré zárul, mely normális és beteges között éles határt nem ismer s melynek patológikus megnyilvánulásai csak fokozottabb mértékben mutatják ugyanazon mechanizmusok hatását, amelyek a normális lelki élet jelenségeit irányítják.

Ez a megismerés s hogy ennek folytán a pszichopatológia módot nyújt nekünk arra, hogy a normális lelki működések okaira és mechanizmusára következtetéseket vonhassunk, két szempontból is fontos. Az egyik az az általános szempont, hogy csak ezáltal lett a pszichopatológia igazi tudománnyá, amiként a kórélettan is csak azóta igazi tudomány, amióta a biológiának nagy fontosságú igazságokat és nélkülözhetetlen segédeszközöket nyújtott.** A másik

részletesebben látni fogjuk — a művészi és tudományos tevékenységek pszichikai mechanizmusában is.

* Freud: *Zur Psychopathologie des Alltagslebens*, Dritte, vermehrte Aufl. Berlin, 1910. 149. p.

** „Hogy patológikus folyamatok tanulmányozása igen termékenynek bizonyult normális viszonyok megismerésében, ez lényegileg annak köszönhető,

az a minket közelebbről érdeklő” szempont, hogy ez a megismerés lehetővé teszi nekünk — anélkül, hogy a lángész és örültség rokonságának eddig el nem dönthető kérdésében állást kellene foglalnunk — azon probléma tanulmányozását, milyen szerepük van a föl-, derített pszichikai mechanizmusoknak (vágy- és ösztön-[komplexum-] elfojtás és kompromisszum útján pótló képződmények kialakulása) a nagy emberek munkájának keletkezésében, e munka hatásának pszichikai mechanizmusában s a nagy emberek jellemének kialakulásában.

IX.

Ilyen szempontokból behatóbb pszichoanalitikai vizsgálatok eddig főleg csak kétféle irányban végeztek: először azon tevékenységekre vonatkozólag, melyeknél a (tág értelemben vett) művészi fantázia játssza a főszerepet s másodszor a tudományos kutatás pszichológiájára vonatkozólag. A könnyebb tájékozódás okáért külön-külön fogjuk szemügyre venni azon eredményeket, melyekre az e két látszólag nagyon különböző, voltaképen azonban több ponton érintkező s csaknem ugyanazon pszichikai forrásokból táplálkozó tevékenységre vonatkozó pszichoanalitikai kutatások vezettek.

1. A művészi fantázia és a művész pszichológiája. Kétségtelen, hogy a minden művészet alapjául szolgáló művészi fantázia lényegileg nem különböző az összes művészeti ágakban, mert hiszen nyilvánvalóan ugyanazon lelkiműködések korrelátumának vagy eredményének tekinthető. Mégis keletkezésének föltételeit és pszichikai mechanizmusát, nemkülönben a művészi tevékenységben való szerepét különböző okoknál fogva a legjobban tanulmányozhatjuk akkor, ha az ú. n. költői fantáziát s ennek produktumait tesszük vizsgálat tárgyává.

A költői fantázia legrégebb produktumait tudvalevőleg a mítosz-, monda- és meseköltészetben találjuk meg. A néplélek ezen alkotásait s különösen a mítoszt Freud és tanítványai (Abraham, Rank, Riklin) beható elemzés alá vetették s vizsgálataik eredménye gyanánt sikerült az egyéni fantázia álomnak nevezett terméke s a tömegfantázia működésének megfelelő mítosz között a legszigorúbb párhuzamát vonni úgy a pszichológiai eredet, mint ezen genesis mecha-

Hogy a funkcióknak patológikus körülmények közt sokszor beálló fokozódása többnyire tisztábban engedi felismerni a jelenségeket, mint az életműködések normális lefolyása”, mondja egy *par excellence* patológus. (H. Apolant: *Über die biologisch wichtigen Ergebnisse der experimentellen Krweplsforschung. Zeitschrift für allgem. Psychologie, Bd. IX., Referatenteil, 63. p.*)

nizmusa tekintetében és ezt a párhuzamot abban a tételben fejez ki, hogy a mítoszok nem egyebek mint „egész nemzetek vágyfantáziáinak elferdített maradványai, az ifjú emberiség évszázad-álmai (*Sekularträume*)”.* Ez állítással szemben mindjárt kezdetben az az ellenvetés merülhetne fel, hogy álom és mítosz között már csak azért sem lehet párhuzamot vonni, mert az álom az egyéni, a mítosz pedig a tömeglélek produktuma. Ezt az ellenvetést azonban megdönti az az igen nevezetes és érdekes tény, hogy a mítoszok vágyteljesülésének tárgyai teljesen megegyeznek a (fentebb bővebben tárgyalt) tipikus álmokéval, melyeknek példájául az ú. n. exhibíciós álmokat említettük. Ilyen exhibíciós vágyfantáziák több mítoszban előfordulnak. „A „genesis” Ádámról és Éváról különös hangsúllyal beszéli el, hogy meztelenek voltak s ezért nem szégyelték magukat; a biblia paradicsoma nem egyéb, mint az egyes egyén gyermekkoráról való tömegfantázia”.** Miként Freud rámutatott, ez a vágyteljesülés a tárgya az *Odysee* azon jelenetének is, melyben Odysseus Nausikaa előtt megjelenik.

A tipikus álmoknak egy másik fajtája pld. az, melyekben valamely szeretett közelálló rokon haláláról álmodunk s amelyekben, mint Freud részletesen kimutatja, megint a bennünk öntudatlanul élő egoista gyermeknek a cenzúra által rég elfojtott vágyai teljesülnek. Az ilyen komplexumoknak a legsajátosabb alakja az, melyben az apa halála kombinálódik az anya iránt való szexuális vágy teljesülésével s melynek Freud az „Oedipus-komplexum” nevet adta. Mint a név is mutatja, ez az infantilis vágyfantázia teljesül az Oedipus mondában s Sophoklesnek ezt tárgyaló tragédiájában. Hogy ez a tragédia ma is mindenkire megrázó hatással van, az épen abból magyarázható meg, hogy mindnyájunk lelkében meglévő húrokat pendít meg.*** „Mindnyájunknak sorsa az, hogy első szexuális vágyunk anyánkra, első gyűlöletünk és erőszakos indulatunk apánk ellen irányuljon: álmaink meggyőznek erről”. † S Oedipus tragédiájában e gyermekkori vágyaink teljesülését látjuk.

Azonban nem minden mítoszban ilyen nyilvánvaló a vágyteljesülés, miként a legtöbb álomban sem az. Ugyanaz a kulturális és morális cenzúra, melynek fennállása miatt az álomban vágyaink

* Freud: *Der Dichter und das Phantasieren*. Sammlung kleiner Schritten zur Neurosenlehre, Zweite Folge. Leipzig—Wien, 1909. 205 p.

** Abraham: *Traum und Mythos*, Leipzig—Wien, 1909. 37 p.

***A művészi hatás s a műélvezet pszichikai mechanizmusáról alább még lesz szó

† Traudeutung 186 p.

csak elferdítve jutnak tudomásunkra, okozza azt, hogy a legtöbb mítoszban a vágyteljesülés annyira leplezett, hogy csak beható elemzés derítheti föl. Több ilyen mítosz elemzését Abraham hajtja végre idézett művében és kimutatja, hogy a cenzúra megkerülésére az álom-munkával teljesen analóg tömeglélektani munka folyik a mítoszok genezisében, amelynek eredményeképp az álomferdítéssel analóg módon, tehát változatos és kiterjedt szimbolika alkalmazásával lesz a mítoszban kifejezett vágyteljesülés leplezetté. A ferdítés eredményezi azt, hogy a mítosznak a cenzúra a tömegtudatba jutását megengedi, de egyúttal azt is, hogy a nép maga sincs tisztában mondái jelentőségével és értelmével, miként az egyén is álmait értelmetleneknek és jelentőség nélkül valóknak tartja.* Kutatásai végeredményét Abraham a következő tételben foglalja össze: „A mítosz a nép infantilis lelki életének megmaradt része s az álom az egyén mítosza”.**

Már az eddigi megfontolások is valószínűvé teszik azt, hogy az egyéni költés nem követ más pszichológiai szabályszerűséget, mint amelyet a mítoszban láttunk érvényesülni. A néplélek fogalmának kritikája nem tartozik ugyan e dolgozat körébe, de azért megállapíthatjuk, hogy néplélek és egyéni psziché, tömeg-, azaz mítoszképző fantázia és egyéni, azaz „költői” fantázia között lényeges különbségeket felállítani nem lehet. „Ha ez a megegyezés nem léteznék, hogyan volna lehetséges, hogy oly sokszor kétéssé válhatik, valamely esetben mítosszal vagy költeménnyel van-e dolgunk? Ha ez a kétely a legtöbb esetben nem áll fenn, annak egyedüli oka abban rejlik, hogy vagy bizonyos „költemény” keletkezéséről történelmileg tudomásunk van, vagy pedig hogy az az individuális — egy bizonyos vagy több személyiségre visszavezethető—keletkezés jeleivel bír”.*** S tudjuk, hogy a szorosabb értelemben vett egyéni költészet tényleg nem ritkán dolgoz fel mítoszi tárgyakat, mint azt pld. Sophokles *Oedipus*-ánál látjuk; vagy legalább is öntudatlanul táplálkozik ugyanazon pszichikai forrásokból, mint a mítosz, aminek ebben a vonatkozásban talán a legszebb példája Shakespeare *Hamlet*-je, melyben — mint Freud egy végtelenül finom analízisben kimutatja† — ugyancsak az Oedipus-komplexum befolyását látjuk érvényesülni a hős jellemének fejlődésében,

* Ugyanezekre az eredményekre jut Riklin, aki a meséket analizálta ugyanilyen szempontokból *Wunscherfüllung und Symbolik im Märchen* c. művében. (Leipzig—Wien, 1909.)

** I. m. 71. p.

*** Wundt: *Völkerpsychologie*, II. Bd. Erster Teil. Leipzig, 1905. 591 p.

† *Traumdeutung*, i. m. 187. p. Ezt a tárgyat a részletekben is kidolgozta Jones az *American Journal of Psychology* 1910 évi januári számában (Referátum olvasható róla a *Die Umschau* 1910 évi 11-ik számában. A munka

De a „költői” (vagy általában művészi) alkotások keletkezésének pszichikai mechanizmusát csak akkor fogjuk teljesen megérteni, ha az álom mellett az egyéni fantázia működésének egy sajátos és ezelőtt figyelemre alig méltatott produktumával, az ébrenlétben való ábrándozással, álmodozással az ú. n. nappali álmokkal (*Tagträume*) hasonlítjuk össze, melyeknek nagy jelentőségét és mindenkinél való (gyakori) előfordulását Freud erősen hangsúlyozza. Ezeknek a nappali álmoknak a kezdetei a gyermekkorba vezetnek vissza, melynek játéka egy teljesen zárt, a gyermek fantáziája által teremtett képzeletbeli világban játszódnak le, amelyben annak vágyai, illetve tulajdonképpen egyetlen vágy korlátlanul teljesül: ez a vágy „nagy”-nak, felnőttnek lenni. A felnőtt ember azonban már nem játszik, hanem a játék folytatása és pótlása gyanánt fantáziál, légvárat épít, aminek mozgató rugói épen úgy kielégítetlen vágyak, mint minden fantáziáé s melyek épen úgy nem egyebek, mint vágyteljesülések, akár pld. az álmok. S ha az időhöz való viszonyukat megvizsgáljuk, a következő érdekes dolgot tapasztaljuk: „A pszichikus munka egy aktuális benyomáshoz kapcsolódik, mely képes volt az egyén nagy vágyainak vaia melyikét felkelteni, innen visszanyúl egy korábbi, többnyire gyermekkori élmény emlékéhez, melyben ama vágy teljesült s aztán a jövőre vonatkozólag egy olyan szituációt teremt, mely e vágy teljesülését foglalja magában: vagyis épen a nappali álmot vagy fantáziát, mely így magán viseli az aktuális benyomástól és a visszaemlékezéstől való származásának nyomait.”* Azt látjuk tehát, hogy a fantáziában múlt és jövő az aktuális vágy szerint rendeztetnek el. Eszerint egy az álom keletkezésével teljesen megegyező mechanizmust látunk, avval a különbséggel, hogy míg a fantázia az öröm keresésének princípiumán épül fel, addig az álomban fájdalomkerülési elv érvényesül (mert hiszen benne, mint láttuk, többnyire a legrejtettebb és leginkább elfojtott [öntudatlan] vágyak teljesülnek). De minden jel arra mutat, hogy a költői alkotás keletkezésének a mechanizmusa is teljesen megegyezik a nappali álmokéval: „Egy erős aktuális benyomás felidézi a költőben egy korábbi, többnyire a gyermekorból való élmény emlékét s ebből indul ki már most az a vágy, mely a költői alkotásban teljesül; ez utóbbin magán úgy a friss benyomás, mint a régi emlék nyomai felismerhetők.”** Így a művészet is épen úgy folytatása és pótlása a gyermekkori játszásnak, mint a nappali álmok.

különbön németül is megjelenik Freud *Schriften zur angewandten Seelenkunde* című vállalatában.

* Freud: *Der Dichter*, etc. i. m. 201. p.

** U. o. 205. p.

Hogy ez a komplikáltnak látszó formula tényleg hüen adja vissza a valót, az egész általánosságban kiviláglik a pszichoanalízis eredményei alapján végzett biográfiai és esztétikai kutatásokból.*: Hogy pedig ez a szabályszerűség még a legapróbb részletekben is megnyilvánulhat, azt egészen véletlenül volt alkalmam tapasztalni egy, a rendes technika segítségével elemezett eset kapcsán.

Egy tehetséges, fiatal íróról van szó, aki önként ajánlkozott analízisre s akinél az analízis folyamán igen valószínűvé vált, hogy neurozisének átiológiájában az anyához való infantilis szexuális rögzítődés játsza a főszerepet. Az illető egy napon avval állított be hozzám, hogy előző napon az utcán egy előtte ismeretlen fiatal lányt látott, aki neki nagyon megtetszett s akiről nyomban novellát is írt. Ebben az erősen érzéki színezetű szerelmi történetben a következő részlet írja le a képzeletében szeretőjévé lett lány foglalatosságát a toalett-asztal előtt:

„Áhítattal nézem az aktot, mikor a kivágott ingben, az alsószoknyában és a fekete harisnyákkal délceg lábszárain a csöbör felé hajol, kezében a fogkefével s tajtékzó pasztával fogsorán. Ő nem beszélhet most, a szemével int s szabad kezével valamerre mutat. Én tudom, hogy mi kell s odahozom neki.”

Ennek az — észre sem vett — részletnek a jelentősége csak két nappal a novella felolvasása után lett világossá, amikor ugyanis az illető gyermekkori emlékeket kezdett reprodukálni s a szabad asszociáció folyamán a következőket mondta:

„Egyszer, emlékszem, hogy mikor bementem a hálószobába, mama ott mosta a fogát ingben s úgy parancsolgatott . . . Hopp, most jut az eszembe, hogy abban a tegnapelőtti novellában ugyanebben a pózban áll egy helyütt a lány, még a termet is ugyanaz, csak ép az arc nem hasonlít.”

Ez a példa frappáns módon mutatja be a múlt, jelen és jövő, s az ezeket elrendező vágy viszonyát a művészi fantáziához.

Ezek után most már megérthetjük, miben áll a művészi alkotás lényege, s annak keletkezési módja. Mint legelőször Rank kifejtette,** a művész pszichológiai szempontból az álmodó, helyesebben általában a normális ember és a neurotikus között áll. Minden emberben közös az a lelki konfliktus, melynek keletkezését egyfelől a vágyak (ösztönök), másfelől azok teljesülésének, kiélésének igen különböző lehetőségei determinálják. A „normális” ember részben az élet küzdelmeiben, részint álmaiban és fantáziáiban, de még — mint alább látni fogjuk — esztétikai élvezetek alakjában is szerzi meg magának e vágy teljesüléseket; a neurotikusok, ha külső akadályok vagy a

* V. ö.: Sadger: *Konrád Ferdinand Meyer*, Wiesbaden, 1908. — Sadger: *Aus dem Liebesleben Nikolaus Lenaus*, Leipzig-Wien, 1909. — Freud: *Der Wahn und die Träume in W. Jensens „Gradiva”*, Leipzig-Wien, 1908. — Freud: *Eine Kindheitserinnerung des Leonardo da Vinci*, Leipzig-Wien, 1910., de különösen még: Freud idézett Hamlet-analízisét.

** *Der Künstler*, Wien-Leipzig, 1907.

belső alkalmazkodási képesség hiánya miatt vágyaik teljesülését nem remélhetik, a szomorú realitás elől „a betegségbe menekülnek” (Freud), melyben magoknak pótló képződményeket alkothatnak; ezekkel szemben a művész szintén elvonja magát ugyan a realitástól és egy képzeleti világba vonul vissza, de fantáziáit nem konvertálja tünetekké, hanem azokon keresztül ismét utat lel magának a realitáshoz: ezt azáltal éri el, hogy fantáziáit az ismert .kompromisszum-mechanizmus útján művészi alkotásokká formálja, azokba projiciálja, miként a tömeglélek projiciálja a mítoszokban a saját vágyfantáziáit a külvilágra. „A költő figyelmét saját lelkének öntudatlan részére irányítja, meglesi annak fejlődési lehetőségeit és megengedi nekik a művészet útján való megnyilatkozást, ahelyett, hogy tudatos kritikával elnyomná őket.”* Ezt a folyamatot a pszichoanalízis nyelvén művészi szublimálásnak nevezzük, ami tehát abban áll, hogy a nemi ösztön a legközelebbi célja helyett más, magasabb értékű s nem szexuális célok felé irányul. Hogy mi teszi e rejtélyes képesség pszichológiai lényegét vagy biológiai alapját, arról eddig még sejtéseink is alig vannak,** de tény, hogy a művészi alkotás a művész számára épen úgy elnyomott vágyaknak kompromisszum útján való teljesülését jelenti, mint a neurotikusnak az ideges tünet, vagy a „normális” embernek az álom; egyúttal pedig bizonyos mértékben és irányban a neurozistól való megmenekülést. De ugyanezt a szolgálatot teszik a művészi alkotások a cenzúra nyomása alatt álló „normális” embernek is, amennyiben elnyomott vágyainak (leplezetten való) kiélésére adnak alkalmat.

Evvel azonban már a művészi hatás pszichológiájának a kérdését érintettük, melynek tárgyalása tulajdonképpen nem tartozik szorosan e dolgozat feladatai közé. Mégis tájékozásul jegyezzük meg a következőket. A művésznek, mikor az ő teljesen egyéni fantáziáit velünk közli, az egyének közt levő természetes korlátokat kell ledöntenie. Erre a művészi technikának főleg két eszköze van: A művész egyrészt enyhíti a fantázia egyéni karakterét változtatások és elleplezések által, másrészt megveszteget bennünket tisztán formai vagyis esztétikai örömmel, melyet nekünk fantáziáinak ábrázolásánál nyújt. Az ilyen örömet, mely arra szolgál, hogy vele egy mélyebben fekvő lelki forrásokból fakadó, nagyobb örömet váltson ki bennünk, izelítőnek (Ferenczi), izelítő öröme (Verlockungsprämie, Vorlust) nevezhetjük. Minden esztétikai öröm ilyen izelítő öröm természetével bír s a tulajdon-

* Freud: *Grädiva*, i. m. 80 p.

** Még fokozottabb mértékben áll, ez az egyes művészeti ágakban való tevékenységnek megfelelő, bizonyára többé-kevésbé különböző pszichológiai és biológiai konstitúcióra vonatkozólag

képeni műélvezet lelki feszültségek felszabadításából származik, vagyis a cenzúrának egy időre való felfüggesztéséből, ami a lelki működéseknek infantilis formákra való visszatérését jelenti és teszi lehetővé*

2. A kutató pszichológiája. Már Rank kimondta, hogy a tudományos kutatás, mint emberi törekvés, épen úgy elnyomott szexuális ösztönökkel van összefüggésben, mint a művészi tevékenységek s néhány tömör mondatban igyekezett vázolni azt a szerepet, melyet az a kulturális fejlődésben teljesít.** Ez utóbbi kérdésre vonatkozó tételei ma is még kidolgozásra várnak s azért velük tovább nem is foglalkozunk, hanem áttérünk azon eredmények ismertetésére, melyekre Freud a pszichoanalitikai tapasztalatoknak egy konkrét esetre való alkalmazása útján jutott s amelyek Rank említett kimondását igazolni látszanak.***

Ezek szerint, ha valamely egyén jellemének leglényegesebb része gyanánt egyetlen ösztönt, a tudásvágyat ismerhetjük fel, arra kell gondolnunk, hogy ez ösztön hihetőleg már a gyermekkorban erősen ki volt az illetőnél fejlődve s hogy továbbá „eredetileg szexuális ösztönökből származó tényezők erősítették meg annyira, hogy később a nemi élet egy részét képviselheti. Az ilyen ember pl. kutatna avval a szenvedélyes odaadással, amelyet más szerelmi életére fordít és kutathatna, ahelyett, hogy szeretne”. Tényleg a pszichoanalitikai vizsgálatok azt mutatják, hogy talán a legtöbb gyermek, mindenesetre azonban a legtehetségesebbek átmennek egy olyan korszakon, amelyet az infantilis szexuális kutatás periódusának nevezhetjük. Az ilyenkor (3 — 5 életév) felébredő tudásvágy célja a legnagyobb kitartással, és hévvel való kutatás minden után, ami a szexuális funkciókkal összefügg általában, elsősorban pedig a születés nagy problémájának megoldása. Ez igyekeése közben a gyermek a legsajátosabb „infantilis szexuális teóriákat” alkotja magának, melyek a probléma félig sikerült megoldásának tekintendők. Mikor aztán a neveléssel járó s már többször említett energikus elnyomás e korszaknak végét veti, „a kutató ösztön további sorsára nézve a szexuális érdeklődéssel való kapcsolatából folyó három különféle lehetőség áll elő”. Az első esetben a kutatás osztja a szexualitás sorsát s az intellektuális tevékenységek kifejtése az egész életen át gátlást

* Freud: *Der Dichter*, etc. i. m. 206. p. A Vorlust-mechanizmusról bővebben l. Freud: *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten*, Wien-Leipzig, 1905.

** V. ö. Rank i. m. 39. p.

*** Freud: *Leonardo da Vinci*, i. m. 14—18. p.

szenved (Denkhemmung), melyet különösen rögzíthet a vallásos nevelés (csoda-hit, stb.). Egy másik típusnál az intellektuális fejlődés ellentáll annyiban az elnyomásnak, amennyiben „az elnyomott szexuális kutatás tépelődési kényszer (Grübelzwang) gyanánt tér vissza az öntudatlanból”, amely neurózisban szenvedő betegek folytonosan a dolgok lényegéről, belső szerkezetéről, életről és halálról stb. kell gondolkoznia. Végül a harmadik, legritkább és legtökéletesebb típusnál „szintén beáll ugyan a szexuális elnyomás, de nem sikerül a szexuális örömeink egy parciális ösztönét az öntudatlanba fojtani, hanem a libido — sajátos diszpozíció alapján — kezdettől fogva tudásvágygá szublimálódik és az erőteljes kutató ösztönt erősíti. A kutatás itt is bizonyos értelemben kényszerré válik s a szexuális tevékenységet pótolja” — legalább is részben. Ennek megfelelőleg a tulajdonképeni szexualitás, mint a művészek nagy részénél is, többnyire csőkevényes.

Mielőtt e fejtegetésekből folyó végső konklúzióinkat megállapítnók, fordítsuk még a figyelmünket a nagy emberek tevékenységének eddig szándékosan elhanyagolt tereire is. Az egyik a vallási zseni, a másik a cselekvés, az akció (államalkotás, reformáló és propagatív tevékenység, stb.) nagy emberének a terrénuma. Ami az elsőt illeti, erre vonatkozólag már Rank igen valószínűvé tette, hogy a vallási zseninek a pszichológiában a művész és a kutató közt kell helyet adnunk s hogy genezise ugyanazon kompromisszum-mechanizmus eredménye, melyet az előbbiekre vonatkozólag épen kifejtettünk. E felfogás analitikai bizonyítása sem fog soká késni, mert — mint Ferenczi Sándor úr velem közölni szíves volt — Pfister zürichi teológus egy nemsokára megjelenendő könyvében értékes adatokat fog mellette fölhozni.* Ami az akció embereit illeti, ezekről tudunk kétségtelenül a legkevesebbet ilyen szempontokból. Biztos azonban, hogy a vallási zseniktől őket csak részben lehet elválasztani s ez már eleve valószínűvé teszi, hogy hasonló megfontolások érvé-

* A korrektúra olvasásakor a könyv már megjelent. Címe: Die Frömmigkeit des Grafen Ludwig von Linzendorf. Ein psychoanalytischer Beitrag zur Kenntnis der religiösen Sublimierungsprozesse und zur Erklärung des Pietismus. Tárnya egy tizennyolcadik századbeli vallási szekta (*Herrnhuter Brüdergemeinde*) alapítójának eseményekben és psychoanalitikai momentumokban gazdag élettörténete, amelyből tényleg az tűnik ki, hogy a vallási zseni lelki habitusa is a primer (infantil) szexualitás elnyomásán és a libido szublimálásán, a szerelmi indulatnak magasabb célokra: a vallásos tisztelet tárgyaira való átvitelén alapszik; emellett ez esetben — mint hihetőleg az esetek túlyomó részében — az elnyomott libido egy része többé-kevésbé neurotikus jellegű tünetek alakjában tért vissza az öntudatlanból.

nyesek rájuk is. Még jelezhetek annyit, hogy ez a kérdés talán már a közel jövőben az erkölcs problémájával együtt fog a megoldáshoz közelebb jutni.

Ezek után már most levonhatjuk végső következtetéseinket. Fejtegetéseinkből jól kiviláglik, hogy a pszichoanalízis ezekben a kérdésekben csak bizonyos határig tájékoztat bennünket. „A pszichoanalitikai vizsgálatnak anyagául az élettörténet adatai szolgálnak, egyrészt az események és miliő-befolyások véletlenségei, másrészt az individuumnak tudomásunkra jutott reakciói. A pszichikai mechanizmusok ismeretére támaszkodva, már most igyekszik az individuum lényegét reakcióiból dinamikailag kikutatni, felfedni lelkének eredeti erőit, nemkülönben ezeknek későbbi átváltozásait és fejlődéseit. Ha ez sikerül, akkor az illető magatartását megmagyaráztuk konstitúció és sors, belső erők és külső hatalmak összeműködéséből.”* Tehát mindig marad egy pszichoanalitikailag tovább fel nem deríthető (biológiai) momentum, amelyen alapul az, hogy bizonyos fajtáinál az embereknek erős szexuális elnyomással s az ösztönöknek magasabb célok felé való irányulásával, szublimálódásával találkozunk. Jeleztük már, hogy e biológiai momentumnak (melyet talán a Darwin értelmében vett spontán variáció fogalmával írhatunk körül) a lényegéről még csak keveset tudunk. Rank, Adler s újabban maga Freud is próbálkoznak e téren a fogalmakat tisztázni: talán nemsokára megfelelő eredménnyel.

Még néhány szót a pszichoanalízisnek a Lombroso-féle teóriához való viszonyáról. Láttuk, hogy a pszichoanalitikai kutatások alapján a (legtágabb értelemben vett) művészi tevékenységet épen úgy kompromisszum-mechanizmus eredménye gyanánt tekintjük, mint valamely neurotikus tünetet s egyúttal mindkettőt ugyanazon pszichikai forrásokból fakadónak. S azt kell mondanunk — a pszichoanalízis révén nyert tapasztalatok is határozottan e mellett szólnak — hogy az infantilis ösztönök elnyomásánál s a helyükbe lépő pótló képződmények keletkezésénél önként értetődőleg előfordulhatnak komplikációk: a szexuális ösztönnek esetleg csak egy része szublimálódik, más része rögzíthető, vagy neurotikus tünetekké konvertálódhatik és így nem csodálkozhatunk azon, ha a művészi képességek mellett ugyanazon egyénben többé-kevésbé kifejezetten neurotikus jellemvonásokat is találunk. Bízást elmondhatjuk, hogy épen a jelenségeknek ez a csoportja az, melynél talán a legkevésbé lehet éles határokat felállítani.

* I. m. 68. p.

c) Természettudósok pszichográfiája.

X.

A kapcsolatot, mellyel a pszichoanalitikai kutatásokat Ostwald könyvének* eredményeivel összefüggésbe hozni lehet, abban találok, hogy míg a pszichoanalízis a kutató tevékenységének s az ennek alapjául szolgáló tehetségnek legmélyebb pszichikai forrásait kutatja, addig Ostwald a zsenialitást adottnak veszi s inkább azokat a felületes jellemvonásokat keresi, melyek alapján a nagy kutatókat osztályozni, lehetőleg kora ifjúságukban felismerni és — ezt igen megbecsülendő törekvésnek kell tekintenünk — a társadalomban számukra a megfelelő helyet kijelölni lehet. Ostwald úgy jár el, hogy egy tisztán leíró „természetrajzi” vagy „pszichográfiai” módszer segítségével nagy vonásokban s egyúttal igen szépen és érdekesen vázolja a következő hat zseniális természetbúvár élet- és jellemrajzát, ú. m.: H. Davy, J. R. Mayer, M. Faraday, J. Liebig, Ch. Gerhardt és H. Helmholtz fizikusoknak, illetve kémikusoknak. S ezután, mintegy az életrajzokból folyó tanulságokképp — és miként egy nagyon is kézenfekvő ellentétessel szemben külön is hangsúlyozza, nem fordítva: egy előre megalkotott teóriának a nagy emberek életére való alkalmazásával — igyekszik levonni olyan törvényszerűségeket, melyeket a természetbúvárokra, illetőleg a kutatókra általában érvényeseknek tekinthetne.

1. „Klasszikusok és romantikusok.” Ez eredmények közül a legfontosabbnak látszik az, hogy ő a nagy természettudósokat két csoportba osztja be, aszerint, hogy a külvilág behatásaira való (lelki) reakcióik sebessége nagy-e vagy kicsiny. Az első csoportot a „romantikusok”, a másodikat a „klasszikusok” névvel illeti és bizonyos összefüggést állapít meg e csoportok és az embereknek a négy temperamentum szerint való ősidők óta használatos beosztása között. Eszerint a romantikusok, a gyorsan reagálók: szangvinikusok, illetőleg patológikus körülmények között kolerikusok, míg a klasszikusok flegmatikusok, illetőleg kórosan csökkent reakciósebesség esetén melankolikusok. Úgy látom azonban, hogy bizonyos általános megfontolások már eleve kétséssé teszik egy ilyen beosztás jogosultságát és használhatóságát. S itt két szempontból is kiindulhatunk. Egyrészt meggyőződhetünk, akár tankönyvek lapozása, akár személyes információ útján, hogy a mai atomisztikus pszichológia — melynek ugyan Ostwald nem minden alap nélkül veti szemére azt, hogy emberismeretre egyáltalában nem bír tanítani —

* *Grosse Männer*, i. m.

a temperamentumok szerint való beosztást úgyszólván teljesen elveti vagy legalább is semmit sem tud kezdeni vele, különösen a tisztá formák elenyésző kisebbsége s az átmenetiek gyakorisága folytán. Másrészt Ferenczinek egy legközelebb megjelenő dolgozata meggyőzhet arról, hogy a kimondottan emberismeretre törekvő pszichoanalízis eredményei alapján is a régi beosztást felületesnek és szűkkörűnek kell tekintenünk s egyúttal az embereknek sokkal többféle típusát fölvennünk. Ostwald e várható ellenvetésekkel szemben azt hozza föl, hogy az átmenetek épen a nagy embereknél lesznek a legritkábbak, akikben, mint az emberi nem szélső típusaiban, a legtisztábban nyilatkoznak meg a reakció-sebesség e különbségei. Ez az állítás azonban semmiképen sincs igazolva: ellenkezőleg azt láttuk fentebb, hogy épen a nagy embereknél állíthatunk föl a legkevésbé éles határokat a lelki élet megnyilvánulásának különböző formái tekintetében. De tovább is mehetünk s azt mondhatjuk, hogy Ostwald példái maguk sem meggyőzők e kérdésre vonatkozólag. Így pld. szerinte a romantikus kutatónak lelki habitusából következő legfontosabb sajátja az, hogy duzzad az eszméktől és ötletektől, sokat és gyorsan produkál és sokirányú s ezért gyakran felületes tevékenységet fejt ki; evvel szemben a klasszikus mérsékelt, inkább alaposágra, mint sokoldalúságra törekvő. Nos, bárki meggyőződhetik Ostwald életrajzaiból, hogy egyrészt Liebig, kit ő tipikus „romantikusnak” tekint, élete első felében bármely „klasszikusnak” díszére váló munkálkodást folytat (véletlen az, hogy e korszakban nagyrészt a kimondottan „klasszikus” Berzeliusszal dolgozik együtt?), élete második felében pedig tényleg a „romantikus” típusnak megfelelő változatos és sokirányú tevékenységet fejt ki, másrészt a tipikus „klasszikusnak” mondott Helmholtz a klasszikus alaposágát egy romantikus sokoldalúságával egyesíti magában: hiszen maga Ostwald mondja róla, hogy „eszméinek gazdagságára és eredetiségére nézve alig vetekehetnek vele valaki”.*

Ezeknek szem előtt tartásával tekintsük át még a további különbségeket is, melyeket Ostwald romantikusok és klasszikusok között megállapíthatni vél. A romantikus gyors reagálásából, lelki mozgékonyaságából és alkalmazkodási képességéből következik az, hogy hamar talál megértésre, támogató barátokra és lelkes hívekre; evvel szemben a klasszikus többnyire egyedül áll, az embereket megnyerni nem vagy csak nehezen bírja (itt is kivétel: Helmholtz). Ugyanevvel függ össze az is, hogy a romantikus mindig kiváló pedagógus s a tanítványok nagy és lelkes seregét tudja

* *Zur Biologie des Forschers*, i. m. 301. p.

maga köré gyűjteni, míg a klasszikus nem igen tud s többnyire nem is szeret oktatással foglalkozni, tanítani. Ostwald szeretné, ha e sajátságokat az intéző körök tekintetbe vennék kinevezések alkalmával.

2. „Az ifjúkor.” A nagy emberek ifjúságára legjellemzőbb tény Ostwald szerint az, hogy csaknem kivétel nélkül koraérettek. Ezért minden szülőnek és nevelőnek különösen figyelmébe ajánlja a koraérett gyermekeket. Ebben a tekintetben ugyan mindenesetre különbségeket észlelhetünk romantikusok és klasszikusok között, amennyiben előbbiek fejlődésükben is gyorsabbak, mint a lassabban előrejutó klasszikusok. A koraérettség különösen abban nyilvánul, hogy már igen korán kezdenek érdeklődni tudományos problémák iránt és behatóan foglalkozni könyvekkel, gyakran minden válogatás nélkül való mohó olvasási kedvet tanúsítva. Az iskola többnyire nem elégíti ki őket s nem ritkán avval valósággal hadilábon is állnak, mert az mai formájában egyrészt csaknem teljesen kizárja azt, hogy a tanítók által felismertessenek és okszerű előkészítő és felvilágosító munka útján vezetessenek, másrészt pedig a természet-tudományok beható oktatásával összeférhetetlen humanista nevelés s a tanítási időnek a klasszikus nyelvek oktatása által való teljesen haszontalan és célszerűtlen túlságos igénybevétele, lehetlenné teszi a fejlődő zseninek éppen azokkal a dolgokkal való foglalkozást, melyek iránt a leginkább érdeklődnék. Nem kevéssé szerepel itt a közép-iskolában eltöltendő idő hosszú volta is, mely megakadályozza azt, hogy a fiatal zseni mihamar az önálló kutatás terére lépjen. Nem lehet elégszer ismételni ezeket a dolgokat s ezért, bármennyire nem újak is részben Ostwald megállapításai, örvendenünk kell, hogy a leghivatottabb részről hangzik ismét el egy az oktatás mai rendszerének gyökeres reformálását követelő szó.

3. „A nagy mű.” A koraérettséggel hozza összefüggésbe Ostwald azt is, hogy a legtöbb zseniális kutató szerinte már mint fiatal férfi teszi meg legnagyobb és legbámulusabb fölfedezéseit, hogy aztán az évek haladtával csak kisebb vagy legfeljebb ugyanakkora értékű dolgokat produkáljon. Ezt a teóriát Tigerstedt, fiziológus állította fel és igyekezett példákkal igazolni még valamivel régebben,* aki azonban még nem követelt annak korlátlan érvényességet. Ostwald a tételt hosszabb biológiai leveletéssel is támogatja, mely szerint mindig „a munkaképességnek egy maximumát kell általában valahol várnunk, mivel az minden organiz-

* *Zur Psychologie der naturwissenschaftlichen Forschung.* Annalen der Naturphilosophie, II. 1903. 98. p.

musnál s minden funkcióra nézve először nő az évekkel s később az öregség befolyása alatt csökken; közbül tehát szükségszerűen kell egy legnagyobb értéknek lennie. Meglepő és váratlan azonban az, hogy a maximum (a zseninél) egyáltalán annyira egészen a tevékenység kezdetére esik. Olyan életkorban, melyben a legtöbb ember avval van elfoglalva, hogy előkészítse magát jövő működésére, hajtják végre ezek az áldott tehetségű emberek azt a munkát, mely őket a megfelelő téren minden kortársuk elébe helyezi,* tehát a működési képességnek minden embernél mutatkozó biológiai maximumával azonosítja a zseninek a huszonötödik életév körül mutatkozó állítólag maximális alkotó erejét. Nyilvánvaló azonban, hogy e kérdésben úgy Tigerstedt, mint Ostwald tévednek s hogy egy tényleg fennálló, de egyszersmind egyének szerint igen variábilis eshetőséget igyekeztek jogosulatlanul általánosítani. Bárki említhet hamarjában akár a múltból, akár korunkból nem egy nevet, melynek viselőjéről vajmi nehezebb dönteni, életének melyik korszakában tette meg nagyobb és bámulatunkat inkább felkeltő felfedezéseit. Tigerstedt maga a leginkább ellene bizonyító példáról, Pasteurról, azt igyekszik kimutatni, hogy ha a pályája folyton emelkedőben volt is, mégis művei egymással genetikus összefüggésben vannak s így későbbi munkái már nem tekinthetők újító és úttörő tevékenységnek. Ez az érvelés azonban korántsem meggyőző. De tovább mehetünk és kimutathatjuk, hogy magának Ostwaldnak legkedvencebb példája, Liebig élettörténete, a leghatározottabban ez állítás ellen szól. Hiszen Liebig a szerves kémia terén való előző csendes munkálkodás után, működése színhelyének megváltozásával, negyvenedik éve körül végezte hatalmas reformáló munkáját a fiziológiai és mezőgazdasági kémia terén, melyhez fogható hatással sem előtte, sem utána többé nem találkozunk.

Míg tehát Ostwaldnak a zseni korai kifáradásáról szóló teóriáját el nem fogadhatjuk, ettől függetlenül a legnagyobb rokonszenvvel kell fogadnunk azt a — szerinte e teóriából folyó — törekvését, hogy meglelje azon politikai eszközöket és módokat, melyek a fiatal zsenik mihamar való érvényesülését tehetik lehetővé; aminthogy könyvének is az életrajzokon kívül határozottan azok a legértékesebb részei, melyekben pragmatista álláspontjának az ügy iránti meleg és becsületos lelkesedésével igyekszik híveket szerezni. Maga a tudományos kutatás s a kutató problémája mindenestre csak sokkal behatóbb pszichológiai vizsgálódás, elemzés útján fog kellő megvilágítást és tisztázást nyerhetni.

* Ostwald: *Grosse Männer*, i, m. 358. p.

Határkérdések

Figyelő: Az élet jelenségek energetikai szempontból

I.

Míg a biológusok legnagyobb része még ma is a XIX. század jel-
szavát, helyesebben mondva fiziológiai dogmáját hangoztatja:
azt t.i., hogy a biológia feladatát az életjelenségeknek fizikai és
kémiai folyamatokra való visszavezetése képezi, míg másrésről az
ú. n. neovitalisták a legszédületesebb metafizikai és teleológikus
spekulációkkal igyekeznek „megmagyarázni” az életjelenségek lényegét:
addig a kutatóknak egy még eddig kicsiny, de folyton növekvő
csapata, igyekszik minden előre megalkotott véleményétől mentesen
bepillantani az életjelenségek mechanizmusába s körülírni a bennük
működő természeti erőket. Mindenekelőtt az a kérdés, miért ne
lehetne az életjelenségeket is — a fizikában és kémiában kitűnően
bevált módszerrel élve — egy külön, a fizikai és kémiai folyamatok-
ban működő energiáktól különböző energiatípus, az életenergia meg-
nyilvánulásaként tekinteni és leírni? A régi felfogás szerint ez a
követelmény főleg két oknál fogva célszerűtlen és az igazságot
meg nem közelítő: 1. A szerves kémia óriási fejlődése 1828 óta,
amikor tudniillik Wöhler a húgyanyagot — a fehérje előállításához és
bomlási produktumai közül a legfontosabbnak — a szervezetten kívül
való előállításával, szintézisével bebizonyította, hogy egy az állati
szervezetben keletkező anyag előállításához semmiféle „misztikus
életerő” nem szükséges. 2. Az energia megmaradásának törvénye
az élő szervezetekre is érvényes.

Könnyű azonban belátni, mint Kanitz kifejti, hogy egyik
argumentum sem állja meg a helyét. Képzeljünk egy galván elemet,

* A. Kanitz: *Das Protoplasma als chemisches System*. I. Der Anteil
der chemischen Energie an den Lebensvorgängen C. Oppenheimer's *Hand-
buch der Biochemie*, II. 1., Jena, 1910. 213-225 p.

W. Ostwald: *Die Energie*, Leipzig, 1908.

F. Tangl: *Allgemeine biochemische Grundlagen der Ernährung*. C.
Oppenheimer's *Handb. d. Biochem.* III. 2., 1—55 p.

melyben tehát, mint a fizikából ismeretes, bizonyos anyagok sajátos térbeli elrendezése mellett egyrészt anyagok tűnnek el, másrészt új anyagok keletkeznek és amelyből eme kémiai folyamatok tartama alatt villamosságot vezethetünk el; modern terminológiával élve: a galván elem anyagainak kémiai energiájából elektromos energia keletkezett. „De van rá mód, hogy ugyanezen kémiai folyamatokat úgy játszassuk le, hogy kvalitatíve és kvantitatíve ugyanazon produktumok keletkezzenek, mint a nevezett galván elembe, anélkül, hogy emellett az elektromosságnak nyoma is keletkeznék, például, ha a folyamatokat nem egyidőben, hanem egymásután játszadjuk le. Azon módszer szerint, ahogyan az első argumentum alapján az életenergia létezését tagadják, azt kellene következtetnünk: a galván elembe keletkező produktumokat a galván elemen kívül is elő tudjuk állítani, nincs is szükségünk hozzá semmiféle elektromos energiára, tehát elektromos energia nem létezik.” Az analógiát könnyű alkalmazni a húgyanyag-szintézis példájára, amelyet különben csak egyszerűség okából választottunk: valójában a szervezetben igen bonyolult, egymásba kapcsolódó és egymást kiegészítő (ú. n. láncolatos) reakciókról van szó. A második argumentum sem alkalmas arra, hogy annak alapján az életenergia létezését kétségbe vonjuk, bár minden újabb anyagcserekísérletnél újból és újból rámutatnak. Az anyagcserekísérleteknél tudvalevőleg egyrészt megméri a bevett táplálék energia-tartalmát (még pedig úgy, hogy az elégésekor keletkezett melegnek, tehát a hőenergiává átváltozott kémiai energiának, a mennyiségét mérik), másrészt megméri az anyagforgalmi hulladékok energiátartalmát és — alkalmas berendezésben — az egész kísérleti idő alatt a kísérleti egyén által fejlesztett meleget (melyben a hővé átváltozott külső, mechanikai munka is bennfoglaltatik). Nyilvánvaló, hogy a két mérés eredményeinek összhangja az energia megmaradásának elvén alapszik, de evvel még nem bizonyítottak semmit az életenergia létezése ellen. „Az anyagcserekísérletnél egészen úgy járnak el, mintha a mi galván elemünkre vonatkozólag azzal bizonyítanák be az energia megmaradásának elvét, hogy egyrészt az eltűnő kémiai energiát mérnék meg, másrésztől azonban nem a keletkezett elektromos energiát, mint olyant, hanem azt a melegmennyiséget, mely azáltal nyerhető, ha az elektromosság teljesen hővé változik át. S ha nem tudnók más kísérletekből, hogy a galván elembe elektromosság keletkezik, akkor a rajta végzett „anyagcserekísérletünk” alapján tagadhatnók az elektromosság keletkezését, mert hiszen mi a keletkező meleget az eltűnt kémiai energiával egyenlő értékűnek (*aequivalens*-nek) találtuk. Az anyagcserekísérlet tehát csak annyit mond, hogy (a kísérleti hibák határain belül) életenergia mint olyan, a testet nem hagyja el. Mert az energetika első főtétele (az energia megmaradásának elve) csak a rendszer energetikai kezdet- és végállapotával egyrészt és a felvett vagy leadott energia-mennyiséggel másrészt foglalkozik, de egyáltalában nem törődik azon energia-átalakulások mikéntjével, amelyek útján a rendszer az egyik állapotból a másikba jutott.”

S tényleg a modern biológusok egy része elég gyakran használ olyan kifejezéseket, melyek nem egyebek, mint az életenergia, vagy

röviden az élet*) egyes fajtáinak megjelölései, így: „kontraktilitás” (a protoplazma összehúzódnási képessége) vagy „mozgásenergia”, „alakenergia” vagy „alakképző energia”, „ismeretlen energia”, „idegenergia”, „pszichikai energia” stb.; ide tartoznak még nyilván a Johannes Müller (1840) óta a kísérleti lélektanban használt „specifikus érzékenergiák” (*spezifische Sinnesenergieen*), melyek alatt szintén az életenergiának — az érzékszervektől, mint energia-transzformátoroktól föltételezett — fajtáit kell értenünk.

Hogy az életjelenségeknek ez energetikai felfogása korántsem egyezik a neovitalisták álláspontjával, külön kell hangsúlyoznunk és feltüntetnünk a következő szembeállítással:

„Az uralkodó fiziológiai tan azt állítja: Az életjelenségek azonosak a fizikában és kémiában tárgyalt jelenségekkel. Amihez hozzá kell gondolni: a fizikában és kémiában tárgyalt jelenségek pedig annyiban ismertek, amennyiben az atomok illetve molekulák mechanikájára visszavezethetők.”

A neovitalisták így vélekednek: A fizika és a kémia nem bírja az életet teljesen megmagyarázni, mert mindig marad egy megmagyarázhatatlan rész. Amihez megint (csaknem mindig) hozzágondolják, hogy a fizika és kémia jelenségei annyiban vannak megmagyarázva, „amennyiben”.....1. fentebbi mondatot.

Az itt képviselt energetika azonban ezt mondja: Az életfolyamatokban résztvesznek (vagy legalább is résztvehetnek) olyan energiafajták, melyek a fizikában és kémiában tárgyalt energiafajták egyikével sem (vagy nem okvetlen) azonosak. Egyébként az életjelenségek épen úgy ismertek illetve nem ismertek, mint a fizika és kémia kutatási körébe tartozó jelenségek. Mert az atomok és molekulák mechanikája csak hipotézis s még csak nem is jó hipotézis, mert különben nem idézte volna elő a neovitalista áramlatokat.** És valóban, nem rejtélyesebb, ha azt mondom: alkalmas elrendezése mellett (az energiáknak) élet keletkezik (jelenik meg), mintha azt mondom: alkalmas elrendezés mellett fény, hő, elektromosság, stb. keletkezik (jelenik meg).* (Kanitz).

II.

Az a kérdés már most, miben láthatjuk az energetikai felfogás alapján az életjelenségek lényegét? Az élő szervezet Ostwald szerint lényegileg nem egyéb mint kémiai energiák komplexuma, amelyeknek más — a különböző sejtek egyes funkcióinak megfelelő — energiafajokká való átalakulása teszi az életjelenségeket. Az organizmus tehát folytonos energia-átalakulások színhelye s ez a rajta mintegy

Amiként elektromos energia helyett egyszerűen elektromosságot mondunk, úgy használhatjuk az életenergia helyett az élet kifejezést is.”

* Mach mondja valahol: „Amíg hinni fognak abban, hogy az egész fizikát vissza lehet vezetni a mechanikára, és a míg hinni fognak abban, hogy a mechanikát magát vissza lehet vezetni pusztán az eddig ismert egyszerű tanokra valóban lehetetlen, hogy az élet ne tűnjék fel előttünk hiperfizikai dolog gyanánt. Részemről azonban nem csatlakozhatom sem az egyik, sem a másik felfogáshoz.”

keresztülfolyó tartós energiaáramlás annak lényeges jellemvonása gyanánt tekintendő. Mi hozza létre ezt a tartós energia-áramlást? Hogy ezt megérthessük, emlékezetünkbe kell idéznünk az energetikának második főtételét, amely azt szabja meg, mikor állhat be egyáltalán energia-változás. Tudjuk, hogy minden energiának két tényezője van: u.m. az intenzitás vagy potenciál és a kapacitás. Ezek közül az utóbbi egy valódi, tehát összegezhető nagyság, úgy hogy pl. két egyenlő kapacitás összegezése kétszerannyi kapacitást ad; míg az előbbi nem összegezhető, hanem iránnyal bíró nagyság, vagyis erő, tehát egyenlő intenzitások összegezése nem ad nagyobb intenzitást. Így például a hőenergia intenzitás-tényezője vagy potenciálja a hőmérsék (hőfok), kapacitás-tényezője a hőmennyiség. Két azonos hőfokú (egyenlő potenciálú) folyadék keveréke tehát ugyanolyan hőfokú, de kétszerannyi melegmennyiség van benne, ha egyenlő melegmennyiség volt mindkettőben. Hogy a rendszer energetikai állapotában valamely változás kezdődjék, ahhoz mindig intenzitás- (potenciál-) különbségre van szükség: ez az energetika második főtétele. Hogy pld. egyik testről hő menjen át a másikra, hőmérsékbeli különbségnek kell jelen lennie. Tudjuk, hogy a gőzgép lényege ily intenzitáskülönbség a fűtő kazán és a hűtő között, amely két hőfok között alkalmas eszközökkel energiát alakítunk át. Minden történés föltétele ez a potenciál-különbség s a történés e különbség kiegyenlítődése, a nyugalmi állapot, az egyensúly felé tart.

Alkalmazzuk már most ezt a megismerést az élő szervezetekben lefolyó energia-átalakulások, az azokra legfőképpen jellemző tartós energia-áramlás magyarázására. Az állati testnek magas potenciálú kémiai energiát tartalmazó szerves anyagai a levegővel belélegzett oxigén segítségével elbontatnak, oxidáltatnak s felszabaduló energiájuk egy része más energiafajokká, az életjelenségekké alakul át. A szervezetből energia már csak alacsonyabb potenciálú szerves vegyületekben: a bomlási terményekben, továbbá külső, mechanikai munka és meleg alakjában távozik el. Hogy az életműködéseknek nevezett energia-átalakulások tovább is fenttarthatók legyenek, hogy tehát az intenzitás-különbségek teljes kiegyenlítődése s evvel egy nyugalmi helyzet be ne álljon, ahhoz az szükséges, hogy az elhasznált kémiai energiát más, magas potenciálú kémiai energiával pótoljuk, vagyis, hogy az eredeti potenciál-különbséget helyreállítsuk: erre szolgál a tápláléknak, a benne foglalt szerves anyagoknak kémiai energiája. Tehát „a kémiai energiának folytonos átalakulása vezet az anyagcsere jelenségeihez, melynek szükségessége csak az életjelenségek energetikai felfogásából következik.” (Tangl).

Ezek szerint az életet energetikai szempontból egy *stationär*, állandó sebességgel lefolyó energia-átalakulásokból álló állapotnak tekinthetjük, amely labilis vagy dinamikai egyensúlyi állapotnak, melyet tényleg egy már régebben például használt folyamathoz, a gyertya lángjának az égéséhez hasonlíthatunk a legjobban. Itt is egy dinamikai egyensúllyal van dolgunk, melyet az elégett (átalakult [kémiai] energiájú) anyagok helyébe lépő új, magasabb potenciálú kémiai energiát

tartalmazó anyagok tartanak fenn — és egyúttal egy tartós, stationär állapottal, melyet az életjelenségeknek megfelelő, folyton égő gyertyaláng jelképez. Hogy mennyiben szerepelnek az élet általunk észlelhető különböző jelenségeinek létrehozásában a kémiai energián kívül primér vagy szekundér tényezők gyanánt más energiák is (elektromos, elektrokémiai, ozmotikus stb. energiák), ezt tárgyalja a fizikai kémia, egy aránylag fiatal, de már igen szép eredményeket felmutató tudomány, amelynek tényeiről és tételeiről — amennyiben általános érdekűek s amennyiben e folyóirat keretei megengedik — külön fogunk referálni.

Az energia-átalakulásoknak egy sajátosság s az állati életet részben kiegészítő formáját észleljük a növényeken. Ezek tudvalevőleg részint a levegőből, részint a föld nedveiből felveszik az állatok által leadott bomlási produktumokat s azokat asszimilálják. E bomlási produktumok, miként láttuk, nem egyebek, mint alacsony potenciálú kémiai energiák s az asszimiláció abban áll, hogy a növényben ismét magas potenciálú kémiai energiákká lesznek. E folyamat végzéséhez szükséges energiát a nap sugárzó energiája szolgáltatja, amelynek potenciálja a növény zöld részeinek, a klorofillnak közvetítésével csökken, hogy ennek árán magas potenciálú kémiai energiák vagyis a növény testét felépítő anyagok állíttassanak elő. Ezek alkotják közvetve vagy közvetlenül minden állati szervezetnek a táplálékát, vagyis azt a magas potenciálú kémiai energiát, melynek bevitele a fent vázolt állandó energia-áramlás fentartására nélkülözhetetlen. Az anyagoknak és energiáknak egy csodálatos és egy meg nem szűnő körforgalma szerepel tehát az élő természetben, melyet végeredményben a nap sugárzó energiája tesz lehetővé.

Az életjelenségeknek ez energetikai felfogása alig tizenöt éves s így természetesen, hogy segélyével még nem magyarázták meg mindazt, aminek felderítésére tényleg használható. Hogy alkalmazásának egy igen szép példáját bemutassam, a *Kísérletek és felfedezések* c. rovatban ismertetem Tangl tanár kísérleteit, melyek arra irányultak, hogy az egyéni fejlődés (*ontogenia*) energetikai viszonyaiba világítsanak be.

* * *

Lánczi Jenő: A tudomány ellen

Hogyan lehet „tudományos” elméleteket az uralkodó eszmék megvédelmzésére konstruálni, annak klasszikus példáját adja James a pragmatizmusról írott könyvében, amelyről ő maga mondja, hogy közvetítő az empirizmus és a vallás között.

Az elméletek — mondja James - nem feleletek rejtélyekre, hanem munkaeszközök. Annyit érnek, amennyire hasznosak. Egy elmélet helyességének, egy feltevés igazságának nincs valamely *a priori* kritériuma, például az értelemmel való megegyezés. Az az elmélet igaz, amely megfelel a tényeknek, mint James kifejezi magát, amelyet verifikálni lehet.

Hogyan tudjuk azonban eldönteni, megfelel-e a tényeknek, valamely elmélet? kérdi James. Úgy, hogy megvizsgáljuk van-e eredménye, van-e sikere vagy nincsen. Ha cselekvésünk segélyével célhoz jutunk,

vagyis ha sikerre vezet, akkor igaz, ha nem vezet sikerre, akkor hamis az elméletünk.

Hogy ezen első hallomásra rendkívül plauzibilisnek látszó tétel hamis, hogy a siker nem jelenti a tényekkel való megegyezést, arról egy egyszerű példából lehet meggyőződni, amelyre James is hivatkozik.

Az a primitív hit, hogy a kenyeret nem élesztő gombák, hanem láthatatlan manók keltik meg, épen olyan alkalmas a kenyérsütésre, mint az a mai ismeret, hogy a megkelést élesztő gombák okozzák. Dacára azonban, hogy az első elmélettel is egész szép kenyereket lehet sütni, az első elmélet hazug, a második pedig igaz. Egyedül a siker tehát nem lehet döntő. Teljesen hamis föltevésekből is juthatunk helyes eredményre, a siker még nem okvetetlen jelenti a tényekkel való egyezést, vagyis az igazságot.

Ezért volt kénytelen a pragmatizmus a sikeren kívül valamely elmélet helyességének kritériumául még egy tényezőt felvenni. E szerint az elméletnek már meglévő ismereteinkkel is összhangban kell lennie, tehát nemcsak a jelen sikereivel, hanem a múlt sikereivel is, nemcsak ama tényeivel, hanem a múlt tényeivel, a múlt ismereteivel is. És ezért volt kénytelen Mach is a tudományt akként formulálni, hogy ez nemcsak ami gondolkodásunk alkalmazkodása a külvilághoz, hanem a gondolatoknak egymáshoz való alkalmazkodása is. *Anpassung der Gedanken an die Tatsachen* és *Anpassung der Gedanken aneinander*.

Nem ide tartozik annak megvizsgálása, hogy az igazságnak még ilyen értelmezése is helyes e? (A felhozott példában a manó-elmélettel pld. nem csak kenyeret lehet sütni — inkább úgy kellene mondani, a manó-elmélet dacára — hanem ez az elmélet az egész akkori tudománnyal összhangban volt. Mégis hamis elmélet.) De mi elfogadjuk az igazság pragmatista felfogását gyakorlati okokból, mert elvégre azt, hogy egy elmélet igaz-e vagy nem, az illető kor csak a saját tudományos készletével döntheti el, nem egy későbbi korszakéval.

Fogadjuk el tehát a pragmatista álláspontot és most nézzük, micsoda mulatságosan nagyszerű logikai szaltó mortáléval hozza ki mind-ebből James az istenhitet.

Miután elmondta, hogy a pragmatizmus 20 évig ismeretlen maradt, míg ő azt egyik előadásában újra felvetette és a vallásra alkalmazta, így ír:

„A pragmatista alapelvek szerint egy hipotézist sem vethetünk el, ha következményeiből kitűnik, hogy az életre hasznos. . . Nos, az istenhit (*absolutum*) hasznossága az emberi vallások története által beigazoltatott.”

Ne vitatkozzunk arról, olyan hasznos hipotézis e az istenhit, hunyjunk szemet az előtt is, hogy a hasznosságnak itt egészen más értelme van, mint pl. egy fizikai hipotézisnél, amelynek segítségével új fölfedezéseket teszünk. James elmélete ezek dacára egy hajszállal sem jobb a régiéknél. De érdemes megfigyelni, hogyan dolgozik a „tett” filozófiája, ha a vallásról van szó. James mindenekelőtt a verifikáció, vagyis a tényekkel való megegyezés helyére a hasznosságot csúsztatja, pedig az egyik a valósággal való összhangot, a második meg bizonyos érdekek kielégítését jelenti, aztán pedig szemet hunv az előtt.

hogy itt nem lehet szó a tudománnyal, az eddigi ismeretekkel való megegyezésről sem.

Távol áll tőlünk, hogy ilyen argumentumokkal perbe szálljunk, csak arra akarunk rámutatni, milyen argumentumokkal dolgozik a filozófia, ha uralkodó érdekekről van szó. A szabad akarat hasznos, tehát igaz, spiritizmus hasznos, tehát igaz. Még gyógyít is, kell-e nagyobb siker? és így tovább.

Lehet e aztán csodálkozni, hogy a tudomány ellenségei még egy lépést tettek hátrafelé és már nem is arról van nálunk szó többé, hogy a természetet többféle módon lehet leírni, hogy a tudomány a valóságnak leírása, azonban emberi nyelven való leírása — amit a pragmatizmus vall — hanem arról, hogy egyáltalán nincsen köze a tudománynak a valósághoz, semmiesetre sem több, mint a kártyajáték szabályainak. Pontosán lemért kísérleti tény épen úgy a tudósok találmánya, mint a tények ideiglenes rögzítésére szolgáló hipotézis.

Le Roy és metafizikai iránya szerint a tudomány a tudósok mesterséges műve, találmányra felállított tételek gyűjteménye és nem nehezebb a tudomány tételei helyére más tudományos tételeket szerkeszteni, mint új játékszabályokat felállítani.

Ilyen szemmel aztán minden egyformán igaz, a determinizmus épen úgy, mint az ellenkezője. És ha minden mindegy, miért ne választanók azt az elméletet, amelyik fokozza az életlendületet? miért nem a hitet és miért a hitetlenséget?

Ilyen elmék tanítják ma filozófiára Európát. Elméjüket megcsiszolják egy csomó „metatudomány”-on, foglalkoznak metageometriával, metalogikával, energetikával, de csak azért, mert itt a világos szemléletet fogalmi dialektikával lehet felcserélni és aztán összekeverve elméjük matematikai játékaival a valósággal, diszkreditálják a tudományt Természetesen a „tett” érdekében.

Nescio quomodo, nihil tam absurde dici potest, quod non dicatur ab aliquo philosophorum. (Cicero.)

* * *

Fölfedezések és kísérletek

A nemek keletkezésének problémájáról ír Prof. *Goldschmidt*. A kérdés természetéből szinte önként értetődik az a nagy érdeklődés, mellyel nemcsak a tudományos világ, de a nagyközönség is viseltetik iránta. Mindamellettt fantasztikus teóriáknál tovább nem igen jutottak. Ennek talán épen az az oka, hogy a laikus közönség élénk érdeklődése s fantasztikus magyarázatai szinte eleve lehetetlenné tették a kérdésnek exakt metódusokkal való megközelítését. Természetes, hogy sem szerencsés véletlenek, sem statisztikai adatok nem oldhatják meg a kérdést, hanem csakis a pontos tudományos kutatás. Ez utóbbi számára három különböző alternatíva lehetséges. Először annak a lehetőségnek felvétele, hogy az egyén neme már a megtermékenyítés előtt meg van határozva a petében, másodsor hogy e megtermékenyítés pillanata a döntő, és végül, hogy a már megtermékenyített petében dől el a születendő állat neme. Az utolsó felfogás a legrégebbi keletű, hiszen ebből alakultak ki azok a próbálkozások, hogy a külső körülmények megváltozása

által a fejlődő embrió nemét befolyásolják, persze eredmény nélkül. A második nézet mellett szól az állatvilágban többek közt a méh példája. Az anyakirályné ugyanis vagy partenogenetikus úton, tehát termékenyítés nélkül fejlődő petéket rak s ezekből lesznek a herék, vagy megtermékenyített petéket, s ezekből lesznek a dolgozók s a királynék, vagyis a nőtények, amit magyarázhatunk úgy, hogy a termékenyítés momentumá határozza meg a nemet. Ebből a példából azonban másképp is következtethetünk. Ha ugyanis a partenogenetikus petékből csupa hímek fejlődnek, ez amellezt szól, hogy a nem már előre meg van határozva a petében. S valóban ma ez utóbbi felfogást mondhatjuk uralkodónak, melyet számos eklatáns példa igazol: így pld. az, hogy az úgynevezett egypetűjű ikrek, mindig egyneműek.

Más, sokkal egységesebb szempont a kérdés megvilágítására, ha a nemek számbeli arányait vesszük tekintetbe. Szinte önkéntelenül is Mendelnek a fejlődéstanban úgyszólván egyedül álló átöröklési számtörvénye jut eszünkbe. Ha ugyanis, az ivaros szaporodást a kereszteződés egy fajtájának tekintve, a hím és női karaktert úgy fogjuk fel, mint az állatnak más jellemző kvalitásait, például a Cuénot által keresztezett egereknek fehér vagy sötét színét, melyek a kereszteződés alkalmával nem keverődnek, hanem egy bizonyos törvényszerű és konstans számarányban, mint domináns illetőleg recesszív (latens) karakter öröklődnek, a nemek számarányát, vagyis azt, hogy körülbelül 1:1 arányban keletkeznek hím és női individuumok, a Mendel törvénye alapján könnyen értelmezhetjük.

Az átörökítés képessége a kutatók legnagyobb részének felfogása szerint, a petesejt s az ondószál azon alkatrészéhez van kötve, melyet maganyagnak, kromatinnak nevezünk. Erre vall az a szinte bámulatosan pontos egyformaság, amellyel a sejtoszlás alkalmával ez a kromatin feleződik. Ilyenkor ugyanis a kromatin fonalakká, majd pálcikákká, ú. n. kromoszómákká rendeződik, melyek száma annyira állandó, hogy az illető fajra jellemző tulajdonságnak mondható. Az embernél pl. minden sejt 24 kromoszómát tartalmaz. Hogy ez a szám a következő generációnál is megmaradjon, szükséges, hogy az ivar sejtekben a kromoszómák száma az eredinek felire redukálódjék, mert különben a két sejt egyesüléséből származó új egyénnek már kétszer annyi kromoszómája lenne s így tovább in in finitum. Természetes, hogy ez a feleződés csupán a kettővel osztható, tehát páros kromoszóma számmal rendelkező állatoknál történhetik pontosan. Igen érdekes már most az a körülmény, hogy vannak egyes rovarfélék, melyek nőtényei páros kromoszóma számmal bírnak, mondjuk 20-al, a hímek pedig eggyel kevesebbel. Ennélfogva az ondósejt oszlásánál kétféle hím ivarsejt fog keletkezni: olyanok, melyek 9 s olyanok, melyek 10 kromoszómát tartalmaznak. Ha már most az előbbi fajtájú ondószál termékenyít egy 10 kromoszómával bíró érett petesejtet, akkor az utódnak $10 + 9 = 19$ kromoszómája lesz és ez a férfi ivadékra jellemző, míg a 10 kromoszómával bíró ondósejt által megtermékenyített petéből női individuumok keletkeznek.

Ezeket a tényeket többféleképpen lehet magyarázni. Egyrészt ugyanis egyszerűen azt mondhatnók, hogy ebben az esetben a 10-ik kromoszóma az, mely a nőneműséget mint kvalitást meghatározza. Kiderült azonban, hogy a kromoszómáknak a tulajdonságok átörökítésén kívül egyéb jelentőségük is van. Egyes kromoszómák ugyanis a sejt anyagforgalmához s életfunkcióihoz szükséges energiaforrásokul is szerepelnek. Ez utóbbiak anyagát nevezhetjük

trofokromatinnak, szemben, az átörökítést közvetítő idiokromatinnal. Már most, ha felveszük hogy a 20 kromoszóma közül 18 idiokromatiból, 2 trofokromatiból áll, akkor csak a 19 kromoszómával bíró hím individuumok csupán egy ilyen trofokromatinnal fognak rendelkezni s így anyagcseréjük is kevésbé intenzív lesz: ez jól összehangozna azon ténnyel, hogy ezen állatoknál a hímek többnyire csenevészeseek. Ha ez a felfogás helyes, akkor kísérleti beavatkozás által lehetséges volna a második trofokromoszóma képződését előidézni, aminek praktikus jelentősége persze igen nagy lenne. Ilyen irányú kísérletek történtek is, de a biztos eredményektől még nagyon messze vagyunk. Ezek a kísérletek tehát két lehetőség között fognak dönteni: „A nemek meghatározása vagy kvalitatív folyamatban történik, úgy, hogy változatlanul öröklődő kvalitások kombinációja a döntő momentum, azaz minden ivaros szaporodás a keresztezésnek egy fajtája, amelynél a kereszteződő szülők a hímneműség és nőneműség sajátsgpárjában különböznek. Vagy pedig kvantitativ folyamatban történik, azaz egy nem specifikusan ható, hanem az organizmus egész energiaforgalmát befolyásoló anyagnak nagyobb vagy kisebb mennyiségben való jelenléte dönt a fejlődő organizmus neme fölött.” Ez utóbbi esetben a külső körülmények általános s céltudatos megváltoztatásával a tudomány be tudna avatkozni ezen nagy fontosságú folyamat irányításába, mely a laikus szemében a véletlen játéka csupán, de a biológus számára egy eddig még ismeretlen, de minden bizonnyal működő természeti erőnek törvényszerű megnyilvánulása. (*Die Umschau*, 1910. Nr. 11.)

Szántó Olga.

*

Zseni-iskolák felállítását Petzoldt ajánlotta először. Ostwald *Grosse Männer* c. könyvében nem foglal ugyan határozottan állást ellene, de a zsenitenyésztés módszerei közül inkább a mai oktatás reformját tartja célravezetőnek. Most, hogy Németországban a terv a megvalósulás stádiuma felé közeledik, F. Leyers éles kritikának veti alá az egész eszmét, azt t. i., hogy a középiskola alsó osztályait kitűnő sikerrel végző ifjak közül a legkiválóbbakat külön iskolában tanítsák a képességeiknek megfelelő tantárgyakra. Megállapítja, hogy a zseni-iskolába nem föltétlenül jutnak majd be a legkiválóbb tehetségű ifjak, úgy a kiválogatás tervezett módjánál fogva, mint amiatt, hogy ebben a korban még igazán nem lehet megállapítani, kiből lakozik valódi tehetség. De nem használna a zseni-iskola a kiválasztottaknak sem több oknál fogva, melyek között elsősorban szerepelhet az esetleges túlterhelés, a képességek félreismerése, stb. Határozottan ártalmas végül ez a kísérlet a középiskolában maradottakra nézve, kikben oktalanul szítaná a ki nem elégitett becsvágy, az irigység és az elégtelenség érzelmeit. (*Die Umschau*, 1910. Nr. 26.)

*

Az életjelenségek energetikai felfogásának az egyéni fejlődés (ontogenia) tanában való alkalmazását kísérli meg Tangl professzor. Míg az eddigi kutatások az ontogenetikai folyamatokat csaknem kizárólag alakotani és alakfejlődéstani szempontból vizsgálták, addig Tangl abból indul ki, hogy az alakképződés, egy szervezetnek a petesejtől való kifejlődése is nemcsak számos külön morfológiai folyamatból, hanem ugyanannyi kémiai és fizikai változásoktól kísért energiaátalakulásból is áll: miként minden életjelenségénél, úgy itt is az elbomló szerves anyagok kémiai energiájának más energia fajokká

vagyis élettani munkává s végül hővé való átalakulásából. Tehát „az egész embrionális fejlődés alatt elhasznált, azaz végeredményben hővé átváltozott kémiai energia megfelel a fejlődés alatt bekövetkezett összes energiafogyasztásnak, s így ezt az energia-mennyiséget joggal nevezhetjük fejlődési munkának”. Ezt a fejlődési munkát Tangl (és tanítványai) eddig veréb-, csirke-, pisztráng és selyemhernyópetéken határozták meg, mégpedig olyképen, hogy (az elégetéskor keletkezett hő mennyiségével számítva) megmérték a petékben levő kémiai energiát az embrió fejlődése előtt és után: a kettőnek különbsége felel meg a fejlődési munkának.

A kísérletek, melyek a legpontosabban tyúk- és selyemhernyó-petéken sikerültek, a következő érdekes eredményre vezettek: A csirke fejlődésénél 23 kalória kémiai energia alakul át hővé; tehát egy csirke fejlődési munkája 23 kalória. Ha a fejlődési munkát 1 gramm csirkére vonatkozólag számítjuk át, megkapjuk az ú. n. specifikus fejlődési munkát; ez itt = 0,81 kalóriával. A selyemhernyónál viszont 1000 hernyó fejlődési munkája összesen 0,408 kalória volt, vagyis a csirkéétől jóval különböző. Ha azonban ebből az értékből a specifikus fejlődési munkát kiszámítjuk, az tűnik ki, hogy 1 gramm selyemhernyóra 0,88 kalória fejlődési munka esik: tehát csaknem pontosan ugyanaz az érték mint a csirkénél! „Eszertint egy gramm selyemhernyó fejlődésére ugyanakkora energiamentiség felhasználása, ugyanakkora munka szükséges mint egy gramm csirkééire! Ezek a tények azt a fontos következtetést eredményezik, hogy a fejlődési munka nagysága az organizáció fokától független, azaz hogy ugyanazon mennyiségű, de különböző fokon organizált élő állati anyagnak (pld. bogárnak és madárnak) embrionális képződése ugyanakkora munkafogyasztással járt

Mivel a fejlődési munka fogalmában nemcsak azon energiamentiség van beleértve, mely új élő anyag előállítására, vagyis a testállomány gyarapodására szükséges (s melyet növekedési munkának nevezhetünk), hanem a fejlődés alatt végbement rendes fiziológiai funkciók (nedvkeringés, izom-összehúzódás, stb.) végzésénél elfogyasztott energiamentiség, továbbá azon minimális energiamentiség is, melynek felhasználása okvetlen szükséges, hogy a protoplazma élete egyáltalán fentartható legyen (az ú. n. életfentartó munka) felmerül az a kérdés, hogyan lehetne a minket itt elsősorban érdeklő növekedési munka nagyságának értékét megtudni. E problémát sikerült megoldani olyan módon, hogy meghatározták az energiafogyasztástegy olyan fejlődési folyamatnál, melynek folyamán növekedés nem történik: ilyen folyamat a bogarak metamorfózisa a báb-stádiumban.

Mikor a hernyó bebábozódik és evvel álcává (lárvává) lesz, attól kezdve többé nem növekedik, szövetei nagyrészt feloldódnak és szemcsésen szétesnek és e szétesett anyagból épülnek föl a lepke vagy bogár új végleges szervei. A fejlődés tehát itt tisztán átalakulásból, metamorfózisból áll. A selyemhernyó és egy hullalégy bábján végzett vizsgálatok megint azt mutatták, hogy a specifikus átalakulási munka mindkét fajnál csaknem pontosan egyenlő értékű, azaz „a légyálcának a kész imagóvá (kikelt lepke vagy légy) való átalakulása ugyanakkora munkát követel, mint a selyemhernyó bábjának átalakulása. A bábok és imagók anatómiai különbségei tehát nem bírnak jelentőséggel az átalakulási munkára nézve.”

Ha már most a fejlődési munkát és az átalakulási munkát

egymással összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy előbbi mindig magasabb értékű energiafogyasztást jelent. S ha meggondoljuk, hogy a bábstádium, melynek folyamán tehát növekedés nem történik, energetikai szempontból is a nyugalom periódusa, amennyiben csak épen az a minimális energiamennyiség használatik fel, amennyi az élet fentartására egyáltalában szükséges, nyilvánvaló hogy a fejlődési munka értékét naggyá a benne foglalt növekedési munka teszi. Vagyis az újonnan képzett élő anyag előállítása teszi szükségessé az egyéni fejlődés folyamán a fokozott anyag-és energia forgalmat. (Die Umschau, 1910. Nr. 26.) (Figyelő.)

Szemlék és jegyzetek

Lánczi Jenő: Lánczy Gyula

1850—1911

Mindjárt meg is mondom. Sok olyan becsületes tudóst kívánok a Magyar tudományosságnak, mint amilyen Lánczy Gyula volt. Bizonyosan nem azok közé tartozott, akiről Emerson írja, hogy a gondolat ama felsőbb régióiban lakik, ahová mások egyáltalán nem, vagy csak nehezen tudnak feljutni, neki pedig csak a szemét kell kinyitnia, hogy a dolgokat teljes összefüggésükben lássa, vagy aki birtokában van annak a varázsigenek, amelynek kimondására úgy várnak az új igazságok, mint a népmesék elátkozott királykisasszonyai. Az ilyenek ritkák és varázsigenek tehetetlen, ha idő előtt ejtetnek ki. Lánczy Gyula nem ezek közé tartozott. De nem tartozott azok közé sem, akiket a tudomány téglahordóinak és nem a tudomány építőinek nevez egy terminológia. Voltak nagy elvi szempontjai, amelyekből az előtte folyó politikai és társadalmi eseményeket megítélte, felfogta és sorba rakta. És, ahogy már mondtam, becsületes tudós volt, aki tudományos meggyőződését egy politikai áramlatnak sem adta el, a nemzeti történelmet egyik osztály kedvéért sem hamisította meg, és nem hordott össze adatokat az uralkodó érdekek történelmi megalapozására. Jól látta azt is, hogy hatalmi érdekek akarták társaságunkat megakadályozni a tudomány tárgyilagos művelésében, mellénk állt és kivette részét a társaság által rendezett vitákban, nem egy tanulmánya pedig a Huszadik Században látott napvilágot.

Aki csak egy ízben is hallgatta, bizonyosan érezte, hogy olyan emberrel áll szemközt, aki a könyvei között él. Az ilyen ember szereti a tudományt, azt minden fölé helyezi, fölolvad benne, és mondhatnám láthatatlan viszonyt sző a tudóssal, akinek munkáit

gyakran forgatja. Az ilyen ember akkor nem lesz könyvmoly, és nem lesz automata, ha erősebb, mint a könyvei, nem engedi magát az uralkodó áramlatok által elsodortatni, ellenkezőleg ő boncolja és hasítja fel a divatos eszméket, és főleg akkor, ha gyakorlati érzékű, amilyen Lánczy Gyula volt. Ez a gyakorlati érzéke óvta meg attól, hogy a primitív népek életének tanulmányozása közben olyan romantikus elméletekhez jusson, minőre jutott például Bachofen, akiről épen ő jegyzi meg, hogy mély tudományosság és feneketlen hóbort jellemzi.

Rövid hírlapírói és politikai tevékenység után a nyolcvanas években kezdi meg tudományos működését Kolozsvárott. 1891-ben a budapesti egyetemre kerül, hol a középkori történelem tanára lesz. Előadásában, középkori oklevelek elemzése helyett, az eseményeknek nagy történelmi törvényszerűség nézőpontjából való megítélésére törekszik. Különösen segítségére jönnek ebben tételes jogi és közgazdasági ismeretei, tehát két oly tudomány, amelyben csak nagyon kevés történész otthonos.

Tudományos pályájának kezdetén a német egyetemeken — tehát a magyar egyetemen is — még mindig az észjogot uralta az elméleti jogtudomány. Ez halvány sejtelemmel sem bírt arról vagy legalább is így tette magát, hogy a modern jogot a tiszta észből levezetni képtelenség, ez egyértelmű néhány ezredév egész jogának esztelenségévé való deklarációjával, és hogy a család és tulajdon mai formája nem volt minden időben érvényben. Ez a tudomány nem akart arról tudomást venni, hogy a társadalmi élet törvényeire épen úgy igazak a Claude Bernard szavai, mint a természet törvényeire, hogy azokat nem lehet az észből „kitalálni”.

Angliában azonban már ebben az időben a megfigyelésen alapuló, mondjuk: a kísérleti társadalomtudomány jutott uralomra. Spencer szociológiája már megjelent, Henry Maine könyvei az ősi ind faluközösségről, és az irlandi Brehon jogkönyvekről bebizonyították, hogy a legállandóbbnak tartott jogintézmények, a tulajdon és a család formái is örökös, bár lassú átalakuláson mennek keresztül, és hogy a magántulajdont a tulajdonnak egy ettől teljesen elütő formája, a közös tulajdon intézményén alapuló faluközösségek előzték meg. Az összehasonlító nyelvészet, a mithológia, és a néppszichológia újabb és újabb területeket kutatott át, és míg Laveley vizsgálódásai a faluközösség, tehát a közös tulajdon általános elterjedését bizonyították be Morgan és Bachofen könyvei a mai családi forma örökérvényességének hipotézisét semmisítették meg.

Míg angol és francia tudósok így pozitív jogtudomány meg-

alapozásán fáradoztak, a német jogtudomány vagy kalandos spekulációkba bocsájtkozott, mint a romantikusok szanszkrit katholicizmusa, vagy még görcsösebben ragaszkodott az észjoghoz, lekicsinylő gúnnyal szólván a megfigyelésen alapuló társadalomtudományról. Lehet-e komolyan venni a nem észjogi társadalomtudományt, száz esztendővel Kant után? Így mondták.

Lánczy Gyula *A felsőoktatás reformja* című tanulmányában (1879) gyilkos gúnnyal ver végig ezen a nyomorult tudományon. „Mit szóljunk — írja — azon monstrumhoz, magyarán mondva kóficho, mellyel jogbölcészlet, észjog, *jus naturae* név alatt hazai intézeteinkben vesztegetik a drága időt. Hiszen angol vagy francia embernek égne meredne haja szála, ha megtudná, mi az a magyar jogbölcészlet? Próbáljuk meghatározni, hogy micsoda is voltaképen, mert ez felette terjengő tudomány. Áll mindenekelőtt a szokásos nomenklatúrából, a történetből, melyben a fiú százával ismerkedik meg oly szerzők és könyvek neveivel, kiknek szellemével, tanelveivel soha sem fog megismerkedni.”

„Azután következik az általános rész, mely bármely közép-szerűbb pandekta kézikönyv ú. n. általános részének mélyen alatta állván, merő platitüdöket tartalmaz, melyből ugyan senki sem fog általános bevezető jogi fogalmakat nyerni ...”

„Hogy a jogtörténet és specialiter egy kezdetleges jog töredékei alapján, az összehasonlító módszer segélyével mily általános érvényű törvényeket, tudományos alapelveket sikerülhet levezetni, azt Maine mutatta meg. A Brehon jogkönyvek, a Senchus Morus különben kétes eredetiségű maradványaiból rekonstruálta az ősi ír-kelta jogot, és indogermán hasonlatokkal megállapította közösségét az árja népcsalád többi tagjainak ősi intézményeivel, primitív jogeszméivel. Ily tárgyilagos alapra kellene áthelyezni az összes meddő szubjektív észjogi tanulmányt.”

Ezek a sorok, amelyek 32 évvel ezelőtt keltek, ma is aktuálisak. A magyar egyetemeken még mindig előadnak észjogot, és három évtized történeti, etnográfiai, szociálpszichológiai, szociológiai, közgazdasági stb. tényei nem bírták agyonnyomni azt a bárgyúságot, amit észjognak nevez a hivatalos tanrend.

Lánczy Gyulának az angol tudomány felé való fordulása tükröződik vissza nemcsak jogtörténeti, hanem szociológiai és politikai nézetein is.

Szociológiai álláspontja legvilágosabban *A faluközösség eredetéről* írott könyvében jut kifejezésre, mely könyv az „ősi család és tulajdon” alcímet viseli. (1881.) Az ez időbeli elméleti társa-

dalomtudomány főleg az evolúció tanának az élőlények világából a társadalom világára való átviteléből állott, és ez a primitív népek intézményei felé fordította az érdeklődést. Az összehasonlító etnográfia segítségével kimutatni egy-egy intézmény megismétlődését és ha ez meg van, az intézmény keletkezésének olyan magyarázatát nyújtani, mely összhangban van az evolúció tanával és amelyet le lehet vezetni a természettünemények törvényeiből. Lánczy Gyula is ezzel a módszerrel dolgozott a faluközösségről és a hűbériségről írt tanulmányában. Hogy ehhez szó fér, megengedjük, de hogy a korabeli hivatalos jog- és történettudomány módszeréhez képest nagy haladás, az kétségtelen.

Felkészülve bő jogi, gazdasági (harminc évvel ezelőtt már Marxról tartott felolvasást, akinek a nevét nálunk akkor még nagyon kevesen ismerték) és némi filozófiai készséggel, a magyar történelem és pedig az Árpádkor tanulmányozásába fog. Régi krónikások adatainak kiadása helyett itt is egyetemes törvényszerűségeket keres, és elutasítja magától azon felfogást, mely az árpádkori intézményeket egy sajátos génusz produktumának tekinti. Ellenkezőleg kimutatja, hogy egész jogi és társadalmi életünk a nyugoti eszmék szakadatlan felszívódásából és asszimilációjából állott.

Hadd idézem néhány sorát azok ellen, akik háromszínű sorompóval szeretnék kultúránkat a nyugatitól elzárni:

„ . . . lehetetlen fel nem ismerni azt az idegen, bár a szó legjobb értelmében kozmopolitikus vonást, mely e megindított vallási és társadalmi átalakításban érvényesül. A magyar nemzet egy évezreden keresztül több nagy forradalomnak válságait élte át, de egy sem volt válságosabb, mélyrehatóbb és megrázkódtatóbb, mint az, melyet a Szent István apostoli térítése és hitegysége akciója felidézett. A két tábor, mely itt összecsapott, az eszmék, melyek itt engesztelhetetlenül szemben álltak, évszázados kultúrtávolságok örvényei által voltak elválasztva. Világos, hogy a konzervatív, a védekező állás a pogány magyarságnak és nemzetiségi vezéreinek jutott. A támadó, az újtó, tehát a sajátképi forradalmi ügynek protagonistája István király.” (*A magyarság az Árpádok korában.*)

Ezek a fejtegetések, valamint tanulmányának az a része, melyben bebizonyítja, hogy nemcsak a két vallás harcáról van itt szó, mint a papi krónikások tanítják, hanem elsősorban hatalmi összeütközésről, és a papi tized megszüntetéséről („a tizedszedő felkoncoltassék” írja a Thurócy krónika), a történelmi materializmus nézőszögéből is megállják a kritikát.

Gyakorlati politikai álláspontja is az angolokkal való rokon-

szenvet mutatja. Abban a felolvasásában, mellyel a *Társadalomtudományi Társaság* által a társadalmi fejlődés irányairól tartott ankétben részt vett, az angol liberális politikát tartja a jövő politikájának. Bizonyosan nagyon meglepte, mikor az angol politika mai merész fordulatáról hírt kapott. Erős meggyőződése volt, hogy a társadalmi haladás az individualizmus felé tart, vagy mint ő mondotta, kezdetben a család a sejt, később az egyén, és a haladás az egyénnek a közösséggel szemben való nagyobb függetlenségében áll. E mellett a meggyőződése mellett végig kitart ugyan, de aki utolsó éveiben írt tanulmányait elolvassa, észre fogja venni, hogy a gazdasági és politikai liberalizmusba vetett hite erősen megingott.

§=====§

Szana Sándor: Az elhagyott gyermek jogának nemzetközi védelme s a népállam.

A magán- és közsegélyezéseknek nemzetközi kongresszusa, mely már ötödízben ült össze, ahányszor még összeült, az elfogulatlan szemléelőben azt a benyomást keltette, hogy a jótékonyásnak ép úgy, mint a közsegélyezéseknek, tulajdonképen nemzetközi vonatkozása nincs. Egyetlen egy ízben sem sikerült még általános elveket találni, melyek nemzetközi tárgyalásra alkalmasak lettek volna, sohasem sikerült még a megállapodásoknak nemzetközi értéket adni. Nem történt ezeken a kongresszusokon más, mint óriási adatgyűjtés több-kevesebb, rendszeren kevesebb, alaposággal.

A legutóbb Kopenhágában tartott kongresszusa a köz- és magánsegélyezéseknek tűzte ki az első tényleg nemzetközi témát: a közsegélyre szoruló külföldiek segélyezését.

Cyr van Overberg, a belga közoktatásügyi minisztériumban a felső közoktatás vezetője, mintaszerű referátumot csinált. Az anyaggyűjtés tökéletes volt és ugyancsak tökéletes volt az elvek szerinti csoportosítás. Referátumának vezérelve volt, hogy a külföldiek a reciprocitás elvén a belföldiekkel egyforma elbánásban részesüljenek minden országban. Referátuma a közgazdasági tanulmányok *Bureau International*-jának párisi ülésén élénk és hosszú ülésekre adott alkalmat. Még ezen nemzetközi irodában sem hódított volt még a nemzetköziség gondolata annyira, hogy ezt nagyon hosszú és beható viták nélkül és akkor is egy tekintélyes kisebbség ellenzése mellett elfogadni merték volna.

A nemzetközi irodának határozatát a kongresszus is elfogadta, de kétségtelen, hogy ezen kongresszusi határozatnak diplomáciai úton való életbeléptetése könnyű nem lesz. A kongresszus minden hozzáértő tagja érezte, hogy az ezen ügyekben fennálló hétszáz szerződés ilyen úton való elintézése lehetetlen, de érezte azt is, hogy ezen kérdésben a zöld asztalnál való megoldás nehezebb, mint a tényleges gyakorlat.

Nincs kultúrállamban kórház, mely egy súlyos beteget vissza fog utasítani azért, mert külföldi, viszont nincs kormány, mely nem-

zetközi szerződésben kötelezettséget vállalhatna — ma, mikor minden kultúrállamban óriási kórházhiány van és beláthatatlan időig lesz — arra nézve, hogy minden megbetegedett külföldit felvegyen. Ha akadna pedig állam, mely ezt elvállalná, úgy bizonyos vagyok, hogy vagy a külföldiek, a kórházba való felvételt illetőleg, jobban járnának, mint a benszülöttek, vagy pedig állandó nemzetközi rekriminációk történnének.

És így a kongresszus elé került kérdések között az első tényleg nemzetközi tárgy sem hozta azt a megnyugvást, hogy a községek kérdése nemzetközileg megoldható.

Ekkor hangzott el első ízben Bosnyák filozófiája az elhagyott gyermek jogáról az államhoz. A beteg, keresetképtelenné vált, munkanélküli, rokkant, elagott külföldiek csoportjából az elhagyott gyermeket ki kell emelni, mondá. A szociális csata sebesültjei és halottai sorában helyet nem foglalhat a gyermek, mely a társadalom biológiai fejlődésének értékes anyaga. Az elhagyott gyermeknek joga van az állam védelmére, nem a reciprocitás alkudozása révén, hanem saját tehetetlensége, saját képtelensége révén. A gyermeknek joga van, hogy szülei eltartsák. „A szülők képessége határáig”, hangzott Spencer tana. De ezen a szülők érdekében emelt korlátot Bosnyák a fejlődéstan s a szociológia modern fegyvereivel lerombolja. Ha a szülők képessége a határ, akkor a gyermekanyag fejlődését a szülők szociális balesete megállítja, a legértékesebb gyermekanyag elveszhet. A társadalmi harc nem adja a legalkalmasabbak szelekcióját. A természetes szelekció a mai társadalmi erőjátékban torzképet ad csak. A természetes szelekció elé korlátot kell emelni. Meg kell tehát adni a gyermeknek a jogot a védelemre a szülők képességein túl is, saját védtelensége és saját képességei arányában. Ez a jog azután korlátot alkot a természetes szelekció ellen.

A szülőkön túl a jog pedig csak az államhoz irányulhat. A társadalom csak jótékonyt gyakorolhat. A községekhez sem fordulhat a gyermek joga. A községek, a világvárosoktól eltekintve, fiskális szempontok vezetnek. S így az elhagyott gyermek joga csakis az állam felé irányulhat. Ezt az érvelést még a hollandi konzervatív képviselők is elfogadták. Ez az emberiség biológiai s szociális fejlődése érdekében keletkezett jog az állami védelemre azonban a nemzetiség korlátain nem zúzódhatik össze. A gyermekanyag fejlődése nemzetközi érdek s így az idegenben elhagyottá lett gyermek joga az állam védelmére is, hol elhagyottsága beállt, kétségtelen. Ez alapon építette fel Bosnyák a kongresszus záró ülésén Loubet meghívására tartott felolvasásában az elhagyott gyermeknek az államhoz való jogainak nemzetközi védelmét. Előadását e szavakkal zárja:

„Itt ülnek ama fajok képviselői, amely fajoknak munkája az emberiség modern kultúrája. A fajoké, amelyek közül a német megtanította az embert okosságra, az angol gazdaságra, az olasz szépségre, a francia eszmékre és együtt az embert nagyságra! Vegyék kezeikbe a társadalmi küzdelmet az elhagyott gyermek jogáért a védelemre. Az Önök ereje áttöri majd az előítéleteknek börtönfalát.

S vegyék kezükbe a küzdelmet az elhagyott gyermek nemzetközi

védelméért is. S ezzel közelebb fogják vinni az emberiséget e fajok nagy testvérüléséhez.”

Kétségtelen, hogy az elhagyott gyermekek jogát az állami eltartásra kimondva — tekintet nélkül nemzetiségére — lesz a tárgy csak nemzetközi. Ekkor lesz az érdek, ekkor lesz a megoldandó feladat nemzetközi. A kongresszus el is fogadta egyhangúlag, hogy a megindítandó diplomáciai tárgyalásokban első sorban az elhagyott gyermek kérdése tárgyalandó. S ha Loubet élete legkedvesebb percének mondta azt a percet, midőn a nemzetközi reciprocitás elve el lett fogadva, kétségtelen, hogy még egy nagyobb lépés lesz a nemzetköziség történetében, ha a jövő kongresszus napirendjére ki lesz tűzve az elhagyott gyermek joga az állam eltartására, tekintet nélkül nemzetiségére. Ez a jog, tekintet nélkül a reciprocitásra, lesz az első kodifikált nemzetközi emberi jog s a népállammá való fejlődésében ez a lépcsőfok az első maradandó lépcső. Bármily magasra emelje a szociális fejlődés az állami szervezeteket: az elhagyott gyermek joga többé el nem tűnhetik, az a szociális jogból el nem tüntethető.

„Tudom — mondja Bosnyák — az elhagyatott gyermek joga az állami védelemre első törvénye az embervédelem ama jogrendszerének, amelyet a ma államának is meg kell valósítania. Viszont azonban hiszem s vallom, hogy majdan időknek múltán, ha a termelési tényezők lehető egyensúlyba jutnak, ez az egész rendszer és vele a gyermekvédelmi rendszer is feleslegessé lesz és csak fakult emlékeként él majd vajúdo időknek.

Romba dönti a nagy Jövendő.

Ez az igazság!”

Ez a jóslat túl optimista, mert az összes termelés szocializálása bármily rendezetté tegye a termelési viszonyokat, biológiai s szociális betegség s degeneráció mindig lesz. Kétségtelen, hogy a termelés szocializálása a szociális harc áldozatait lényegesen fogja csökkenteni. A munkátlanság el fog tűnni, a balesetek száma, a munka egyéb rokkantjainak száma lényegesen fog csökkenni. De áldozatai a munkának mindig lesznek s ezek gyermekeiről gondoskodni mindig kötelessége lesz az államnak. Gondoskodni kell pedig az államnak ezekről a gyermek képességei révén s nem a szülők képességei révén. (Bosnyák.) A gyermek jogának érvényesítésénél egyedül a gyermek s nem a szülők körülményei lehetnek döntők. (Bosnyák.)

S azért a jövő népállamában nem a mai munkásbiztosítás alapján fejlődhetik a gyermekvédelem, mint Zigány is hiszi, hanem csakis az elhagyott gyermek jogán gondoskodhatik a népállam elhagyott gyermekeiről. Az osztályállam a biztosítás vagy nyugdíj révén gondjaira bízott árvákról az elhalt szülők képessége révén gondoskodik. Akinek apja többet szolgált az államot, többet kap, amely munkás magasabb bér alapján többet és tovább fizetett be a munkásbiztosító pénztárba, annak árvája többet kap. A jövő népállam, melynek egyik célja az emberanyag fejlődése, gyermekvédelmét ily alapra nem fogja fektethetni. A népállamban az elhagyott gyermek nem nyugdíj, nem biztosítás alapján részesülhet védelemben, hanem csakis joga alapján az államhoz. „A szülők egész mellékesek, mikor azt kell elbírálni,

hogy a gyermek a faj érdekében fejlődhessék” (Bosnyák). S így, amennyire bizonyos, hogy mai szociális törvényhozásunk a népállamban eltűnik, oly bizonyos, hogy az elhagyott gyermek joga az államhoz ott is megmarad. A liberalizmus megadta az embernek a politikai jogokat, függetlenné tette őt a politikai harcban, megadta a jogokat az államban. Már a jogokat az állam eltartására, vagyis a védelmet a gazdasági államban nem akarta adni, sőt ezek ellen, mint mancheszterizmus küzdött. Ezen jogokért, nevezhetjük szociális jogoknak, már csak a szocializmus küzd. Az első ilyen szociális jog, mely törvényerőt nyert, az elhagyott gyermek joga az állam védelmére s midőn az állam szocializálása a legtökéletesebb lesz, akkor is az elhagyott gyermek joga az állam védelmére egyik alaptörvénye lesz az államnak. S ép azért Bosnyák úttörő kezdeményezése még a távoli jövő szociális államrendszerének is alkateleme fog maradni.

§=====§

Varga Jenő: A dolgozó Magyarország és az agrárvámok.

Midőn arról van szó, hogy Dánielnek folyóiratunk decemberi számában megjelent ilyen című válaszára feleljek, nem hallgathatom el, hogy Dániel személyes jellegű bevezetése meglepett. Aki a *Huszadik Század*-ban szólal meg azzal az ígéssel, hogy szavait komolyan vegyék, attól meg lehet kívánni az irodalmi jóízűségnek azt a minimumát, hogy érvei mellett ne keltsen hangulatot azon sebek mutogatásával, melyeket politikai napilapok hasábjain, politikai jellegű küzdelemben kapott, legyenek azok bármily fájóak is. Tudományos érvek súlyán mit sem változtat írójuk politikai, irodalmi, erkölcsi vagy vallásos magatartása; minden tudományos folyóiratban, és így a *Huszadik Század*-ban is, csak az lehet a vizsgálat tárgya, hogy a fölhozott érveknek mennyi az igazságtartalmuk, tekintet nélkül minden személyes körülményre.

Dániel válaszában igyekszik a figyelmet a főkérdéstől elterelni. A főkérdés a következő:

1. Mily nagy rétege Magyarország lakosságának és mily nagy mértékben van érdekelve abban, hogy az olcsó állat- és húsbehozatal megakadályozása által Magyarország városi lakossága drágábban táplálkozik, mint Ausztria és Németország lakosságán kívül Európa bármely népe.

Dániel eredeti állítása az volt, hogy „az 50 holdnál kisebb gazdaságok száma az 1895. évi fölvétel szerint 2,329.000. Tehát ennyi földműves érdekeibe ütközik a szabad állatbehozatal. Tehát $2\frac{1}{3}$ millió földművesgazda áll a nagybirtokosok mögé, mikor a városi lakosság a határok megnyitását követeli.”

Evvel szemben én egyszerűen hangoztattam, hogy Magyarországon nincs $2\frac{1}{3}$ millió földművesgazda, mert az üzemmstatisztika „minden legkisebb földbirtokot is, föltéve, hogy nem tartozik valamely más gazdasághoz”. külön üzemnek vesz föl. A statisztika külön üzemnek vesz föl:

294.475 szántóföldnélküli egy holdnál kisebb üzemet,
 268.474 szántófölddel bíró egy holdnál kisebb üzemet,
 716.769 öt holdnál kisebb üzemet.

Összesen 1,279.718 törpegazdaság-nak jelzett üzemet. Ha a törpegazdaságok tulajdonosait levonjuk az üzemtulajdonosok összes számából, föltéve, hogy átlag egy üzemtulajdonosnak egy üzem felel meg, egy millió és egynéhány ezerre tehető az olyan gazdák száma, kik a húsdrágaságban érdekelve lehetnek.

Az öt holdnál kisebb gazdaság tulajdonosát általában joggal tekinthetjük olyanoknak, akinek nincs számbavehető állatfeleslege. A *Mezőgazdasági statisztika** szerint, „A kisbirtok alsó határát joggal nevezhetjük öt katasztrális holdnak, melyen alul már a törpebirtok kezdődik ... A törpegazdaság alatt oly gazdaságokat értünk, melyek egy család foglalkoztatására és eltartására sem elegendők.” Ha öt hold nem terem annyit, ami elég egy család eltartására, úgy nem valószínű, hogy nagymennyiségű állata volna eladó, úgy tévedés volt tehát Dánielnek azon állítása, hogy ahány üzem, annyi gazda, annyi érdekelt fél a húsdrágaságban.

Evvel szemben én a foglalkozási statisztikát megbízhatóbbnak tartom, mely szerint Magyarországon

1900-ban volt 1,533.423 önálló mezőgazdasággal foglalkozó egyén férfi és nő együtt (nem tudom, minő alapon állítja Dániel, hogy én a nők számát levontam?) Ezek közül 409 ezer „kisbirtokos napszámos”, kiket saját földjük nem tart el és így kénytelenek napszámba járni. A gazdák száma tehát 1.1 millió, ami körülbelül megfelel az üzemstatisztika adatainak, ha az 5 holdnál kisebb üzemeket elhagyjuk.

A foglalkozási és üzemstatisztika ezen összevágása egyúttal bizonyíték arra nézve, hogy az az eset, melyet Dániel Oroszy főtiszt úrra hivatkozva elmond, hogy ugyanis 20 holdas gazdák kisbirtokos-napszámosnak vallják magukat, nem fordulhat elő csak kivételesen, száz eset közül egyszer. Aki ismeri a paraszt falu szociális összetételét, tudja, hogy az önálló „gazda” és a napszámba járó „zsellér” között oly éles, és minden falubeli előtt ismeretes elkülönülés áll fenn, hogy ilyesmi már ezért is csak kivételesen fordulhat elő. Így azt hiszem, mindenki előtt, aki elfogulatlanul ítéli meg a dolgot nyilvánvaló, hogy a szóbanforgó réteg egy milliónál csak kevéssel lehet több.

*

Dániel különben ajánl egy módot a húsdrágaságban érdekelt egyének számának megállapítására, melyet én állítólag „perhorreszkálok”: azt ugyanis hogy „meg kell állapítanunk, mekkora állatállományról kezdődik a kisgazdaságban az az állapot, hogy az eladott húsmennyiség fölülmúlja a vásárolt húsmennyiséget. Miután elő kell vennünk az üzemstatisztikát és meg kell néznünk hány kis törpegazdának van ekkora vagy ezt fölülmúló baromállománya.”

Ez valóban kitűnő módszer volna és pontosan eldöntené a kérdést.

* *Mezőgazdasági statisztika*, II/4

Engedje azonban meg Dániel, hogy egy szerény kérdést intézzek hozzá: az *onus probandi* ő reá hárulván ebben a vitában, miért nem alkalmazta ezt a módszert, mely a vitás kérdést azonnal eldöntötte volna. Én tudom, miért nem. Azért mert meglevő statisztikai anyagunk nem nyújt módot ezen módszer alkalmazására; nem volt tehát szép Dánieltől, hogy egy kivihetetlen módszerre azt mondta, hogy én „perhorreszkálom”.

Dániel egy szóval sem cáfolja cikkem III. pontjában kifejtett azon állításomat, hogy a fönt megállapított egy milliányi földművesgazdából — akikről birtokuk terjedelme és a foglalkozási statisztika adatai szerint föl lehet tenni, hogy érdekelve lehetnek a húsdrágaságban — egy tekintélyes rész, amely nem tenyészt állatot, hanem csak tehenészet, vagy a föld megművelése és trágyázása céljaiból tart állatot, továbbá az állatot nem tartó szőlősgazdák stb. nincsenek érdekelve a húsdrágaságban. Fölteszem tehát, hogy Dániel helyesnek ismeri ezt el; ezáltal az érdekelt gazdák száma ismét tekintélyesen megcsappant.

2. De egyáltalán nem elegendő megállapítani, hogy hány ember van a hús drágaságban érdekelve; épen olyan fontos volna megállapítani, hogy milyen mértékben vannak az illetők érdekelve. Mert egész mást jelent valakire nézve, hogy vajon évi 10 kg. vagy évi 10.000 kg. eladó húsfölöslege van: 50 filléres áremelkedés az első esetben elenyésző csekélységet, utóbbi esetben egy szerény vagyont jelent. Mivel a Dániel ajánlotta módszert nem alkalmazhatjuk, csak azt tehetjük, hogy az összes gazdák által árúba bocsájtott húsmennyiséget igyekszünk hozzávetőlegesen megállapítani. Mert nem mindenkinek, aki állatot tart, érdeke a húsdrágaság, mint azt Dániel eredetileg föltüntetni igyekezett, hanem csak annak és annyiban, akinek és amennyiben eladó húsfölöslege van.

Ezen számításnál, mint már előbbi cikkemben is megírtam, figyelmen kívül kell hagyni a lovakat, melyeket Dániel eredetileg beleszámított az állományba, mert nem szolgáltatnak húst, csak igavonó erőt. A fogyasztó közönség szempontjából meglehetősen közömbös, hogy van-e vám vagy nincs a lovakra, alacsony-e az áruk vagy magas: mészárszékre csak akkor kerülnek, ha már munkaképtelenek és a lóhús fogyasztás elenyésző a marha- és disznóhús fogyasztás mellett. Dániel egy szerény, de kétségbeesett kísérlettel védi az álláspontját, mondván, „hogy az igásállatok áralakulása nem független a vágóállatokétól: az igásállatnak nem soká lehet magas ára, ha a vágóállat olcsó”. Ezt senki sem vonja kétségbe. De midőn arról van szó, hogy a városi lakosság olcsó szerb vagy argentinai húst kapjon, nem tudom mit használ az a megállapítás, hogy a marha árával együtt súlyedne a ló ára is. A hússzolgáltatás szempontjából számbajövő állatállományba lovak és szamarak semmi esetre sem tartoznak bele.

Dániel „mulatságos tévedés”-nek jelenti ki azon állításomat, hogy jelenleg Magyarország állatállománya — lovakon kívül — 6.5 millió drb számos, illetve szarvasmarhát tesz ki és föltételezi rólam, hogy

nem ismertem az 1909. évi állatszámítás adatait. Dániel téved: én mindenkor gondosan megszoktam forgatni minden állítást, mielőtt kinyomatom és egész pontosan ismertem a hivatalos állatszámítás adatait, midőn fönti állításomat leírtam. Az évenkénti állatszámításokat — ezt Dánielnek illenék tudni — ugyan az illető év végén hozzák nyilvánosságra, de magát a számlálást — a becslés szó jobban illenék ide — az illető év tavaszán, midőn még minden jószág istállóban van, ejtik meg. Az 1909. évi állatszámítás óta tehát innen-onnan két év múlt el, két olyan év, melyben az állatkivitel óriási mérveket öltött és a levágott állatok száma legalább 1909-ben nagyon emelkedett.

Magyarország állatlétszámából a belföldi közfogyasztás és a kivitel következtében elvont állatmennyiség* volt:

	Szarvasmarha	Sertés	Juh-kecske
1903—1905 átlag	1,580.000	1,460.000	1,435.000
1906—1907	1,284.000	1,527.000	1,376.000
1908	1,651.643	1,786.034	1,623.579
1909	2,099.631	2,051.382	1,606.036

Mivel az 1908. év nagyobb eladása már a törzsalomány jelentős kevesbedésére vitt (marhánál 3,2%, sertésnél 10,61%, juhnál 6,55%)** joggal tételeztem föl, hogy az 1909. évi még sokkal nagyobb fogyasztás, valamint az 1910. évi hatalmas állatkivitel, az 1909. év elején megszámlált állományt a mai napig további 10%-kal csökkentette. Tehát nem „mulatságos tévedés”, hanem komoly megfontolás esete forgott fönn nálam, midőn a ma meglévő állományt 65 millióra becsülöm. Különben a folyó hó 15-én megtartandó állat-számlálás hamarosan el fogja dönteni, melyikünknek a számítása volt helyes.

Fogadjuk el azonban kiindulási pontul az 1909. év eleji állapotot, ekkor volt

Magyarországon összesen	Ebből 79% (mint 1895-ben) átlag az 50 holdnál kisebb birtokokra.					
Szarvasmarha 6,239.864	4,949.492					
Sertés 5,358.802	4,253.452					
Juh-kecske 8,149.802	6,438.158					
A meglévő állomány következő százaléka vágott le.***						
Németországban	Borjú 248·9% ^o	Tehén 15% ^o	Más marha 25·4	Juh és bárány 36	Disznó és malac 01·5	kecske 35·2
Angliában		Szarvasmarha	Juh	Disznó		
1898—1902 közt		26·6% ^o		37·9		121·3

Ha az angol állatállomány szaporodásátlagát vesszük alapul Magyarország számára, ami kétségtelenül a valónál jobb eredményt

* A húsrágaság kérdésében a főváros által megtartott szakértekezlet számára egybeállított adatok. 34 p. (Forrásai a külkeresk. forg. és a statisztikai évkönyvek megfelelő adatai.)

** *Földművelési értesítő*, 1909.

*** *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, IV/356. Artikel: *Fleisch-consum*.

mutat ki, úgy Magyarország kisgazdáinak állatszaporulata volt 1909-ben:

Szarvasmarha 1,316.567 drb., juh-kecske 2,440.002., sertés 5,163.837. Ennyi tehát az 50 holdnál kisebb földbirtokkal rendelkező gazdák állatállományának összes szaporulata. Ebből egy jelentékeny részt maguk a tulajdonosok fogyasztanak el. Hogy mennyit, ezt csak becsülni lehet. Ha Dániel számítását fogadjuk el, hogy 2 $\frac{1}{2}$ millió földműves család osztozik, ezen szaporulatból jut családonként körülbelül $\frac{1}{2}$ marha illetve borjú, 1 juh illetve bárány és 2 $\frac{1}{4}$ disznó, illetve malac. Bármily alacsonyra taksáljuk maguknak a tenyésztőknek a fogyasztását, a disznó-szaporulatot körülbelül egészen fölemészti a marha- és juh-szaporulatnak csak $\frac{1}{2}$ részét számítva saját fogyasztásra, alig marad több mint egy darab juh, bárány, marha vagy borjú családonként eladásra: ennek a magas ára pedig igazán nem sokat lendít az illetők sorsán. Az arány persze jobb, ha föltesszük, hogy a meglevő állatállomány nagyobb része az 1 milliónyi 5 holdnál nagyobb földdel bíró gazdák kezében van: ez esetben is csak 2—3 drb az eladó jószág, és lényegesen így sem befolyásolja a kisgazdák gazdasági boldogulását. Megengedem, hogy sok durva közelítés van számításomban, de jobbat az adott körülmények közt nyújtani nem lehet.

A főkérdés tehát el volna intézve: akár a foglalkozási, akár az üzemstatistikából indulunk ki, mindenféleképp odajutunk, hogy legföljebb egy millióra menő — valószínűleg még ennél is sokkal kisebb réteg — van érdekelve a húsdrágaságban: ezek közül az öt holdnál kisebb birtokosok legföljebb évente 2—3 drb vágóállat eladásával. És ismét csak azt hangoztatjuk, hogy örült politika volna a városi lakosság részéről, ha a húsdrágítók mellé sorakozna.

Dániel többi ellenvetéseivel röviden végezhetünk, noha módunkban volna jóformán minden védekezésének helytelenségét kimutatni.

Sohasem állítottam, hogy „Magyarország ipari népességének nincs oka a földművelés fejlesztését zászlójára írni.” én csak azt állítom, hogy nincs oka arra, ezen fejlődés költségeit mesterséges élelmiszerdrágítás alakjában viselni: Dánia hatalmas mezőgazdasága vámvédelem nélkül keletkezett és áll fönn máig.

Amit Dániel az ország iparosodásának föltételeiről mond, igazán semmitmondó: neki arra kellett volna felelni, hogy miféle bizonyosága van arra nézve, hogy ha Magyarország földművelő lakosságának ipari szükséglete három akkora lesz, mint manapság, nem háromannyi iparcikket fogunk Ausztriából importálni mint most, hanem magában az országban fog ipar fejlődni: a mozdonyok szén-szükségletének megállapítása erre a kérdésre aligha nyújt feleletet.*

*Folyóiratunk januári számában Basch barátom utalva Weber könyvének *Über den Standort der Industrieen* egy hiányosságára, azt vitatja, hogy a fogyasztó piac nagyobbodása versenyképessé tehet egy országban némely iparágat, mert a termelés „általános költségeiből” a termelt mennyiség nagyobbodásával a termék egységére kevesebb esik. Ezen megállapítása, úgy vélem, elméletileg

Dániel megütközik azon állításomon, hogy „Dánia ipari fejlődése igen csekély, dacára „gazdag mezőgazdaságának”. Idézi, hogy Dániában 83 iparos jut 100 földművelőre, míg Magyarországon csak 21. Ez azonban mit sem bizonyít; Dánia iparosodását nem keleteurópai jellegű, fejlődésében hátramaradt országunkhoz kell mérni, hanem a kétoldalt szomszédos Németorszáéhoz: ekkor kitűnik, hogy Dánia iparosodása, nyugateurópai viszonyokhoz képest, tényleg igen csekély; tehát gazdag földművelés nem kell, hogy együttjárjon gazdag iparosodással.

Dániel cáfolgatja azon érveket, melyeket a magyar mezőgazdaság intenzív fejlődésének akadályául fölhoztam. Azt hiszem, mind téves, így nem az a fontos, hogy Dániának évi összes csapadéka nem sokkal több mint Magyarorszáégé, hanem, hogy tengeri éghajlata van, a csapadék körülbelül egyenletesen oszlik meg, a forróság nem nagy, míg nálunk az Alföldön ép a nagy forróság idején, nyáron szokott a csapadék elmaradni, ami a fűtermelést — fű alatt általában takarmányfelét is értek — megnehezíti.

Dániel szerint „a földműves nép kultúráját munkájának eredményéből ítélni lehet meg. A mi kisgazdáink már a nyolcvanas-kilencvenes években eljutottak oda, hogy 12 métermázsza búzát tudnak termelni egy hektáron, előzőleg, a hetvenes években, még csak 7 métermázsát tudtak termelni. Ha akkor meg tudták tanulni miképpen kell 6 métermázsza helyett 12 métermázsza búzát termelni, talán most sem lesz nekik érthetetlen misztérium, hogy miképpen lehet 12 métermázsás termések helyett 15 és később 18—20 métermázsásokat termelni...”

Minél tovább foglalkozom Dániel statisztikáival, annál jobban megerősödik bennem a gondolat, hogy ő mindig csak a statisztikák számadatait nézi, de szövegüket nem tanulmányozza; ezért cseréli föl az üzemstatisztika adatait a foglalkozási statisztikával; ezért veszi be a lovakat a vágóállatok közé, és ezért állítja, hogy a magyar kisgazdák a 70-es években csak 7 métermázsza búzát termeltek egy hektáron, holott 1880 előtt ezen statisztika teljesen megbízhatatlan, mint a következő idézet mutatja.

A Mezőgazdasági statisztika a következőt mondja:*

„ . . . Azonban kimerítő utasítás, kérés, fenyegetés, mind nem használt semmit; az adatok sem pontosabban nem folytak be, sem jobbák nem voltak, mint korábban. A statisztikai hivatal maga hangoztatta, hogy az aratások kimutatott eredménye oly csekély, hogy semmiesetre sem felelhet meg a valóságnak, és 1877-ben felhívta a vármegyei gazdasági bizottságokat, tegyék komoly tanulmány tárgyává: miként lehetne jövőre a lehető leghelyesebb módon a mezőgazdasági termelésre vonatkozó adatokat gyűjteni s a gyűjtést és összeállításokat ellenőrizni.”

Csak 1879 után — mely időtől fogva a községek szolgáltatóják

teljesen helytálló. Ellenben azt hiszem, gyakorlatilag az ipar tényleges elhelyezkedésére nem igen bír fontossággal, mert az „általános költségek,” a termelvény előállítási árának rendszeren elenyésző kis részét teszik. Valószínű, hogy Weber ép ezért nem vette figyelembe ezt a szempontot.

* *Mezőgazdasági statisztika*, I/12.

be tavasszal a bevetett terület nagyságát, a gazdasági tudósítók pedig az átlagtermést — van az aratási statisztikának megközelítő tudományos értéke. Dániel tehát egész helytelenül jár el, midőn a 70-es évek adatait veszi föl a termelés emelkedésének kimutatására kiinduló pontul. Azóta pedig a magyar föld átlagos termése semmivel sem emelkedett és Dániel egész okoskodása minden alapot nélkülöz.

Végül még néhány apróságot.

Nem szép Dánieltől, hogy úgy igyekszik föltüntetni a dolgot, mintha én Magyarországot alpesi legelővé akarnám átvarázsolni. Én „dán vagy alpesi jellegű gazdálkodás” meghonosításáról beszéltem. Ez pedig egy általánosan ismert és elfogadott terminus; jelenti az olyan gazdálkodást, mely nem növényi, hanem csakis állati termékeket visz piacra, sőt takarmányt vásárol. Úgy vélem, Dániel kissé lebecsülte folyóiratunk olvasóközönségének műveltségét, midőn szavaimat így félre igyekezett magyarázni.

Lássuk végül Dániel „rejtvény”-ét. Honnan veszi a szegényebb kisgazdaréteg azt a pénzt, melyen állításom szerint évente 50—100-szor a mézárszékben vesz húst. „Gabonából — mondja Dániel — aligha, mert a kisgazda relatíve kevesebb gabonát ad el, mint a nagygazda ... stb.

Megvallom, nem értem Dániel matematikáját sem; ha valaki relatíve kevesebb gabonát ad el, mint más valaki, épen nem következik, hogy oly keveset ad el, hogy ne legyen pénze húst venni! Ennek nem sok értelme van.

Igenis, a parasztgazda minden héten egy-kétszer hozat húst a mézárszékbe, kivéve a disznóölés idejét. A pénzt szerezheti:

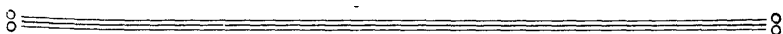
1. Gabona eladásából.

2. Állat eladásából; ez esetben azt a pénzt, amit egyszerre kapott borjúért vagy disznóért, vagy baromfiért, tejért, lassankint visszahordja a mézárszékbe.

3. Személy- és árufuvarozásból.

Ha pedig mindez nem tetszenék Dánielnek pénzszerzési forrásnak, engedje meg, hogy egy apró tényre figyelmeztessem: 1909-ben a magyarországi telekkönyvi birtoktestekre 203.152 új tehertételt kebeleztek be, összesen 468 millió korona értékben: ezen lehet elég húst vásárolni . . .

Félek, hogy folyóiratunk olvasói már beleuntak a vitába; a magam részéről feltétlenül befejeztem.

Rónai Zoltán: Értékmérés és érdekmérlegelés

Ettől a polémiától sok eredményt igazán nem várok és néhány rövid megjegyzésem indító oka, hogy tisztelt ellenfelem válaszában, mint valamely klinikai eseten lehet kimutatni, minő a helyes jog kérdésének helytelen tárgyalási módszere.

1. Egyik vitakérdésünk az volt, állíthat e fel a gyakorlati tudomány megvalósíthatatlan normákat? Én ezt a gyakorlati tudomány céljaiba ütközőnek tartottam. Somló szerint a meg nem valósítható lehet helyes is. Mi érdekünk, mi célunk fűződik a lehetetlen szabályok felállításához, erre Somló nem ad választ, csak ismétli: a meg nem valósítható lehet helyes is. Az ismétlés argumentumának igen nagy szociálpszichológiai jelentőséget tulajdonítok, de tudományos kérdésekben iparkodom magam kivonni szuggesztív ereje alól. S bárha ez az ismétlés sem győzött meg, hangsúlyozom, hogy esztétikai szempontból lehet gyönyörködni a legmegvalósíthatatlanabb elvek szemléletében is. A Schopenhauer, a Tolsztoj etikája igen szép és megható látvány, bárha céltalan is, Mancha nemes lovagjának küzdelme a szélmalmokkal. S valóban korunkban, mikor annyian és annyit foglalkoznak a tudományos etika kiépítésével, a biológia s a gazdaságtan eredményeinek etikai hasznosításával, a kontraszt erejénél fogva igen érdekes, vonzó feladat volna a lehetetlen etikájának a megírása, összegyűjtése mindazoknak a szabályoknak, amelyek követendők, de — sajna — követhetetlenek. E munka írójának jeligéül ajánlanám a régi jogi paroemiát a következő módosításban: *Possibillum nulla obligatio est.*

2. A csoportérdeket tartom a jog értékmérőjének. Somló érdeklődött a csoportérdek pontos definíciója iránt. Megmondottam, hogy csoportérdek alatt a hasonló helyzetben lévő emberek érdekeinek az esetek nagy számában való hasonlóságát értem. Tisztelt ellenfelem szerint ez a csoportérdek „csak az a bozót, amelyben a meztelen önzés szégyenkezve elbújik, minthogy saját erkölcsi érzelmei elítélik”. E romantikus kép sötét színeit viharzúgás és fekete felhők egészítik ki. (Szép, napos időben nem menekül bozótba a meztelen önzés.) Érzékeny lelkekre ez az egész látvány rémítőleg hat. De akiket — tudományos kérdés tárgyalásáról lévén szó — a költői szépségek és a nemes erkölcsi pátosz hidegen hagynak, azok észrevehetik, hogy szerzőnk itt valójában nem is velem vitatkozik, hanem valamely ismeretlen egoista árnyéka riaszthatta meg. Én világosan megírtam, hogy a társadalmi csoportokban a tagok érdekei találkozásának a valószínűsége bizonyos helyeslő és rosszaló érzelmeket vált ki. Ezek fellépnek akkor is, ha a tagok valamelyikének érdeke a csoportéval ellenkezik. S miután a morális érzelmek társas érzelmek, az egyénre az a gondolat, hogy társai megvetik illetőleg elismerik, hat akkor is, ha adott esetben a morális cselekedet érdekeivel ellentétes. Ez a magyarázat megfejtí még az egyén önfeláldozását is a csoportérdek javára. Somló nemcsak az én tételtem értette félre, hanem a tömeg-érzelmek egész mechanizmusát.

3. Somló szerint a cselekedetek erkölcsi mértéke a csoport helyességi érzelme, a csoporton belül pedig nem lehet morális disszonancia, mert a csoport az erkölcsi érzelmekben megegyezők közösségét jelenti. Ezzel szemben ellenvettem, hogy a valóságos társas életben az erkölcsi érzelmekben teljesen megegyezők közössége nincs meg. Tisztelt ellenfelem erre kijelenti, hogyha nem lehetne csoportról beszélni ott, ahol különbségek vannak, akkor nem lehetne beszélni a vöröshajúak vagy a klasszikus ízlésűek csoportjáról sem. Ezzel a

válással azonban elismeri a kifogásom helyességét. Mert én nem azt vitattam, hogy a csoportokon belül egy átlag körül nincsenek eltérések, hanem csak azt, hogy helyességi érzelmek tekintetében is vannak diszsonanciák, eltérések a csoportokban. Ha pedig két helyességi érzelem eltérő, felmerül a kérdés, melyik a helyesebb. Ha két vöröshajúnak a hajszíne eltérő, nem merül fel ez az etikai kérdés: melyik a helyesebb. Ép azért ezt a problémát nem viszi közelebb a megoldáshoz a vöröshajúk csoportjának a szintérre való felvonulatása.

4. Igyekeztem Somlóval szemben kimutatni, hogy mikor ő lát-szólag erkölcsi érzelmekkel méri a jogot, akkor valójában az esetek jelentős részében a méréshez az érzelmeknek semmi közük sincs, csupán erkölcsi fogalmakkal végez logikai operációkat. Ez a fejtegetésem alkalmat adott tisztelt ellenfelemnek arra, hogy „felvilágosító disszertációt” iktasson közbe. Ezért valóban nagy hálára kötelez és köszönetemet méltóan csak a Béranger variált refrénjével tudom tolmácsolni: „*Quel honneur, quel bonheur, ah monsieur le professeur.*” De amilyen dicséretreméltó tisztelt ellenfelem jóindulatú buzgalma, sajnos olyan hiányos felvilágosításának meggyőző ereje. Szerinte t. i. minden erkölcsi értékelés bizonyos mértékben logikai operáció segítségével történik; ennek a nagyjelentőségű megismerésnek a kapuja nem volt nyitva előttem. Legutóbbi válaszomban e kérdésre vonatkozó újabb pszichológiai és szociálpszichológiai kutatásokat nagyjában ösmerteknek tételeztem fel s azokat csak röviden jeleztem. A morális értékekre nézve ugyanis több kutató kimutatta, hogy képződésük nem logikai folyamatok segítségével történik. Ribot például a *La logique des sentiments* című művében kifejti, hogy a morális értékek alakulásánál szerepet játszó lelki folyamatokban, az ú. n. érzelmi logikában az ellenmondás elvének, a tulajdonképeni logika ezen vezető princípiumának nincs szerepe (55 p.). Ez magyarázza meg, hogy a vágynak, az érdekek erejénél fogva együtt maradnak a legellentmondóbb morális és vallásos képzetek. Tarde *La logique sociale*-jában, Pareto *Cours de l'économie politique*-jének szociológiai bevezetésében, Vierkandtnak *Die Stetigkeit im Kulturwandel*-jében, hogy csak egy párat ragadjak ki a legfontosabbak közül, számos bizonyítékot találunk arra nézve, hogy logikai operációk nem rejlenek a morális értéképzés folyamata mögött. Ezeknek a műveknek a tanulmányozása nagyon ajánlatos mindazok számára, akik skolasztikus naivitásokon túlmenő felvilágosító disszertációkat óhajtanak írni erről a kérdéstről.

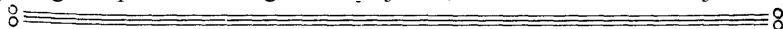
5. Stammler — mondom korábbi polémiámban — minden társadalomra érvényes mértéket állapít meg. Tisztelt ellenfelem jóakaratólag felvilágosít, hogy Stammler nem természetjogász, ellenben Kant, kit vele együtt említek, valójában az. Ennek a felvilágosító disszertációnak is az a hibája, hogy bár világosságot óhajt terjeszteni, fényesség még sem áramlik belőle. Mert helytelenül jellemzi Stammlert, helytelenül Kantot s ami ilykép természetes, a köztük levő különbséget is. Stammler ugyan elismeri, hogy a helyes jog eszméje új jogot nem hoz létre — azt a mindig változó társadalmi szükségletek vetik felszínre — de a létrejött jog vagy jogpolitikai követelés az abszolút érvényesség

igényével mérhető ezzel a mértékkel. Nincs oly jogelv, mely pozitív tartalma szerint *a priori* megállana, de vannak szabályok, amelyek beleütköznek a helyes jog eszméjéből folyó elvekbe és így mindenkoron és mindenképen helytelenek. Így feltétlenül helytelenek tart minden olyan kizsákmányoló jogszabályt, amelynél az egyik ember pusztán a másik céljának eszközeként jön figyelembe, minden korra nézve elítéli a rabszolgaságot, az öregek elégetését, a gyermekkítételt stb., beavatkozik a múlt legkülönbözőbb pereibe, így a Shylock-perbe s a megbecsülés elvének sérelme miatt érvénytelennek mondja ki a velencei kalmár kontraktusát. Ezért mondja róla egyik bírálója, ki nemcsak szavait vizsgálja, hanem az egész rendszerét átérti, hogy: *Das richtige Recht, welches eine ganze Reihe von Rechtsbildungen als unbedingt unrichtig brandmarkt, verdient den Namen eines negativen Naturrechts* (Makarievicz: *Das richtige Recht*, Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 26. k.) Minő Kant álláspontja ebben a kérdésben? Az ő kiindulópontja époly formális, mint Stammleré, hisz köztudomású, hogy a Stammler-féle jogfilozófia a Kant módszerének, sőt jórészt a kanti tételeknek alkalmazásán nyugszik. Kant jogtanának alapelvét (*Eine jede Handlung ist recht, die mit jedermanns Freiheit nach einem allgemeinen Gesetze zusammen bestehen kann*) Stammler sem tartja értelmében helytelennek. A különbség köztük lényegében az, hogy míg Stammler leginkább elítél intézményeket a helyes jog nevében a büvös formula segítségével, addig Kant gyakorta helyesel is, és míg Stammler csak konstatálja azt, amit helytelennek lát, addig Kant sokszor száll sikra a helytelen eltörlése és a helyesnek tartott ideálok megvalósítása érdekében. Stammler szavakban engedményeket tesz a hisztorizmusnak, de felfogása alapjában ép úgy elüt ettől, mint a Kanté. Nem szólok most arról, hogy míg Kant elveit a jogpolitika legfontosabb problémáinál, addig Stammler a kanti gondolatokat elsősorban a kötelmi jog néhány fejezetének alkalmazásánál értékesíti. Kant nemcsak következetesebb, de merészebb gondolkodó is. A felvilágosodás idejének természetjogásza, mégha az abszolutisztikus Németországban is élt, színesebbet és nagyobb tudott teremteni, mint korunkban élő nem egy csenevész epigonja.

* * *

„*Pour la bonne bouche*” szeretett volna tisztelt ellenfelem legalább egy kicsike kérdésben igazat adni. Igazán mondom, hogy ez az emelkedett szempont nem vezetett ebben a vizsgálódásomban. A probléma megoldása érdekelt, nem pedig ellenfelem személye. De ha már a Somló-féle felfedezői útra indul az ember, azt hiszem kis igyekezettel fáradságát siker is koszorúzza. Így pl. én találtam Somló cikkében kicsinyke igazságokat is. Mindjárt a következőt: „Ha egy sakkkozó ellenfelem úgy akarja elvenni az oszlopomat, hogy mattá válnék e húzása miatt, vagy *úgy, hogy négy* kockán át akarja ugratni lovacsáját, mit tegyek, meg kell mondjam, hogy így nem lehet bántani oszlopomat.” Igaz, hogy ez a sakkjátszásra s nem a jogbölcészetre vonatkozik, de igazságértékéből e körülmény nem von le semmit. Tisztelt ellenfelem sakk tudását — amint már mondtam — nem akarom kétségbe vonni, de meg kell jegyezmem, hogy sakkozni lehet úgy,

hogyan az ember önönmagával játszik, tudományos polémiát azonban ezen az alapon nem lehet folytatni. S miután Somló első sorban képzeletbeli, a saját céljaira egyszerűsített ellenféllel hadakozott, érveim jelentős részére nem is válaszolt (pl. az egész megoldásának abszolút természetlenségére vonatkozó fejtegetéseimre: mit érek vele, ha igaz volna is, hogy helyes az, amit csoportommal egyezően helyesnek érzek?); így ezt a polémiát, miután sem a szemle olvasóinak gazdagodását, sem jómagam épülését nem igen mozdítja elő, részemről ezúttal befejezem.

Kortörténeti jegyzetek.

Szociálpolitikai szemle

(*Anglia, Franciaország, Olaszország, Németország, Ausztria.*)

A választások ismételt megadták a többséget az angol kormánynak a nagy alkotmányjogi reform, a lordok háza törvényhozó jogának megszüntetése megvalósítására. Még mindig problematikus, hogyan fogja a lordok házában keresztülvinni idevonatkozó javaslatait a kormány. És hogy az országgyűlés megnyitásával egyáltalán nem siet, mutatja, hogy tervei még nem tisztázódtak vagy a korona felhatalmazása még mindig hiányzik.

A választások siettetése ily körülmények között tényleg nem szolgálhatott másra, minthogy a demokratikus intézményekben a túllicitációt megakadályozza, hogy az ellenzék új közjogi programjával ne dolgozhassa meg a népet. És ezért, még azt az árt is megadja a kormány, hogy még egyszer ugyanazon listák alapján, ugyanazon választók döntsenek, akik a liberális pártot nagy többségétől megfosztották. És azt is ki akarta használni, hogy a nagy tömegek még mindig abban a meggyőződésben vannak, hogy a konzervatív unionistapárt a *Tariff Reform*-ot akarja megvalósítani, amelynek érdekében éveken át oly hatalmas arányú agitációt fejtett ki, amely azonban most veszedelmes teher lett volna.

A *Tariff Reform* érdekében folyó agitáció ugyanis állandóan praktikus tényekre hivatkozott és avval győzte meg a közvéleményt, nem pedig elvi kérdésekkel (amilyenekkel pl. nálunk az önálló bank mellett agitálnak). Hivatkozott a kivitel csökkenésére és evvel az angol ipar versenyképességének megszűnésére, hiszen azt még saját hazájában is leveri a külföldi ipar, amit a bevétel nagyarányú növekedésével mutattak ki. Az ipar tényleg pangott, a munkanélküliség emelkedett, különösen az 1908—1909 években. Ebben az időben esküsznek örök hűséget a *Tariff Reform*-nak a konzervatív párt vezérférfiai és tartanak népgyűléseken közgazdasági értekezéseket az angol arisztokrácia legelőkelőbbjei. A konzervatív pártnak kapóra jön ez a népboldogító gazdasági program, csakúgy mint a szabad-kereskedelmi rendszer védelme a liberálisoknak 1906-ban. A pótválasztásokon a liberális pártot legerősebb váraiban vereségek érik. Az 1910. évi januári választásokon pedig egyetlen szabad-kereskedelmi-unionista választatik meg, az egész hatalmassá növekedett ellenzék a védvamos rendszer híve és amikor az év elején egyízben a kérdés felett szavazást

sikerül provokálni, a szabad-kereskedelmi rendszer híveinek többsége alig 30-ra apad le. 1910 évben azonban minden megváltozik, novemberben a konzervatívok már nem akarják felhasználni győzelmüket a védvamos rendszer behozatalára, amellyel pedig a *Penal budget* jövedelmét pótolni akarták, hanem azt népszavazás alá bocsátának előbb. A hirtelen változásnak okát a hatalmas fellendülés magyarázza, mely 1910-ben bekövetkezett. A külkereskedelmi forgalom két és fél milliárd koronával növekedett meg, az 1906—1907 éveket is felülmúlta, amellet nemcsak a bevétel, hanem körülbelül ugyanoly mértékben a kivétel is megnövekedett. A bevétel főleg nyersanyagokban és élelmiszerekben emelkedett, ami ismét az ipari fellendülésnek jele. Nemcsak abszolúte, de relatíve is nagyobb volt az emelkedés, mint az évtized bármely esztendejében.

Ily körülmények között* a *Tariff Reform* végzetes lehetett volna a konzervatív pártra, csakúgy, mint 1906-ban végzetesek voltak reá nézve kormánya azon intézkedései, melyek a kereskedelmi forgalmat akadályozták. De épen, mert *Tariff Reform* programját elejtette, épen mert most nem voltak praktikus intézkedések, amelyeket a liberális kormánynak kellett volna jóvá tenni, a liberális párt szabad-kereskedelmi álláspontját nem használhatta ki a választási harcokban, melyek a pártok erejére változást nem eredményeztek.

1909-ben szemben a *stationär* kivittel a bevétel az előző évhez képest jelentékenyen emelkedik, ebben az esztendőben szónokolnak különösen sokat az angol ipar hanyatlásáról, a külföldi verseny nyomásáról. Ez a *Tariff Reform* mozgalomnak legkedvezőbb éve (hozzájárultak politikai és különösen fináncpolitikai okok, a kormány adójavaslatai helyett, melyeket a lordok háza elvetett, jövedelmi forrásokat kellett találni, így lesz a konzervatív párt finánc-programja is). A 900-as évek elején — *stationär* állapotok mellett a kivittelben, míg a bevétel egyre emelkedik — a *Tariff Reform* mozgalom terjed és erősödik, a konzervatív kormány számos jelét adja hozzávaló hajlandóságának. A fellendülés éveiben 1904, 1905, 1906-ban a szabad-kereskedelmi rendszer védelmével érnek el sikereket a liberálisok. 1906 januárban fényes győzelmet aratnak. És 1910 januárban csak az írekkel való szövetség, a kormány politikai programja menti meg a szabad-kereskedelmi rendszert.

Ismét egy példa, mily téves nézetek uralkodnak Angliáról, nagyobb és gyorsabb alkalmazkodási képességet a pillanatnyi viszo-

* A külkereskedelmi forgalom volt millió forintokban

	bevétel	kivétel	bevitt árúk kivitele	összesen
1901.	522.0	280.4	67.5	869.8
1902.	528.3	283.4	65.8	877.2
1903.	542.6	290.8	69.6	902.9
1904.	551.0	300.7	70.3	922.0
1905.	565.0	329.0	77.7	972.6
1906.	607.9	375.5	85.1	1068.6
1907.	645.8	426.0	91.9	1163.8
1908.	532.9	377.1	79.6	1049.7
1909.	624.7	378.3	91.3	1094.5
1910.	678.4	430.6	103.5	1212.8

nyokhoz, mint amilyent ép a konzervatív pártnál találunk, aligha mutat fel a történelem. Politikai programjában ugyanily bámulatos alkalmazkodási képességet, mindenféle párttradíciótól, tiszteletreméltó hagyományoktól, következetességtől, szigorú elvi álláspontoktól elrugaszkodást találunk.

Az 1910-es esztendő az állami pénzügyek szempontjából is fényesen bevált és azok az adónemek, melyek a konzervatívok szerint csak a politikai bosszú céljait szolgálták, kitűnő adóforrásoknak bizonyultak már. Az előirányzatot a tényleges bevételek jóval meghaladták és így szociálpolitikai célokra is bőven van fedezet. A kormány programjában két reform is szerepel. Egyik az érdekes munkanélküliség elleni biztosítás, mellyel már foglalkoztunk, a másik az általános betegség és munkaképtelenség elleni biztosítás. Ez kiterjedne mindazon 16—70 év közötti egyénekre, akiknek évi fizetése 3840 koronát meg nem halad és kötelező lenne heti 5 shilling segély erejéig. Nem terjedne ki a kötelező biztosítás orvosi kezelésre, baleset, halál ellen. De a kormány nem tervezi külön pénztárak felállítását, melyeknél hatalmi kérdések merülhetnének fel, hanem a *friendly society*-k (szövetkezetek) lennének a biztosítás orgánumai, melyek a kötelező biztosítás tekintetében állami ellenőrzés alatt állának. A járulékokat felerészben a biztosított, felerészben a munkaadó és az állam fedezné.

Franciaország-ban a *Confédération Générale du Travail* feloszlása tárgyában folytatott vita érdemel figyelmet. A kormány arra az álláspontra helyezkedett, hogy a szövetség működése törvényellenes, de bevallotta, hogy az államhatalom tehetetlen és a legveszélyesebb lenne a szövetséget feloszlítani (eltekintve attól, hogy nem sikerülne). A kormány bizalma a szövetség szervezeti reformjában, nevezetesen az egyes szakszervezeteknek tagjaik létszáma arányában való képviselésében van, melyről azonban a szövetség csak úgy nem akar tudni, mint a képviselőház az arányos képviselétről.

Briand idevonatkozó javaslatát ismertettük. És most igen érdekes és jellemző módosulást szenvedett a bizottsági tárgyalások folyamán. Most már csak akkor kapná a mandátumok első felosztása után fennmaradóakat a legtöbb szavazatot nyert lista, ha az abszolút többséget elérte. Azonban a listák egymással szövetkezhetnek, ekkor szavazataik összeszámíthatnak és ha így abszolúttöbbséget nyernek, szintén mandátumokhoz jutnak. Ez lenne a blokuralmi politika választójogi szankciója. Épen azt veszélyeztetné, amit állítólag biztosít az arányos képviselő, a határozott programokat és a szavazatok számarányának megfelelő képviselőt.

Briand társadalmi békéjét a vincellérek újra éledt mozgalma fenyegette, azonban legalább egyelőre sikerült megvesztegetni, hogy erőszakosságoktól tartózkodjanak. A kamarának a borkereskedelmi forgalom tisztességét biztosító rendelkezéseket kellett volna megszavaznia, miután az eddigi borkereskedők leleményességével szemben hatálytalanoknak bizonyultak. Ezt azonban elmulasztotta és most, hogy dacára a kedvezőtlen termésnek, nem tudtak termékeiken a vincellérek túladni, a tettek mezejére léptek. A már elkövetekért amnesztia, állami segély, szigorú intézkedések kilátásba helyezésével egyelőre

sikerült a mozgalmat leszerelni. Különösen érdekes volt a miniszterelnök beszéde, aki nem afelett kesergett, hogy a rendet nem tartották fent vérrel, vassal, a felkelők halomra lövetésével, mint Németországban szokás, az állam tekintélyének nagyobb dicsőségére, hanem a gazdasági helyzeten akar segíteni, amely az elkeseredés forrása volt, amely „oly derék polgárokat” ily tettekre ragadott. Különben a vincellérek kedvéért kinyilatkoztatta a kormány azt is, hogy az alkoholelleses küzdelem leghatékonyabb eszköze a bor, és az alkoholizmus ellen állami támogatással küzdő liga komoly intelmet kapott, hogy a borfogyasztás ellen ne agitáljon.

Az alkoholkérdés a szenátust is foglalkoztatta. Az alkoholizmus leküzdésére a túlságos számú kimérések számát kívánják a lakosság arányában redukálni (600 lakóig a község 3 kiméréssel bírhatna, azonfelül legfeljebb 200 lakosra eshetnék egy kimérés). Szóba került az alkoholos italok maximális alkohol tartalma is.

Hasonló intézkedésekkel az olasz szenátus is foglalkozott. Ott azonban annyiban tovább megy a javaslat, hogy 16 éven aluli egyéneknek alkohol eladását szigorúan megtiltáná, valamint ittasoknak is. Végül intézkedéseket tartalmaz az alkoholban való fizetés ellen is.

A vasúti javaslat által felkeltett izgalmak alig csillapodtak, már gondoskodás történt újabbról. A nyáron a földmunkás mozgalmak különösen Romagnában igen veszélyes mérveket öltöttek. A kérdés tanulmányozására bizottságot küldtek ki, amely nemcsak tapasztalatairól számolt be, hanem határozatokat is hozott és épen a legkényesebb kérdésekben. Gyakran előfordult, hogy a munkások megakadályozták, hogy a földeken más mezőgazdasági gépek alkalmaztassanak, mint az övéké. A bizottság kimondotta, hogy a munkagép választásának joga a földbirtokost illeti meg, ami úgy a felesek (bérlők), mint a mezőgazdasági munkásoknál, akiknél mezőgazdasági gépek beszerzése egyenesen alapja szövetkezeteiknek, nagy megbotránkozást keltett. A bizottság határozatának ugyan nem volt semmi praktikus jelentősége sem, de míg egyesek legnagyobb mértékben szükségesnek tartják az elv kimondását „szocialista tanok leküzdésére” melyek szerint a munkaeszközök a munkásokat illetik, mások nem akarnak az állásfoglalás felett napirendre térni, hanem vagy munkásoknak, vagy a bérlőknek követelik a munkagépekhez való jogot. A kormánynak pedig ebben s kérdésben állást kell majd foglalnia, ami alkalom lehet megbuktatására.

Az általános vaústi sztrájkot a vasutasok között fenforgott egyetlenkedések folytán sikerült elkerülni, azonban a kényes kérdés, a vasutasok fizetése, nem nyert még megoldást és a kormány előterjesztése alig számíthat többségre. Viszont a vasútügyi szervezet tekintetében sikerre van kilátása (igazgatás decentralizálása).

A szavazatjog reformja és a szenátusz reformja a kormány közjogi programja. Előbbire jellemző, hogy senki sem képes megállapítani, mennyivel emelné a jogosultak számát. Bizonyos, hogy habár határozottabb rendelkezéseket tartalmaz a jogosultság nevezetesen az írni-olvasni tudás megállapítására, a közigazgatási önkénynek tág teret nyit és Olaszország nem az az állam, ahol a közhatóságok vonakodnának az alkalommal élni. Különben az általános szavazatjogot

komolyan egy párt sem akarja (még a szocialisták között is nézeteltérés van e kérdés tekintetében), ép oly kevésbé, mint ahogy a nőknek nem akarnak municipális szavátjogot adni. Inkább azzal vádolják a kormányt, hogy túlságos soknak kíván politikai jogokat adni, mintsem hogy reformját keveselnék. A kötelező szavazás most még egy szempontból nyert megvilágítást, t. i. a katolikusokéból, akik a „lelkiismereti szabadság” nevében tiltakoznak, mert nekik külön pápai engedélyre van szükségük, hogy a választásokban résztvehessenek. Általában azonban a pápa tilalmát komolyan nem vették még a hívó katolikusok sem, sőt egyházi emberek is részt vettek minden felmentés nélkül a választásokban. A kormány inkább félne a javaslattól, ha oly hatást tulajdonítana neki, mint amilyen intencióval gyanúsítják, hiszen akkor az egy erős katolikus pártot teremtene meg (most csak katolikus képviselők vannak). Egyébként a választásoktól való tartózkodás (absztinencia) terén fokozatos javulás észlelhető és bizonyos, hogy a közigazgatási hatóságok sokkal inkább akadályozták meg a választók leszavazását, mintsem a pápa tilalma s nagyobb része van az olasz kormányzásnak, közigazgatásnak az absztinencia előidézésében amannál. Az állami pénzügyek külsőleg igen jól állanak, az államháztartás felesleggel zárja le mérlegét. Ámde tekintetbe kell venni, hogy a legszükségesebb kiadások nem eszközöltetnek, hogy pl. a szociálpolitika terén a már meglévő intézmények sem hajtathatják végre, éppen mert megfelelő szervezetre költenek a kormány nem akar. A vasútakba szükséges befektetéseket, melyek pedig megtérülnének, szintén nem hajtják végre, nehogy deficitet tüntessen fel a költségvetés. A kedvező pénzügyi helyzet tehát tisztán látszólagos, egy beteges fölösleg-vadászat eredménye, mely, ha az állam hitelének fentartására szükséges, akkor igazolja legjobban az olasz állam tulajdonképeni nagy szegénységét. A német-birodalmi gyűlést elsősorban a büntetőjog reformja foglalkoztatta. A lopás bűncselekményénél számos enyhítés történt: a szükségből lopó, alkalmi tolvajok enyhébb büntetése, a tulajdon elleni kihágás fogalmi körének kiterjesztése, a kisebb lopások szelidebb büntetése, a bűnvádi eljárásnak a sértett indítványától függővé tétele, mind az oktan és embertelen büntetési rendszeren enyhítenek. A zsarolás fogalmát is iparkodtak szabatosabbá tenni (a károkozás megkívánásával), de nem annyira, hogy a munkabér felemelésére irányuló törekvések, ha erőszakkal párosulnak, ne lennének semmi esetre sem e paragrafus alá vonhatóak. Viszont a rágalmozás és becsületsértés büntetését lényegesen felemelték, különösen a nyilvánosan elkövetettét és a valódiság bizonyításának körét lényegesen megszorítják. Nyilvánvaló, hogy ez intézkedések a társadalmi kiválóságok, tekintélyek védelmére, presztízsének fentartására kívánnak szolgálni és a Harden és hasonló perek szolgálhattak indítóokul. Mindenesetre eminenter sajtóellenesek. A második szociális jelentőségű reform a birodalmi értéknövekedési adó, melyre az 1909. évi adóreform kötelezi a *Reichstag*-ot. Mint említve volt, a javaslaton számos oly módosítás történt, mely elsősorban az agrárius érdekeket szolgálja, sőt bizonyos mértékben a földbirtok kötöttségét. A földbirtok hosszabb ideig való birtoklását szolgálná az intézkedés is, hogy minden egyes birtoklási év után

az adó 1%-al csekélyebb lesz (legfeljebb 30%-al, de legfeljebb csak 40 év előtti érték vehető a növekedés kiszámításánál figyelembe). A centrum és a konzervatívok nagy leleményességgel az egész adóterhet a városi birtokra kívánja hárítani. Lojalitásuk jeléül a fejlődelmeket az adó alól felmenteni akarták, ez a törekvésük azonban nem sikerült (főleg a lengyel centrumpártiak magatartása folytán). A különféle kedvezmények, (pl. parcellázásnál stb.) kivételek bő alkalmat fognak nyújtani a csalásra és kedvezésre, amit nem is fognak elmulasztani (még köztudomásúak a leleplezések, melyek a finansz-reform alkalmából történtek, mint játssza ki a földbirtokos osztály, ép az előkelőségek az adótörvényeket és hogyan működik közre a közigazgatás ebben.)

A harmadik reform a biztosítási ügyet építené ki a magánalkalmazottaknak munkaképtelenség, aggkor esetére nyugdíj, továbbá özvegyi nyugdíj- és árvasegély biztosításával, a munkásbiztosítás mintájára. Az 5000 márka évi jövedelmet meg nem haladó jövedelmű magánalkalmazottak kötelesek a biztosításra. Három osztályba sorolnák jövedelmüknek megfelelőleg. A járulékokat alkalmazó és alkalmazott egyenlő arányban fizetik, egyenlő arányban nyerne képviselőt a különböző bizottságokban, választott bíróságnál (a biztosítási szervezet korántsem fog oly autonómiát élvezni, mint a munkásbiztosítás). Nyugdíjjogosultságot 120 hónapi befizetés ad férfiakknak, nőknek már 60 havi. A nyugdíj a százhusz havi befizetés tőkéjének $\frac{1}{4}$ -e, a további befizetés tőkéjének $\frac{1}{8}$ -a. Özvegyek a férj nyugdíjának $\frac{2}{5}$ -ét, árvák $\frac{1}{5}$ -ét igényelhetik. A *Deutsch und treu und pensionsberechtigt* eszméje így teljesen megvalósul.

Ugy a munkásbiztosítási törvény reformjával, mint a munkáskamara törvénnyel igen nehezen jutnak előre, a harc a bizottságokban hatalmi kezelése körül folyik és a kormány is köti magát álláspontjához.

A moabiti zavargásokat a kormány a szocialista agitáció ellen kívánja kihasználni. Még javában folytak az ezek miatt indított bűnügyben a tárgyalások, mikor már a kancellár a szocialistákat megvádolta morális felelősséggel, hogy az egész zavargás az ő közrend elleni agitációjuk eredménye. Ugyan egy szigoráról híres porosz állami bíróság megállapította, hogy a zavargásokban a közrend öreinek, a kitüntetett rendőrségnek sokkal nagyobb szerepe volt, Hogy viselkedésével alkalmat és okot adott a legnagyobb elkeseredésre: ez azonban a zavargásokból tőkét kovácsolni akaró kormányt nem akadályozta, hogy egy igen heves jelenetben ismétlje állításait. Egyben kilátásba helyezte, hogy a készülő bűnvádi perrendtartás megfelelő eszközöket fog szolgáltatni a közrend elleni agitáció megakadályozására.

Poroszországban a trónbeszéd a lehető legüresebb volt. Csupán egy nevezetesebb közigazgatási reformot vesz fel az országgyűlés programjába, a *Zweckverband* intézményének kiépítését. Az intézmény, mely községeknek egyes közös feladatok könnyebb keresztül vitele végett szövetkezését megengedi, most már egész Poroszországban életbe lép, és városoknak városokkal való szövetkezését is megengedi. A Nagy-Berlin *Zweckverband*-ról külön javas

van, mely eleve megállapítja a feladatokat, (közúti vasutak, építéspolitikai, építésügy-, erdő és mező-öv fenntartása) megállapítja, mely községek lépnek a *Verband*-ba, a *Verband* képviselőjét és abban az egyes községek részesedését, a költségek viselésének arányát. Sokan állítják, hogy az intézmény éle Berlin város ellen irányul, melyet kiszolgáltat a környéknek. Az országgyűlésen az uszítás a lengyelek ellen folyik a német kolonizáció érdekében, különösen beható vita tárgya volt a *Landratok* (szolgabírák) önkényeskedése. A belügy-miniszter igazolni akarta pontos adatokkal, hogy a vád, a porosz közhivatalok junkerekkel és bürokrata családokból származókkal vannak megtöltve, nem felel meg a valóságnak. Sikertült is igazolnia, hogy a vád nagyon is jogosult.

Ausztriában az ügyvivő kabinet programja miben sem tér el más kabinetekétől. És noha hivatalnok-kormány akart lenni, mégis első törekvése a nemzetiségek kielégítése lett volna. Természetes, hogy sikerült a nemzetiségeket a kormány összetételével is megharagítani. A kormány-buktató lengyel klubbal szemben a csatorna törvény végrehajtása kérdésében a kormány engedett. Az is kedvező neki, hogy a szláv unió végleg felbomlott és az egyes nemzetiségek az alkudozásokra szabad kezet nyertek. Különben a hivatalnok-kabinet elnevezés nem jelent mást, minthogy a kormány nem törődik a képviselőház bizalmi szavazataival. (S. K.)

Egy számláló biztos följegyzéseiből

Mikor január 2-án egy számlálóbiztos kollégával az Angyalföldnek tartottunk, hogy a számlálólapok ellenőrzését megkezdjük, egyebek közt a következő kijelentést tette előttem kollégám:

— A munkásoknak nincs is olyan rossz dolguk. Soknak még saját háza is van!

Ugyanis a népszámlálási nyomtatványok kiosztása alkalmával künn a perifériákon egyik-másik biztos oly kisebb házra is akadt, melynek tulajdonosa államvasúti gépgyári előmunkás vagy valamely szállodai portás volt; ezek még a régi jóidőkben jutottak egy kis „grundhoz”, melyen egy kis viskót építettek és ennek következtében „háztulajdonosokká” váltak. Ilyenek voltak az első munkások, kikkel kollégám a népszámlálás alkalmával először találkozott, mivelhogy a népszámlálási nyomtatványokat a háztulajdonosnak kellett átadni. Ezekről következtetett tehát az egész munkásság helyzetére. Néhány nappal e beszélgetés után, amikor a biztosoknak már alkalmuk volt több lakást megtekinteni, újra találkoztunk a kerületi népszámlálási irodában. — Nos kolléga, tényleg nincs oly rossz dolguk a munkásoknak? A megszólított elpirult, szégyenkezve nézett rám és csak kisvártatva szólalt meg: — Mily rettenetes nyomor, és mily irtóztató erkölcsi állapotok!

Azt hiszem, hogy nagyon sok számláló biztos nézete, aki eddigelé rózsás színben látta a munkások helyzetét, hasonló változáson ment keresztül, mint eme kollégámé, mert a munkáslakásokban szerzett szomorú tapasztalatok még azokat is meglepték, akik előtt a munkásság életmódja nem volt *terra incognita*.

— Mily rettenetes nyomor! Azt tartom, hogy nem végzek fölösleges munkát, ha most, közvetlen a népszámlálás befejezése után egy néhány följegyzéssel a nyilvánosság elé lépek, mert egyrészt még jóidőig el fog tartani, míg majd a népszámlálási adatokat a maguk teljességében a nyilvánosság elé bocsátják, másrészt azért is, mert az elmondandók nagy részéről különben sem fog megemlékezni a statisztika. Természetesen nem írhatom ki az utcák, még kevésbé azon egyének neveit, kikről alább szó lesz és ott, ahol elkerülhetetlen volt egy ház közelebbi megjelölése, csupán önkényes jelölést használok. Azonban kijelentem, hogy adataim mindenben fedik a valóságot.

Budapesten vagyunk, a szépnek mondott főváros VI. kerületében. Ezt azonban a városrész nem árulja el. Ellenkezőleg. Ha az ember körültekint, azt hihetne, hogy valamely isten háta mögött levő faluban van. Járdának, szabályozott kocsiútnak híre-hamva sincs. A sár a házak és fakerítések tövében bokán felül ér, az út közepén egész tócsák vannak. A mellettünk néha elhaladó teherkocsik* némelyik helyen egész tengelyig süppednek be. Az utcákon alig látni embert. Ha ilyen elhalad mellettünk és látja, hogy mi, itt a sárban botorkálók a „fővárostól” vagyunk kiküldve, rendesen éktelen káromkodásra fakad:

— Az istenit annak a zsidó Vázsonyinak . . . . Mi mindent nem ígért . . . és most itt hagy bennünket elpusztulni, ebben az éktelen sárban!

Az utcákon napközben is csak nehezen vergődik át az ember, azonban az est beálltával teljesen járhatatlan e vidék. Egy néhány petróleum-lámpa pislog nagy távolságban egymástól, a sötétséget alig töri át. A ki itt nagyon jól ki nem ismeri magát, az a térdig érő tócsákból ki nem evickél. Alig hinné az ember, hogy csupán két kilométernyire vagyunk az Andrássy-úttól és nem lakatlan területen, hanem oly vidéken, ahol több mint 10,000 ember él! Hogyan siránkoznak a lapok, mert Budapest nem akar világvárossá fejlődni, a lakosság a legutóbbi tíz évben alig szaporodott. Azt elfelejtik, hogy a metropolisok lakosságának szaporodása együtt halad a perifériákon való építkezésekkel. Ámde ily elhanyagolt területen kinek volna kedve építtetni? A nagy lakáshiány dacára is akadtam itt üres egyszobás lakásra, amelyet — mint ezt a háziúr egy lakásborítékon feltüntette — az utca járhatatlansága miatt nem tudnak kiadni, A városban, egyéb okok mellett, a telekdrágaság hat akadályképen az építkezéseknél, a kültelken viszont a városrészek szabályozatlansága. Az utcák elhanyagoltsága mögött semmivel sem marad el a lakóházak elhanyagoltsága. A legtöbb ház földszintes bérkaszárnya, azonban még elég gyakori itt a fabodé is, mely lakásul szolgál. Az ilyenek többnyire csupán egy „szobából” állanak. A bérkaszárnnyákban a lakások oly sűrűn sorakoznak egymás mellé, mint a fegyházban a cellák. Az udvarokban általában nagy a piszok, a sár. Egy nagyobb emeletes ház udvarán haladva — nevezzük a házat, melyről alább még szó lesz, Nagy-féle háznak — egyszerre közvetlenül mögöttem

hallom: loccs! Az emeletről egy nagy dézsa piszkos vizet öntöttek le az udvarra. Odébb ugrok.

— Semmi, — nyugtat meg a mellettem haladó házmesterné — ez nálunk így megy. Csatorna nincs. A piszkos vizet az udvarra öntik! Ebben az egy emeletes házban 343 egyén lakik. A többi lakóházakban ugyanilyenek az állapotok. Egy földszintes bérkaszárnyaiban — nevezzük ezt Grünfeld-féle háznak — 97 egyén lakik. A házban mindössze csupán három klozet van, vízöblítés nélkül. Egyet a klozetek közül a háziúr bír egyedül. A lakások e vidéken egyablakos szobából és ablak nélküli konyhából állanak. Vannak ugyan elvétve úgynevezett kétszobás lakások is, viszont van sok oly lakás is, mely csupán egyszobából áll. A házbérek roppant magasak. Egy konyha nélküli egyablakos szoba 200 koronánál több bért fizet. Mikor egy egyszobás alkófos lakásban a lakásborítékon, melyet nyilván a háziúr töltött ki, csak 180 korona évi bér volt feltüntetve, fölpattant a bérlő felesége, egy rutén asszonyka: — Nem igaz! Ezt a háziúr írta be, hogy kevesebb adót kelljen fizetnie. Mi 218 forintot fizetünk! A lakások kivétel nélkül úgynevezett heti lakások. A házbért vasárnaponként fizetik. Ha különben semmi egyébbre sem telnék a keresetből, a heti lakbért mégis pontosan lefizetük, mert aki nem tud fizetni, azt egyszerűen kilakoltatják.

Ami a lakosság foglalkozását illeti, úgy ez nagyrészt teherkocsisokból, építkezési segéd munkásokból, gyári-napszamosokból áll, de van itt nagyszámú tanult munkás is. Életmódjukban, lakásviszonyaik tekintetében alig van különbség közöttük, legfeljebb műveltség dolgában, mert a tanult munkások között alig akadtam olyanra, aki írni-olvasni nem tudott volna.

A házasságok nagy része úgynevezett vadházasság; a gyermekek, némelyik helyen 7—8 is van, anyjuk nevét viselik. Oly törvénytelen gyermekekre, kinek atyja nem élne együtt anyjával, csak ritkán akadtam. Egy sokgyermekű vadházasságban élő munkásasszonyhoz azt a kérdést intéztem, vajjon nem lenne-e jobb, már mint a gyermekek érdekében, a házasságot törvényesíteni? — Minek? Hát akkor jobb dolgunk lenne? — felelte minden gondolkozás nélkül. Egy másik munkásasszonytól hasonló kérdésre a következő választ kaptam: — Míg meg nem esküdünk, addig nekem is az uramnak is azon kell lenni, hogy megférjünk egymással. Mert így bizony csak a békesség köt egymáshoz. De ha megesküdnénk, akkor örökös lenne a perpatvar, mert egyikünknek sem kellene a másikra adni: abban bizakodnánk, hogy hisz hát egymáshoz köt a törvény. A vége aztán mégis csak az lenne, hogy széjjel mennénk. Elmondott azután egy esetet, mely a házban játszódott le. Egy házaspár 30 évig élt vadházasságban egymással. Három hónap előtt megesküdték. Most egy hete itt hagyta az asszony az urát. — Ha nem esküdtek volna meg, bezzeg még most is együtt lennének! Polgári értelemben vett családi életéről sem a törvényes, sem a vadházasságban szó sem lehet. Irtóztatók az úgynevezett erkölcsi állapotok! Csak néhány lakást kell végig járnunk, hogy erről meggyőződhesünk. Nyissunk be egy lakásba a már említett Grünfeld-féle földszintes házba: A lakás áll egy kis szoba konyhából.

Bírja: két család közösen. Egy kocsis és egy cipész családja. A lakók száma tíz: két családfő, két anya és három-három gyermek. Az egyik asszony azonfelül várandós állapotban van. A lakás bútorzata: két rozoga lapos ágy, két puhafa szék, egy suszterbankli. Asztal nincs. Ugyan e ház egy másik lakásában. Valamivel nagyobb szoba. Négy ágy van benne. A lakók száma itt tizenhárom. Apa, anya, kilenc gyermek (a legidősebb még anyja nevét viseli), egy házaspár mint ágyrajáró, és még egy nagyleány, szintén mint ágyrajáró. Ágyrajárókat kell tartanunk — magyarázza a bérlő felesége — különben nem bíránk el a nagy házbért. Az ágyrajárók személyenkint rendszeren egy korona hatvan fillért szoknak fizetni hetenkint. Egy másik lakás ugyanitt. Csak egy kicsiny szoba. Bútorzata két ágy, két szék. A főbérlő egy tanult munkás. Ennek a nővére egy kocsisal együtt, kivel közös háztartásban él, egy ágyat bérel. A háziúr és egy műasztalos lakásán kívül ez a legkevésbé túlszűfolt lakás az egész házban. Egyáltalán: „ennél kényelmesebben” alig laknak az egész vidéken.

Íme még néhány példa. Az egy emeletes Nagy-féle ház egyik lakásában — egy keskeny szoba konyhában — három család lakik együtt. A főbérlő feleségével és egy kis leánykájával, egy fiatal villanyos kalauz a feleségével és egy szintén fiatal rőfös segéd ugyancsak a feleségével. Ez a négy személy mint ágyrajáró lakik itt. A két fiatalasszony testvér. A lakásban mindössze két ágy van. Két ajtóval odább egy esernyőkészítő mester, lakik, ugyancsak egy szoba konyhából álló lakásban. Összesen kilenced magával, és pedig nejevel, férjezett leányával, vejével, négy gyermekével és unokájával. Ebben a házban 15 oly lakás van, melyet több házaspár bír együtt. Ágyrajáró nélkül levő lakás alig van ezen a tájon. A Nagy-ház egy lakásában, egy önálló szabómesternél kilenc ágyrajáró lakik, nők-férfiak vegyest. A levegő ezekben a lakásokban egyszerűen elviselhetetlen. Az embert gyakran ájulás környékezi. Ha ily lakásokból kiértem a piszkos udvarra, mindig mohón szívtam magamba „a friss levegőt”, akárcsak a budai hegyek között járnék. Kivételképen azonban oly lakásokra is akadtam, ahol nagy tisztaság uralkodott. Így egy két emeletes ház egyik lakásában, ahol két gyomai napszámos család négy apró gyermekükkel és három felnőtt rokonukkal lakik együtt. A két asszony el is mondta, hogy egész nap egyebet se tesznek, mint takarítanak. A többi lakásokban már csak azért sem fordíthatnak sok időt a takarításra, mert az asszonyok már kora reggel napszámba járnak, vagy ha ezt nem teszik, otthon diót hámoznak. A törött dió, melyet az üzletekben árúsítanak, nagyrészt ezekből az odúkból kerül ki. Itt aránylag csak kevés helyen kell kitölteni a számláló lapok ama rovatát, mely a foglalkozásnélküliek eltartójáról szól. Nemcsak az asszonyok, hanem már a 11—12 éves gyermekek is napszámba szoktak járni. Mennyi a kereső — és mily csekély a kereset!

A népszámlálási nyomtatványok közül kétség kívül a gyermekszámláló pótlapok fogják a legérdekesebb dokumentumokat szolgáltatni, feltéve, ha azokat helyesen töltötték ki. A gyermekpótlapok

kibocsátására az a körülmény indította a fővárost, hogy a budapesti analfabetizmus okát megtudja. A munkáslakta vidéken meglepően nagy azok száma, akik a betűvetést nem értik. A negyven éven felüli, nem Budapesten született egyéneknél már kivétel az írni-olvasni tudás. Azonban a fővárosban született e korban levőknel is nagy az analfabéták száma. Ámde ami különösen meglepi az embert, az az ifjabb budapesti generáció analfabetizmusa. Tizenhat-tizennyolc éves leányok, tíz-tizenkét éves fiúk nem tudnak írni-olvasni. Viszont olyanok, akik nem analfabéták, legtöbbször csak egy két osztályt végeztek. Mi ennek az oka? Erre a „számláló biztos megjegyzése” című rovat van hivatva kimerítő választ adni.

A Grünfeld-féle földszintes ház egyik lakásában négy lánytestvér közül — a legfiatalabbik tíz éves volt — egy se látogatta még az iskolát. Miért? A szülők dolgozni jártak, a legidősebb lánynak pedig otthon vigyázni kellett a fiatalabbakra. Mikor ez tizenegy éves lett, eljárt napszámba és a rákövetkezőnek kellett a gyerekekre vigyázni. Most már, a legkisebb kivételével, mind napszámba jár. Ezt állítólag a jövőre iskolába akarják adni, hogy a testvérek közül legyen legalább egy olyan, aki írni-olvasni tud.

Másutt a következő felvilágosítást kaptam: A szülők napszámba járnak, és nincs „érkezésük” a gyerekek beíratására. Egy helyen megkérdeztem, hogy miért jár a gyermek, aki már tíz éves, csupán a II.-ba? Azt felelték: a gyermek rosszul tanul, egy osztályt többször kell járnia. A szülők egész nap távol vannak hazulról, nem ellenőrizhetik a gyereket, aki gyakran elkerüli az iskolát. Ilyen válaszokat nagyszámmal kaptam. De voltak másfélék is. Ezek közül kettőt ki akarok emelni, úgy, ahogy azokat a számláló lapokra feljegyeztem.

Az egyik feljegyzés így szól:

A két gyermek — az egyik hét, a másik kilenc éves — csak felváltva jár az iskolába, és ez is csak akkor történik, ha az időjárás kedvez. Mert a két gyermeknek csupán egy pár cipője van, az is rongyos.

A másik feljegyzés, mely egy szegény dohánygyári munkásné tíz éves törvénytelen gyermekére vonatkozik, a következő:

A gyermek állítólag be van íratva az I-ső osztályba, de nem jár iskolába, mert nincs cipője. Erről magam is meggyőződtem. Ebben a hidegben a gyerek mezítláb szaladgál az udvarban.

*

A Szilveszter-éji népszámlálás; után a lapokban ismertetés jelent g ama borzalmas állapotokról, melyek a számláló biztosok előtt feltárultak. Azok a lakások azonban tömeg-lakások voltak, ahova éjjelenként az úgynevezett *Lumperproletariat* szokott meghúzódni. Ámde az imént felsorakoztatott adatok a dolgozó proletárságra vonatkoznak és úgyszólván általános jelenségeket tüntetnek fel!

A táplálkozási viszonyok iránt nem igen volt alkalmam érdeklődni. Ámde jellemző, hogy itt a lakosok nem azt panaszták fel előttem, hogy drága a hús, hanem, hogy drága a kenyér!

Megírták a lapok, hogy némely helyen vonakodtak megadni a

biztosoknak a kért felvilágosítást. Egy miniszteri tanácsos állítólag egy biztost meg is sértett volna. A munkáslakta vidékeken azt hiszem ilyesmit nem igen tapasztalhattak a biztosok. Engem minden lakásban a legnagyobb előzékenységgel fogadtak. (*Alpári Gyula.*)

A forradalmi Petőfi és az állami költő: Herczeg Ferenc Sokszor elkoptatott, olcsó hatásra számító tárgyaló módszer a párhuzamos összehasonlítás, de még mindig legalkalmasabb tanító módszer egyszerűbb elmék számára, melyek a szövevényesebb eszmetársításokat követni még nem, vagy már nem bírják.

Petőfi és — Herczeg Ferenc! Bármily lesújtó e párhuzamba állítás, el kell viselnie Herczeg Ferencnek, annyit beszéltet magáról legújabbán. Vissza kellett volna riadnia e párhuzamba állítás elől már akkor, mikor bele mert ülni Petőfi székébe. De ha a zürzavaros élet apró napi eseményei között akkor megfeledezett is e fenyegető veszedelemről, azóta elég szerény tartózkodással tudott előle kitérni s csak legújabbán idézte föl magára olyan közszerepléssel, mely kiáltó meghazudtolása a Petőfi-hagyományoknak.

Idegen fajnak idegen nevű szülöttjei: ezen a magyar földön lettek mindketten jó magyarokká nemcsak névvel, hanem szívbenelelékben is. Testben nem annyira: az idegen faji jelleg kiül az arcvonásain mind a kettőnek. De itt lettek mindketten mézes beszédű költőivé ennek a rokontalan nyelvnek. Még abban is egyeznek, hogy a katonaeletbe is belekóstolt mindegyikük. De Herczeg Ferenc már huszártiszt, Petőfi csak zöld hajtókás, sárga pitykés közlegény volt.

Ez az első különbség azonban már egész életükre. Mi más az élete sorja a két költőnek! Mennyire jobban tudta Herczeg Ferenc értékesíteni a maga szerényebb tehetségeit, mint Petőfi a magáéit.

Petőfi persze csak dalköltő. Dalai virágok, melyeknek csak illata van, igaz, hogy soha el nem múló. Gyümölcsöt azonban neki gyéren hoztak. Bezzeg hoznak Herczegnek a könyvei és a drámái.

Mind a ketten szeretnek országot-világot látni. Az országot Petőfi is többször bejárja széltében-hosszában, de csak áldott két csikóján, melyek közül egyik sem kér abrakot. Herczeg beutazza a külföldet is vízen és szárazon, de a saját yachtján és expresszvonaton.

Nem irigyeljük természetesen Herczegtől a jó módját s nem kívánjuk, hogy a költő okvetetlen szegény legyen. Sőt épen mi dolgozunk azon idők eljövételén, amelyek anyagiakban is méltó elismerést, gondtalan életet juttatnak majd minden érdemes költőnek, A Petőfi szellemében! Ahogy írva van:

*Ha majd a bőség kosarából
Mindenki egyaránt vehet,
Ha majd a jognak asztalánál
Mind egyaránt foglal helyet,
Ha majd a szellem napvilága
Ragyog minden ház ablakán . . .*

Ezeknek az időknek az eljöveteleért nem Tisza István gróf dolgozik, hanem mi. S amíg ezek eljönnek, addig a költőtől azt kívánjuk, hogy a szegénységet is vállalja inkább, mintsem hogy hűtelen legyen Múzsájához.

Ez a szomorú eset történt pedig meg Herczeggel, mikor beáll nagyurak barátjának, a fennálló rend védelmezőjének, állami költőnek. De folytassuk tovább a párhuzamot.

Petőfi mint ember, maga a faragatlan nemes márvány, mint költő a népköltés atyja. Herczeg az elegáns író, nem ép olyan nemes anyag, de mintha vasalóval volna előkelőre kivasalva. Mint költő, a huszártiszt-irodalom mestere.

Petőfi, bár családjának nemessége volt, a népből jött, a népe maradt. Herczeget más ambíciók hevítették a társadalmi élet egyre magasabb színvonalára. Olyan arisztokrata ambíciók, amilyenek a szabóműhelyekből kerülnek ki. Petőfinek, tudjuk, mi volt az apja: mészáros-korcsmáros. Ezt ő nem is szégyellte, ismételten megénekelte szép versekben. Igazi demokrata mesterség mind a kettő. Talán ennek is volt benne része, hogy ő is teljes világéletében olyan ízig-veéig demokrata volt, esküdt ellensége mindennek, ami nagyúri tempó. Herczeg, nem tudom, hogy valahol írt volna az apja tisztos foglalkozásáról. Más forrásból se tudok erről semmit, csak egy-két olyan elegáns ismerősöm van, akiknek nagyapja, szépapja még szabómester volt, a fiák és unokák azonban már grandseigneurök, arisztokraták lettek. Ez jut eszembe róla.

De Petőfi aztán egyéniségének, önérzetének bámulatos erejét őrizte meg a maga demokrata szegénységében. Igazi szuverén, fenség. Jelmondatának illik: „Ha férfi vagy, légy férfi”. S micsoda fensőbb-séges az Aranyhoz, Tompához, gr. Teleki Sándorhoz írott verseinek és leveleinek a hangja.

Arany Jánosnak az jutott volt eszébe, hogy Murány ostromát báró Wesselényi Miklósnak ajánlja s erről megkérdezte egyik levelében Petőfit. Erre Petőfi így felelt: „Az ajánlást pedig csak hadd el, hé, vagy ajánld Wesselényi inasának vagy kanászának, azt nem bánom. De Wesselényi akármilyen derék ember, csak nagy úr, hiába. És a poéta nagy úrnak ne ajánlgassa semmijét, vagy a versét legalább ne, ha más valamit ajánl is neki”.

Micsoda Montblanc emelkedik itt Herczeg fölé, hogy eltörpítse őt eleganciájával együtt. Herczegnek az eleganciája és a jó módja megpuhította a gerincét. Nem tud a maga lábán megállani, támasztékra szorul: a hozzá hasonló elegáns társaság támogatására. Nem érzi jól magát, csak úri társaságban. Ez a balsorsa közszereplésében is. Szabadelvű-párti képviselő lett első ízben is, mert hiába, csak ott volt az úri társaság azon az oldalon, a kormány háta mögött. Mikor a szabadelvű-párt megbukott, elvesztette ezt a jó társaságát. Ő nem bukhatott meg, mert nemcsak képviselő volt, hanem népszerű író is. De egyedül maradván, nem tudott megállani a maga lábán. Ingadozott. Ekkor ragadta kissé meg az új idők szele. Ekkor állt az általános választójog ligájába s ekkor írt darabot arról a becsületről, melyet munkával lehet szerezni, szemben a kaszinó-becsülettel. Szerény kez-

detek voltak ezek, de sokan örültünk rajta, akik szerettük az írásait. Lám, mondogattuk, az új idők a költőt is megihletik. A mi költőnk is halad, tanul. Nem haladt azonban messzire. Magasra szárnyalni se bírt még, mikor a politikában újra felülkerült a régi úri társaság: munkapárt neve alatt. S ha már megint képviselő lett, mit tehetett mást az elegáns író, minthogy ismét ehez az úri párthoz csatlakozott. Sőt mikor olyan nagyúri barátokat szerez, mint mostanában, csak természetes, hogy Pegazusát is ezeknek szolgálatába fogja.

Szomorú eset azonban s úgy érezzük, veszteségünk van, mikor látjuk, hogy a költő így tagadja meg Múzsáját s azokat a hagyományokat, melyek ápolására épen hivatva van. (*Doktor Sándor.*)

A Románul és a nacionalizmus átka. Az ónaptár újévétől kezdődőleg a *Tribuna* mellett Aradon egy új román napilap indult meg, a *Románul*. E lap a nemzeti komité hivatalos orgánuma és ismeretes, hogy megindulását éles harc előzte meg a *Tribuna* és a nemzeti komité közt. E harc belső részletei a kívülálló előtt ismeretlenek. Mende-mondákban nincs hiány, különösen ami a harc személyi oldalát illeti, nagyobb elvi különbséget azonban egyelőre bajos a két lap politikai iránya közt megállapítani. Úgy látszik, a harcnak inkább temperamentumban és kultúrában levő ellentétek az okai. A románság régi politikai vezetői többnyire öregebb emberek, akik kvietisztikusabb vérmérsékletüknél fogva nem fejtettek ki egyes alkalmakkor (pl. legutóbb az arad-vármegyei törvényhatósági bizottsági tagválasztáskor), az újabb nemzedék nézete szerint, sem elég energiát, sem elég körültekintést. Egy másik vád ellenük, hogy túlságosan sokat politizálnak, ahelyett hogy befelé igyekeznének a románságot gazdaságilag és műveltségben erősíteni. Olyanféle szemrehányás ez, mint nálunk — *mutatis mutandis* — az örökösen közjog körül forgó politika vádja, Végül vádolják a vezetők nagy részét azzal is, hogy kellő iskolázottság hiánya miatt magasabb politikai szempontjaik nincsenek és hogy idegen (magyar) iskolában nevelkedvén, a román kultúrában tájékozatlanok.

Kétségtelen, hogy a két lap közti verseny nagy hasznára van máris a román hírlapírás színvonalának. Az új lap, a *Románul* ugyan még magán viseli annak bélyegét, hogy kellő előkészítés nélkül indult meg, de jeles munkatársai segítségével, kiket részben a *Tribuna*-tól hódított el, erősen fenyegeti versenytársa elsőbbségét.

Figyelemreméltó az új lap első számának vezércikke (valószínűleg Goldis László tollából), melyből hadd álljon e néhány szó:

„A szabad nemzeteknek nemcsak lehet, de kell is, hogy legyen több politikai pártjuk, melyek a kormányzatban egymást felváltva, a törvényhozás által az idő pillanatnyi kívánalmainak megfelelnek, azonban egy elnyomott és nemzeti létében veszélyeztetett nemzetnek csak egy pártja lehet: az a párt, mely a nemzeti lét elismerését és biztosítását követeli azon állam keretein belül, ahol él.”

Mit jelent ez más szókkal? Azt, hogy bár vannak a románságon belül nagy és jelentős politikai, gazdasági és kulturális ellentétek, ezek megvitatásának háttérbe kell szorulnia addig, míg a nemzeti lét jogosultságának kérdése vitás. Vannak opportunusok és intranzigensek,

klerikálisok és szabadgondolkozók, görögkatolikusok és keletiek, parasztnyúzóok és a szocializmus felé hajlók, de ugyan miért alakítanának ezek külön pártot, amikor a magyar sovinizta állam végpusztulással fenyegeti mindnyájukat? A közös nyomás összetartja őket, egyúttal pedig szinte lehetetlenné teszi számukra, hogy a nemzetiség kérdésén kívül bármily más kérdés is eljusson hozzájuk. Nagy európai gazdasági és kulturproblémák őket érzéketlenül hagyva zúgnak el fejük fölött, vagy ha el is jutnak hozzájuk, csak a nemzetiség szempontjából érdeklik őket.

Nagyon hasonló dolgokat mond Bernard Shaw, aki tulajdonképpen (két másik kiváló ír honfitársához, Swift-hez és Sterne-hez hasonlóan) első sorban pamfletista, az ír kérdésről írt darabja (*John Bull's Other Island*) bevezetésében *A nacionalizmus átka* címen. Néhány szemelvény e bevezetésből:

„Írországban egy értelmes ember sem szereti a nacionalizmust jobban, mint egy tört karú ember karja helyreigazítását. Egészséges nemzet ép oly kevésbé tud nemzetiségéről, mint egy egészséges ember csontjairól. De ha egy nemzet nemzetiségét eltöröd, nem fog egyébre gondolni, mint annak helyreállítására . . . Valóban nincs nagyobb átok egy nemzetre nézve a nacionalista mozgalomnál, mely csupán egy elnyomott természetes funkció agonizáló tünete . . . minden ír ember mondhatatlanul unja az egész nyomorúságos ügyet, mely azonban mindamelllett és szükségképen első ügy marad, amíg csak a *Home Rule* véget nem vet neki és bele nem söpri a szemetesládába a nacionalistát a katonabérencsel együtt . . . Meghódított nemzetek ezért vesztek el helyüket a világ haladásában, mert küzdeniök kell, hogy nacionalista mozgalmaitól szabaduljanak, hogy nemzeti szabadságukat elnyerhessék. Az idegen kormány minden előnyeinek bizonyítása, bár gyakran meggyőző is, ép oly haszontalan, mint a műfog, üvegszem, ezüst lépcső vagy szabadalmazott faláb felsőbbségének bizonyítása a természetessel szemben. Mint a demokrácia, úgy a nemzeti önkormányzat nem a nép javára van, hanem a nép kielégítésére. Egy Antonius, Szt. Lajos vagy Richelieu a jó kormányzat szempontjából többet érhet tíz demokráciánál, de a nép nincs vele kielégítve. Egy gyomorbeteg embertől elvenni az ebédet és odaadni olyannak, aki meg tudja emészteni azt, nagyon logikus eljárás lehet, de nem nagyon okos. Írország kormányzását elvenni az írtól és az angoloknak odaadni oly alapon, hogy az jobban tud kormányozni, teljesen hasonló eset volna . . .”

Néhány év előtt egy a földkérdésben erősen érdekelt skóttól kérdeztem, hogy miért mutat föl az agitáció oly csekély eredményt Írországban. A válasz így hangzott:

— Beszélhet nekik az ember, amit akar, mindenre egy a válaszuk. Az, hogy ez mind szép és jó, de előbb kergessük ki az angolokat. Mintha nem volna mindegy, hogy angol vagy ír földesúr nyúzza meg őket. (*B. R.*)

A doléance-okhoz. Polgárdi Béla kir. erdőmérnök igen érdekes cikkben szól hozzá az erdei legeltetés dologához és válaszol egyszermind az én *doléance*-aimra, azokra a sérelmekre, amelyeket a *Huszadik Század* decemberi számában panaszoltam el, hogy a kincstári erdőkben még ott is tiltják a legeltetést, ahol az, az erdő állományának sérelme nélkül, folytatható volna. A kincstári erdők legeltetésének dolga azóta a parlamentben is szóba került és a földművelésügyi miniszter is nyilatkozott, hogy megfogja engedni az erdei legeltetést, ahol az a racionális erdőüzemmel összeegyeztethető.

A de dekorációnak az egyedüli okát én sem a kincstári erdők legeltetésének az eltiltásában látom, készséggel aláírom mindazt, amit Polgárdi mond el a bűnös, talajrontó, rablógazdálkodásról közlegelőinken; de vajon az már elég ok-e arra, hogy az erdei legeltetéssel ne törődjünk? Ha az erdei legeltetésnek valóban csak „csekély jelentősége” van is, a vadászat is csak „csekély mértékben” gátolja meg az állattenyésztést, akkor is segíteni kell ezen a bajon. Az elnyomott nép *doléance*-aihoz az is hozzá tartozik, hogyha valakinek panasa van az egyik hatóság ellen, akkor az mindjárt a másikhoz küldi, mert mindig csak a „másik” hatóság a hibás. Ezek az illetékességi viták így folynak a legeltetés kérdésében is, amióta csak kiterjesztette az állam figyelmét az erdő- és a legelőüzemre. Az illetékességi pörnek pedig mindjárt véget lehetne vetni, ha belátnák, hogy mindkét üzemben van javítani való.

Polgárdi a svájci mintaszerű legelőgazdaságra hívja fel a figyelmet. De éppen Tirol és Svájc havasi gazdasága bizonyítja, hogy erdő és legelő szépen megférhetnek egymás mellett. Igen jó eredményeket érnek el ott a legelő-erdő üzemmel. Nincs teljesen zárt erdőüzem, csak annyi fa van, amennyi megvédi a talajt a vízmosástól és árnyat ad az állatoknak a déli melegben, a legelő viszont alpesi gazdaságuk alapját képezi.

Az erdőirtásokban minél több legelőerdő létesítését tartanám kívánatos célnak állattenyésztésünk fejlesztéséhez. Azt hiszem, hogy a szemle olvasói örömmel vennék, ha Polgárdi szaktudásával hozzászólana ehhez a kérdéshez. (*Balkányi Béla.*)

Könyvismertetések és bírálatok

Átöröklés és kiválasztás a népek életében. (*Vererbung und Auslese in ihrer soziologischen und politischen Bedeutung Von Dr. W. Schallmayer. 2. Aufl. 1910*) Tíz évvel ezelőtt — 1900-ban — Conrad, Fraas és Haeckel német tudósok nyilvános nemzetközi pályázatot írtak ki a következő kérdésre: „Mit tanulhatunk a származástan alapelveiből az államok belpolitikai fejlődésére és törvénykezésére vonatkozólag?” A pályaművek bírálóiul meg voltak jelölve: Conrad mint szociológus, Schäfer mint történész és Ziegler mint biológus. E három elsőrangú szakember a beérkezett 60 pályamunka közül a díjat Schallmayer könyvének ítélte oda, mely most második kiadásban fekszik előttünk. Volt és maradt a legalaposabb és legtájékoztatóbb terméke az újabb szociálbiológiai irodalomnak, bár itt-ott nem mindig sikerül az objektivitást megővnie s a gazdasági létért való küzdelmet nem látja oly tisztán, mint a biológiaiit.

Alapeszméje, hogy a származástan tanulságai szerint a kulturális fejlődés (beleértve a szociális fejlődést is), meg az egyes nemzetek testi alkata egymásnak függvényei, azaz a kulturális és a szervi (biológiai) fejlődés szoros kölcsönhatásban vannak. Amint emberi társadalmak kulturális fejlődése nem független ezek szellemi és testi rassz-tulajdonságainak az emelkedésétől vagy süllyedésétől, épúgy viszont a kulturális és szociális fejlődésnek különféle alakzatai különbözőképpen módosítják a természetes kiválasztást.

Az első fejezetekben a biológiai megalapozást kapjuk. Schallmayer feltétlen híve a darwinizmusnak; a népek életének főfaktorául a kiválasztást tekinti, nemcsak a múltra, hanem a jövőre vonatkozólag is, azaz a legfontosabb szellemi és szociális képességek további fejlődését is a kiválasztás irányítja az egyéneknél.

Ugyanez érvényes a társadalmakra is. A kollektív (interszociális vagy internacionális) létért való küzdelem tenyésztette ki a szociális ösztönöket és tehetségeket az egyes népeknél, mert a nemzetközi versenyben azok a népek maradtak győztesek, melyek (illetve melyeknek egyénei) a legtöbb és legelőnyösebb szociális ösztönrel bírtak. (153. p.)

A kultúrát is a létért való küzdelem teremti meg kiválasztás által. Azonban ahol a létért való küzdelem túlságosan erős (pl.

eszkimóknál) ott a kulturális haladás époly lassú, mint ott, ahol hiányzik (a trópusi benszülötteknél). Az erős, de nem túlságos létért való küzdelem a legalkalmasabb fejlesztője a kultúrának; ilyen feltételekkel leginkább a mérsékelt égöv szolgál s ezért találjuk itt a legtöbb kultúrnépet (a germán és román népek Európában, a kínaiak Ázsiában stb.) Viszont a kultúra lényegéhez tartozik, hogy a létérti küzdelemmel és a kiválasztással szükségképpen kapcsolatos nyomorúságot enyhítse; bár természetesen a legmagasabb fokú kultúra se lesz képes ezt teljesen megszüntetni. (174.)

Felteszi ezek után Schallmayer a kérdést, hogy adott szociális és kulturális viszonyok menyiben befolyásolják hátrányosan vagy előnyösen a társadalmak fejlődését?

A hátrányos befolyások lehetnek közvetlenek és közvetettek. Előbbi csoportba tartoznak az alkoholizmus, nemi és szervi betegségek, melyeknek szociális hatásai annyira közismertek, hogy itt mellőzhetjük azok megbeszélését, Ezek közvetlenül hatnak károsan az átörökítő anyagra. Fontosabbak ezeknél az indirekt behatások, még pedig első sorban a gazdasági kultúra haladásának káros hatásai, Vadászatból élő primitív népeknek szükségük van az összes érzékszervek, agyvelő és izmok kifogástalan működésére, ezek tehát nem degenerálódhatnak. Pásztor, földműves, iparos stb. gazdaságnál már nem minden szerv és intelligencia egyenlően fontos, ezért egyik-másik degenerálódhatik. Még civilizáltabb társadalmakban még fejlettebb a munkamegosztás s így igen sok egyén megélhet jelentékenyebb (egyoldalú) szervi hibák mellett is, ami kétségtelenül nyomot hagy az egész fajban. A primitív társadalmakban gyakran dülő éhínségek — különösen ha a tulajdonjogi viszonyok rendezetlenek — a kiválasztást rendkívüli mértékben és pedig előnyösen fokozzák, részben mert az összes szervek intenzívebb használatára serkentenek, részben mert a kevésbé ellenálló szervezeteket elpusztítják. Magasabb kultúra mellett ez persze nem fordulhat elő, sőt a táplálkozás módjának javítása és könnyítése egyenesen degeneráló hatással van a táplálkozási szervekre (202 p.). Hogy az orvostudomány főleg az elmegyógyászat haladása, az egyoldalú individuális jótékonykodás, házasságon kívüli élet, késői házasság, háborúk stb. mennyiben káros hatásúak a fajra, az ma már szintén közismert.

De vannak a kultúrának kedvező hatásai is a generatív (faji) fejlődésre. Az alkoholizmusnak ilyen hatását tagadja vagy minimálisnak tartja Schallmayer; viszont kétségtelennek látja a folyton szaporodó öngyilkosságok szelektív hatását, mivel bizonyos, hogy az öngyilkosok túlnyomó része testi vagy szellemi beteg. Bizonyos az is, hogy a kultúra által teremtett élénkebb forgalom és könnyebb közlekedés csökkenti a káros beltenyészetet. Régebben a nagy távolságok akadályai voltak a faji keveredésnek; kisebb zárt földrajzi területek (pl. völgyek) lakói száradokon keresztül egymásközt házasodtak. Pedig, hogy a fajkeveredés milyen előnyös, arra kitűnő példákkal szolgál az Egyesült Államok. Schallmayer maga elismeri, hogy a faji fejlődésre kedvező kulturális tényezők közül egyik se nagy jelentőségű. A legmagasabb és legkedvezőbb vívmánya lenne a kultúrának

a faji fejlődés eugenetikus irányítása. Ehhez csak erősíteni kellene minden nemzedékben a jövő nemzedék iránti kötelességérzetet.

A kultúra e kétféle befolyásának mérlegét megcsinálván, arra az eredményre jut Sch., hogy a mai ú. n. kultur-népek faji fejlődése a degeneráció irányában halad: nincsenek meg többé a fejlődésnek azok az egységes feltételei, melyek mellett az emberiség a testi és szellemi fejlettségnek mai színvonalát elérte; másrésről meg a jövő nemzedék létrehozásában aránytalanul nagy mértékben vesznek részt a testileg és szellemileg satnyább egyének. „Nyilvánvaló, hogy az a kultúra, mely a természettől ennyire eltérő szaporodási-kiválasztással él, egészségtelen s hogy a teljes hanyatlást elkerülje, az egészségtelen szaporodási viszonyoknak valamilyen korrekтивumáról kell gondoskodnia.” (279 p.)

A nagy históriai és kultúr-múlttal bíró népek (görögök, rómaiak stb.) halálát is (gazdasági és egyéb okok mellett) jórészt ilyen okok idézték elő. A magas kultúra, illetve a szerveknek ennek következtében beálló degenerálódása, terméketlenséget idéz elő (kivétel a kínaiak), vagy a szaporodás mesterséges korlátozására vezet; mindkettő elnéptelenedéssel jár s a kiválasztás nem dolgozhatván a kellő számú egyénnel, beáll a többé-kevésbé gyors organikus halál.

Az a kivételes jelenség, hogy a kínaiak a magas kultúra mellett is megtartották közimert bő termékenységüket, indítja Schallmayert a kínai társadalom és kultúra szociál-biológiai értékelésére, melynek itt csak főbb pontjait érinthetjük.

A kínai kultúra a legrégibb és leghosszabban tartó; legalább 4—6000 éve áll fent, anélkül hogy folytonossága valaha megszakadt volna. Ennek biológiai és szociális okait a következőkben látja Sch.: A Konfucse-morál azt az ideológiát oltja a kínai népbe, hogy a legfőbb boldogság minél nagyobb családdal bírnival (ősök tisztelete). A családi összetartozandóság érzése a kínaiakban igen erős, korán házasodnak, a termékenység mesterséges korlátozása ismeretlen. Így a kiválasztás nagyszámú egyénnel dolgozhat. Kedvező hatású a nemi kiválasztásra, hogy a hozomány fogalma ismeretlen s hogy megtartották azt az ősi hagyományt, amely tiltja a közel rokonok (hasonló vezeték-névvel bírók) egymásközi házasodását. A szociális okok közül a legfontosabb, hogy nagybirtok nincs, az egész ország apró családi parcellákra van osztva, melyeket a legkitűnőbbben művelnek. A parcellák tulajdonosa az állam, a használók csak örökbérlők s bár másoknak eladhatják, de egy ca $\frac{3}{4}$ hektárnyi darab mindenképen a családnak marad. Csíra, mérgek (alkohol stb) hiányzanak, ópium csak a városokban. Ez a bő ember-anyagból való kiválasztás hozta létre azt a csodálatos munkabíró és ellentálló fizikumot, melyről a kínai ismeretes. A régi kultúr-állapot meglátszik azon, hogy a kínai koponya átlagos űrtartalma nagyobb, mint az európaié (nagyobb az átlagos műveltségük is).

Áttérve a szociálfilozófiai problémákra, Sch. is felveti a kérdést: Mi legyen az állami politika végcélja? Az egyének kellemes és jóléte bizonyára nem (noha az ember érzelmi konstitúciója ezt diktálná), mert a kellemesség és kellemetlenség érzései csak alárendelt funkciói, *ad hoc* igazgatói az életnek, az értelem nem fogadhatja el

ezeket a végcél meghatározóiu. A valóságban nem is tapasztaljuk, hogy a szociális vagy kulturális haladás növelné az egyesek vagy az összeség boldogság-érzetét. „Az összes személyek legnagyobb tökéletességét” is állították fel végcél gyanánt. Ennek ellentmond egyrészt a kétségtelen egyéni változékonyság, másrészt a szükség-szerű társadalmi munkamegosztás. E problémában legfontosabb tájékoztatóul és kivezető útul kínálkozik a kiválasztási elmélet. Ha az emberi társadalmi élet fejlődését ennek szempontjából vizsgáljuk, félreismerhetetlen, hogy a fejlődés az egyes közösségek összeröinek a növeléséhez vezet. A társadalmak fejlődése a természetes „kollektív kiválasztás” ellenörzése és vezetése alatt áll, mely az erősebb közösségeket megtartja és fejleszti, a gyengéket kiírta. E szempontból minden állami politikának végcélja (334. p.): „az államilag szervezett nép önfentartásához a lehető legkedvezőbb feltételekről gondoskodni. Úgy a bel-, mint a külpolitikában mindenféle intézkedésnek és vállalkozásnak azt a célt kell szolgálnia, hogy a nemzet jövendő életképességét biztosítsa. E célból a belpolitikának egy szélesebb látókörű vezetése nem elégedhetik meg azzal, hogy a tradíciók területén minél nagyobb haladásokat érjen el, hanem különös fontosságot fog tulajdonítani a szerves öröklékeny értékek megtartásának és lehető tökéletesítésének is.”

Az átöröklési higiénia feladata két irányú, egyik: a szaporodási kiválasztást minél kedvezőbbé tenni (minél nagyobb termékenységet létrehozni), a másik: a megtörtént termékenyítés után az átörökítő anyagot, minden ártalmas befolyástól megóvni. A természetes kiválasztást igen előnyösen helyettesítheti a tervszerűleg befolyásolható termékenységi kiválasztás. Az eugenika is ebbe helyezi minden reményét. Az átlagon aluli egyének létezése csak keveset árt a nép-testnek akkor, ha nem szaporodnak, úgy hogy e feltétel mellett a testi és lelki nyomorékok életfeltételeinek könnyítése sem kifogásolható. A fajjavítás érdeke nem kívánja, hogy a természetes kiválasztásnak szabad folyást engedjünk, hanem hogy az átlagérték alatti ivarsejteket a szaporodásból kizárjuk. (XIII. feje.)

A szaporodási kiválasztásnak lehetségesek közvetlen korrek-túrái (egészségi bizonyítványok megkívánása a házasszó felektől stb.) és közvetettek. Ez utóbbiak túlnyomólag szociális, gazdasági, politikai vagy etikai természetűek. Így Sch. szerint eugenikai szempontból az ideálja volna a nemzetgazdaságnak az olyan jövedelem-elosztás, mely egyfelől az egyeseket leginkább sarkalná a legértékesebb szociális munkára, másfelől a legkiválóbb faji tulajdonságokkal rendelkezőket a legnagyobb mértékben biztatná a szaporodásra, egyszersmind leginkább lehetővé tenné ezt nekik. Ehhez szükséges volna persze a szociális versenyfeltételek egyenlősége is, hogy csak az egyéni képeségeken múljék a győzelem.

Egyéb ilyen szociális és politikai reformok volnának: az állami és községi hivatalnokok alkalmazásánál bizonyos eugenikus szempontok érvényesítése; adóreformok; szociális biztosítás; nevelés és iskolaügy; büntetőjog; társadalmi higiéné. Etikai reform gondolatai a következőkben foglalhatók össze:

Bizonyos, hogy az összes eugenikai eszmék, javaslatok és törekvések ártatlan *lucis a non lucendo* maradnak, ha a népben nincs meg az eugenika eszközeinek és céljainak akarása. Tehát mindenke-előtt eugenikus (generatív vagy fajjavító) etikára van szükség. Mint ahogy a most érvényben levő társadalmi etika az ember természettől fogva gyenge szociális ösztöneinek az erősítője, épígy teremtené és erősítené meg egy generatív etika az ember generatív ösztöneit. A ma érvényes szexuális etika csak alárendeltje a szociális etikának s az előbbinek kialakulásánál eugenikai szempontok egyáltalán nem szerepeltek. A fajjavítás etikája nem is lesz az eddigi szexuális etikának egyik ága, sőt a régi szociális etika keretében sem foglalhat helyet; új keretet kíván s amavval szemben áll. Legjobban megkülönbözteti őket az, hogy mindegyik más-más érdekeket szolgál; a jelenlegi szexuális etika csak a kortársakét öleli fel, az eugenikai etika pedig a jövő nemzedékét is. Míg a jelenlegi szociális etika vezérelve a kölcsönös biztosítás, addig az eugenikus etika ilyet nem ismerhet. Az önfentartás és fajfentartás ősi ösztönei közül a jövőbe látó értelem eddig csak az elsőt szolgálta, az eugenika akarja most az utóbbinak is szolgálatába állítani. *Fülöp Zsigmond.*

8

A francia mezőgazdaság fejlődése. *Rapport sur la situation agricole dans quelques parties de la France. (Rapport lu à l'Académie des sciences morale et politiques pour le Concours Léon Faucher, 1908.) Par. M. Levasseur.* ott az utolsó 50 évben bekövetkeztek." A munka kidolgozásához egy egységes terv szolgált alapul. Igen szerencsésen választotta ki a bizottság a pályatételt úgy a pályázók szempontjából, mint objektíve a tudományos kutatás érdekében. Ebben a pályázatban részt vehettek vidéken élő tanárok és mezőgazdák is távol a tudományos központoktól és a fővárosi könyvtáraktól; másrésről a beérkezett 18 pályamunka, amely Franciaország 18 különböző vidékét tárgyalja, rendkívül érdekes és minden irányban tájékoztató áttekintést nyújt a mezőgazdasági népesség helyzetéről és a francia mezőgazdaság fejlődéséről az utolsó 50 évben. Levasseur akadémikus, a kiváló francia nemzetgazda, most számol be a pályázatról és egy egységes műbe foglalja össze a 18 szerző kutatásainak eredményét.

A francia mezőgazdaság történetét még nem írták meg; csak egyes értékes töredékei készültek el ennek a nagy munkának: Hippolyte Passy, Lavergne, Baudrillart munkái, amelyek a mezőgazdaság története szempontjából csak egy-egy érdekes részletkérdést tárgyalnak, a földművelésügyi minisztérium levéltárában őrzött emlékiratok az egyes kerületek mezőgazdasági viszonyairól, amelyeket vidéki szerzők készítettek az 1892-iki statisztikai felvétel alkalmából stb. A Léon-Faucher-féle pályázatra beérkezett 18 pályamunka értékes adatokat szolgáltat ehhez a még meg nem írt munkához.

A párisi *Académie des sciences morales et politiques* 1908-ban tizenhatodszor tűzte ki a Léon Faucher-féle közgazdasági pályadíjat. A feladat volt: „Leírni Franciaország egyik vidékének mezőgazdasági kultúráját és a nevezetesebb változásokat, amelyek

Az egyes pályaművek ugyanazt a sorrendet követik. Tárgyalják a talajviszonyokat földrajzi és mezőgazdasági szempontból, a talajművelés módját és eszközeit, a növénytermelést és az állati termékek előállítását, a tulajdonviszonyokat, a kezelés módját, a munkaviszonyokat, értékesítést, a terményárakat, a gazda bevételét, kiadását, jövedelmét, életmódját és a mezőgazdaság fejlesztésére szolgáló intézményeket.

A múlt század közepe nevezetes fordulópont. Ekkor kezd fel-szabadulni az ember a természeti viszonyok korlátlan hatalma alól. A Bocage, Mayenne és Sologne köves és agyagos talaját mész vagy márga hozzákeverésével teszik termékenyvé, a Campiégne-i kerület, a Val de Tille és a Côte d'or sok hasznavehetetlen területét lecsapolással vagy öntözéssel teszik használhatóvá. Jóval a növényélettan elveinek tudományos felderítése után, akkor, amikor az utak kiépültek (eleinte csak stratégiai szempontból), a mezőgazdasági ismeretek általánosakká válnak, kezd elterjedni a műtrágyák használata és nagymértékben emeli a francia mezőgazdaság produktivitását.

Megváltozik a vetésforgó. Eltűnik a fekete ugar,** a gondosan megmunkált földben a rozs helyét a nagyobb igényű, értékesebb búza foglalja el. Nagyobb súlyt helyeznek a jó vetőmagra. Jobb talajművelési eszközök terjednek el, amelyek lehetővé teszik a talaj mélyebb megművelését és az atmoszferikus befolyások érvényesülését. A fekete ugar helyét többnyire takarmánynövények foglalják el: bükköny, lóhere, lucerna, takarmányrépa, tengeri, takarmánykáposzta stb. (A beaune-i kerületben péld. 1852 óta megtízszereződött a takarmányrépa termelése.)

A mesterséges takarmánynövények termelésén kívül a természet kaszálókra is több gondot fordítanak: jobban trágyázzák, öntözik; az eredmény sokkal nagyobb takarmánytermés.

Ezek az adatok vidékenként mutatják be azt az eredményt, amit az országos statisztika is megerősít. 1852-ben 6 millió hektár földön 14 hektoliter átlagos termés mellett 8.2 millió hektoliter búza termett; 1905-ben 6 és 1/2 millió hektáron 118 millió hektoliter, az átlag volt hektáronként 18 hektoliter. A rozsnak, árpának, kétszeresnek megcsappant a termelése; ellenben a zabé 67 millió hektoliterről 95 millió hektoliterre emelkedett.

Az állatállományban nagy az emelkedés, csak a juhállomány lett lényegesen kisebb. Az emelkedés itt különösen kedvező tünet, ha meggondoljuk, hogy Franciaország népessége majdnem stationár és így a lakosság egy fejeére eső ló, szarvasmarha és sertés arányszáma lényegesen emelkedett. Az abszolút számok azonban még nem tüntetik fel az állati termelésnek azt a nagymérvű gyarapodását, mint az egyes vidékekről szóló gazdasági monográfiák.

A Bocage vendéen, amely eddig sovány ökröket adott el a normandiai hizlalóknak, most maga hizlalja azokat és átlag 200 kg. súlytöbbletet nyer a hizlaláson. Mayenneből is a múlt század első

** Az ugar fokozatos eltűnéséről M. Grandeau adatai:
 1789-ben volt 10,000.000 hektár ugar
 1840-ben „ 6,763.000 „
 1892-ben „ 3,367.000 „

felében még más vidéki hizlalóknak adták el a kimustrált igás állatokat, ritkán került közülök egy is Páris piacára. A lakosság ritkán evett húst, akkor is leginkább csak disznóhúst. Egy silány marhafajta volt itt, amelyből egy-egy nagy marha nem nyomott többet 300 kilónál (az 1830-as statisztika szerint) a tél végén — írja egy egykorú író — az állatok a szó szoros értelmében nem tudtak a lábukra állani (mintha csak édes testvérei lettek volna a mi töreken és tengeriszáron telett magyar marháinknak). Ezt a benszültöt szarvas-marhafajtát a század közepén durham-vérrel keresztezték. A második császárság utolsó éveiben már tökéletes volt az átalakulás. Az új állatfajta nagyon alkalmas a korai hizlalásra és átlagos súlya 300 kilóról 500 kilóra emelkedett. A Mayenne ma több mint 10.000 hizott marhát küld évente Parisba és a kerület, amely félszázaddal ezelőtt Franciaország egyik legszegényebb vidéke volt, ma a szarvas-marha-fajta átalakulása folytán a leggazdagabbak közé tartozik.

A tejtermelés lépést tartott a növekvő szükséglettel. Charentes és Poitou a fő vajtermelő vidékek, ahonnan a külföldre is nagy a kivitel. Nagy része van ebben a fejlődésben, a jó tejelő fajták elterjesztésének. Fejlődött a sajtkészítés is a pályaművek szerint úgy mennyiségileg, mint minőségileg.

A puszta földek megmunkálása és a közönséges gyapjú árának csökkenése majdnem felére apasztotta le a juhállományt. A hús-termelés azért nem lett kevesebb, mert sokkal nagyobb súlyt helyeznek a hizlalásra, mint azelőtt.

Legnagyobb átalakuláson ment keresztül egy félszázad óta a szőlőművelés. Az első nagy csapás volt az öidium (lisztharmat), ez az ötvenes évek elején lépett fel és a termést felére szállította le; nemsokára behurcolták amerikai vesszővel a filloxerát. Mikor már a kipusztult szőlők helyébe óriási fáradtsággal új szőlőket telepítettek és a rekonstrukció csaknem véget ért, a peronoszpóra és a fekete rothadás fenyegették végveszedelemmel a francia szőlősgazdákat. A védekezés ezek ellen évi rendes munkája lett a szőlőtermelőknek, ezenkívül még a magasabb munkabérek is emelték a fentartási költségeket. A kivített kontinentális országok védővamos politikája nehezítette meg, a belföldön pedig a borhamisítás csinált nagyon érezhető konkurenciát.

A francia szőlőtermelés azonban bámulatos szívóssággal és ellenálló erővel le tudta győzni mindezeket az akadályokat; a hegyvidékek helyett a sík földön és az immunis homoktalajon helyezkedik el (ugyanaz a fejlődés, ami Magyarországon), ahol aránylag kevesebb a művelési költség; jobb munkával és bővebben termő fajok kiválasztásával 25 év alatt megduplázzák a termésátlagot. 1882-ben 2 millió 200 ezer hektár földön 33 és $\frac{1}{2}$ millió hektoliter bor termett; 1905-ben kevesebb: $1\frac{3}{4}$ millió hektáron 58 millió hektoliter. A bor fogyasztási adóját törlik, a nép az alacsonyabb bor-árak és a növekvő jólét folytán a pálinka helyett a borfogyasztásra tér át, így az óriási termés legnagyobb részben a belföldön helyezhető el.

Mindezen nevezetes átalakulásoknak okát a szerzők a közutak kiépítésében, a közlekedési eszközök javulásában és a mezőgazdasági

ismeretek elterjedésében látják. Az első nagy eredmény, ami szemünkbe tűnik, a mezőgazdasági termelés nagymérvű gyarapodása. A búza-termelés emelkedéséről már volt szó. Ebből még nem következik, hogy a gazdák jövedelme is hasonló arányban emelkedett; mert 1852—1882-ig a búza átlagos ára hektoliterenként 22 franc 98 ct., 1882 és 1905 közt 16 fr. 50 ct. Amíg a búzatermelés átlagos értéke az első korszakban majdnem mindig felülhaladja a 2 milliárd frankot” addig a későbbiben már csak két ízben éri el. A terményárak hanyatlása azonban — a pályamunkák tanúsága szerint — jobban sújtotta a föld birtokosait, mint a bérlőket és egyáltalában nem érintette az alkalmazottakat és napszámosokat. Így 1880-tól 1895-ig, amikor legrohamosabb volt a terményárak hanyatlása, a földbér még nagyobb-mértékben csökkent, mint a búza ára. Különösen fontos ez a megfigyelés, mert igazolja azokat, akik a magas búzaárakat nem tekintik általános mezőgazdasági érdeknek.

A gazdákat az alacsonyabb búzaárakért bőségesen kárpótolta az állati termelés nagyobb hozadéka. Nemcsak az állatok létszáma lett nagyobb, hanem minden állat több húst produkál. A hivatalos statisztika az 1862-iki hústermelést 972 millió kilogrammra számította ki, az 1892-ikét már 1347 millióra. Ez mintegy 440 millió frank értékfelettel jelent, ha a hús átlagos árát a hivatalos statisztika szerint 1.17 frankba számítjuk. A haladás azóta sem szűnt meg, míg a húсарak és az összes állati termékek árai nagy mértékben emelkedtek. Mennyire képes a hústermelés az alacsonyabb gabonaárakat ellensúlyozni, igazolja a Bocage vendéenről szóló monográfia szerzője, aki az 1768-ik évben 425, 1860-ban 1600 és 1907-ben 4000 frankra becsüli egy tipikus 30 hektárnyi gazdaság bruttó hozadékát.

A föld értéke 1850-től 1880-ig többé-kevésbé mindenütt emelkedett, míg 1880-tól 1900-ig ismét csökkent. (Ekkor érezték meg a földbirtokosok legjobban az alacsony gabonaárak hatását.) Azóta újból az emelkedő tendencia kerekedik felül.

Az összes mezőgazdasági területből — amely 50 és $\frac{1}{2}$ millió-hektár — 44 és $\frac{1}{3}$ millió van magánkézben, de hivatalos adatok nincsenek a kis-, közép- és nagybirtok területéről, amit joggal hibáztat Levasseur. Az 1892-iki statisztika adatai azonban azt mutatják, hogy az önálló gazdák száma (*fermiers, propriétaires ou non-propriétaires*) mintegy 100.000-rel emelkedett, míg a napszámosoké és gazdasági cselédeké közel 400.000-rel lett kevesebb 1882 óta. Ezeket az adatokat, amelyek a kisüzem terjedését, de egyszersmind a falu fokozatos elnéptelenedését mutatják, a monográfia-írók is megerősítik. A tanulmányokból az tűnik ki, hogy mindenütt rendkívül nagy a francia föld elaprózódása; különösen pedig a szőlővidékeken. Mayenne-ről ellenben azt olvassuk, hogy ott a középbirtok (5—50 hektárig) terjed a kis- és a nagybirtok rovására.

Levasseur ismertetése röviden végez a kezelés módjával, nem nyújt általános képet, hogy vajon a három kihasználása mód: tulajdonkezelés, bérlet és részesművelés (*métayage*) körül melyik terjed jobban a többi rovására. Az egyes monográfiákból az tűnik ki, hogy a métayage hanyatlóban van és a bérlet, még pedig ennek is modern

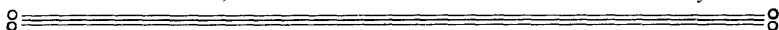
alakja: a pénzberlet terjed a naturáliákban való haszonbérfizetés helyett. Ellenben ott, ahol vállalkozó szellemű, intelligens földbirtokosok voltak nagyobb tőkeerővel, mint Mayenneban, ott sikerült a régi francia részes-művelési rendszert magasabb fokra fejleszteni. A mayennei földbirtokosok előlegezték a tőkét a szarvasmarha-állomány megjavításához, ők adták az iniciatívát a márgázáshoz, meszezéshez, a vetés-forgó átalakításához és a metayage-t a tulajdonosnak és a részes-munkásnak valóságos szövetkezetévé alakították, amely igen hathatós eszköze lett a mezőgazdaság átalakulásának.

A napszámok munkabére általában megkétszereződött 50 év alatt, az évi béres cselédeké még valamivel több, mint a kétszerese. Ez a magasabb bér sem tudta a városok csábító erejét ellensúlyozni és így a 2000-nél kisebb lakosú községek népessége, amely 1846-ban 26 millió 650 ezer volt, 1901-re 23 millióra apadt le. Természetesen eldönthetetlen kérdés marad, hogy vajon a népesség megapadása tette-e szükségessé a munkakímélő gépek használatát, vagy a gépek taszították a népességet a városokba? A kettő komplex jelenség.

A 18 pályamunka csak egyes vidékeknek a gazdasági leírása, így nem képes Franciaország egész mezőgazdasági struktúráját feltüntetni, de azért fogalmat ad egy kisüzemű állam mezőgazdaságának fejlődéséről alacsony búzaárak és fokozatos industrializálódás korában. A növekvő jólét és a városok folyton nagyobbodó szükséglete állati termékekben, konyhakerti növényekben, finomabb élelmiszerekben, a jobb közlekedési eszközök, a nagyobb mezőgazdasági tudás a konzervatív hajlamú kisgazdákat is intenzívebb termelésre kényszerítik, a mezőgazdaság bruttó hozadéka lényegesen nagyobb, az alacsonyabb gabonaárak hatása átmenetileg a föld értékcsökkenésében mutatkozik, de ezt a tulajdonképeni gazdálkodók nem érzik meg, mert csak a földjáradékból eredő jövedelmük lesz kevesebb, ellenben magából a gazdálkodásból eredő jövedelmük nagyobb, a nagyobb termés létrehozásához a gépek elterjedése folytán kevesebb munkaerő szükséges, a munkások bére megkétszereződik.

A jobbagység felszabadítása volt a 18-ik század öröksége, amellyel Franciaország példát adott a szárazföldi országoknak, a 19-ik századé az előretörő, modern kisüzem.

Balkányi Béla.

Az intelligencia **szervezése**.*
(Viktor Hueber: *Organisierung der Intelligenz. Dritte erweiterte Auflage. Leipzig. Verlag von S. A. Barth.*)

is egyszerre tömegek figyelmét magára ragadja.

Ilyen, külső eszközök nélkül is figyelmet keltő munka Hueber Viktornak *Az értelmiség szervezése* című kis felhívása, mely 1910

Ma a rengeteg könyv korszakában ugyancsak tartalmas munkának kell lennie annak, mely trombita és dobreklám, óriási falragaszok vagy legalább is sárga kötés nélkül

* E kritika felfogásával nem értünk egyet és arra visszatérünk. Közlésének az az oka, hogy szeretjük, ha az új eszméket azok ismertetik első sorban, akik azokkal rokonszenveznek.

A szerk.

tavaszaán mint igénytelen kézirat indult világgá, útközben azonban mindenütt erős visszhangot keltett, mellyel folyton erősödve 1910 novemberben már mint tekintélyes könyv ért harmadik kiadást. Elterjedésének titka az, hogy nem egyoldalú dologgal foglalkozik, mely csak bizonyos köröket érdekel, nem irodalmárok számára ad ingyencséget, sem tudósoknak fogas kérdéseket, nem bizonyos kiváltságos osztályok számára ír csak nekik, általuk érthető hangon, hanem emberekről az embereknek.

Az az áldatlan állapot kínozza őt is, mit ma minden gondolkozónak észre kell vennie, hogy a haladást teljesen megköti, visszaszorítja s bepiszkítja a kapitalista rendszernek közéleti hatása. Ez ellen a hatás ellen keres orvoslást s arra az eredményre jut, hogy a nagytőke egyoldalú nyomását, mely tudományba, művészetbe, költészetbe irodalomba, mindenüvé behajítja a szatócsszellemet, csak úgy lehet megszüntetni, ha az emberiség egész értelmisége belátja azt, hogy minő óriás szerepe volna neki az emberiség életében! Ha az értelmiség belátja azt, hogy a vezetés nem a kis látókörű és kufárszellemeű kapitalizmust illeti meg, hanem igenis az értelmiséget, amely egyedül lehet hivatva arra, hogy az emberiséget irányítsa, vezesse, hogy neki nagy, szabad célok felé utakat mutasson, utakat készítsen.

Azokat hívja fel Hueber, akik erre magukban erőt éreznek, hogy tömörüljenek, szervezkedjenek az emberiség megmentetésére. Egyes Krisztusok, magukban álló Krisztusok elvérzenek! Ha azonban a Krisztusok százaí és ezrei egy hangon hoznak új erkölcsi törvényeket, úgy azoknak ezerszeresen rövidebb idő alatt kell átolvadniok a közerkölcsi felfogásba. Ilyen új erkölcsi törvényeket állít fel Hueber, melyek hivatva vannak arra, hogy a szervezett értelmiség útján jussanak az emberiség öntudatába s átalakítva az erkölcsi gondolkodást, átalakítsák az egész társadalmi életet is. Olyan egyszerűek s világosak ezek az ő törvényei, hogy ma mindenki csodálkozni fog rajta, hogy ezeket még nem ő mondta ki, hogy ezeket nem hirdetik mindenütt. Mert nem-e világos és természetes az, hogy: 1. Minden embernek csak oly mértékben van igénye anyagi javakra, mely anyagi szükségleteinek megfelel; hogy ezen igények mértéke nem lehet mindenkire nézve egyenlő, de semmi esetre sem korlátlan nagy, hanem észszerű határának kell lennie. 2. Hogy a mai életközdeleben minden embernek joga van keresetét annyira kiterjeszteni, amennyire s ameddig bevétele szükségletének megfelel; hogy szükségletei észszerű határát meghaladó kereset ugyan általános érdekű, de a fölösleg már nem személyi vagyon, hanem mindenek közös vagyonának tekintendő, melynek felhasználására az egyesnek nincs joga. 3. Hogy mindenkinek a saját becsületérzésére marad bízva annak megítélése, meddig terjed saját szükségleteinek mértéke s hol kezdődik ezzel az általánosnak jutó fölösleg. 4. Hogy ezen a módon a különböző fölöslegek, melyek sohasem egyesek munkájának, hanem többek és sokak összeműködő csoportjai munkájának eredményei, visszafolyva a közösségbe, tekintélyes növekvését alkotják a közös vagyonnak. 5. Hogy a fölösleg átengedése, ami eddig alkalomadtán ajándékok, alapítványok, segélyek alakjában adva, mint személyes jócselekedet s kiváló bőkezűség tekin-

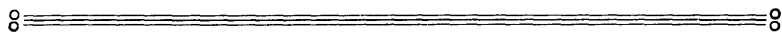
tetett, ezután a nyilvános erkölcsbe mint normális teljesítése magától értetődő kötelességeknek veendő fel. 6. Hogy az ezen fölöslegek felett való rendelkezés nem illeti azokat, kiktől jönnek, miután ezen egyesek nem tekinthetik át a meglevő szükségek és célszerűségek módját és nagyságát, hanem természetsszerűleg oly hatóságot, melynek áttekintése és betekintése van. 7. Hogy ezáltal bizonyos kiegyenlítés lesz teremtve az egyest korlátozó kapitalista elvnek, mely lehetőleg leszorítja a béreket, melyhez jövőben a vállalkozó bevétele alacsonyabb-fokú önmeghatározásának elve jönne s az összes egyének másrésztől való kártalanítása a mindenkinek hozzáférhető közérdekű berendezések állandó bővítése által, mely a közös fölöslegalapból folynék.

Nem-e kényszerítő s erőszakos, amellet mégis finom utalás a kapitalisták kötelességeire, mikor azt mondja: „Minden jómódon túli jómódot a műveletlenség jelének kell tekinteni. Tiszta gondolkodású, szellemileg művelt ember nem túlgazdag. Erkölcsi szükségérzet ránézve, hogy megszabaduljon attól a vagyontól, mely anyagi szükségleteit meghaladja s hogy azt a köz rendelkezésére bocsássa.”

S nem azért akarja felszabadítani az igazi tudományt s művészetet, melyeket az így felszabadult vagyonnak először önállósítana, hogy pusztán elvont tudományokat s művészetért való művészetet neveljen nagyra, hanem hogy tudósoknak, költőknek, művészeknek, szóval az emberiség eszének s szívének módot és alkalmat adjon arra, hogy munkájukkal az emberiség számára magát az életet alakíthassák művészetté; hogy tudásukkal s művészetükkel leigázzák a természetet, új életlehetőségeket, új gépeket, új gyógyszereket, új társadalmi berendezkedést találhassanak, melyek mind arra irányuljanak, hogy az emberiséget ne csak a nyomor, a bajok s a betegségek alól, hanem a munka alól is felszabadítsák.

Nagyon találóan húz Hueber éles választófalat a munka közt, mellyel az ember pusztá kenérszerző szükségéből kínlódik s a teremtő munka közt, melyet az ember belső kényszerből, saját öröme s a maga és mások boldogítására végez. Minden embert oda akar juttatni, hogy csak ilyen teremtő munkával kelljen foglalkoznia. S oly tüzesen, oly nagy bizalommal buzdítja erre azokat, kikhez felhívása szól, hogy szavainak magával kell ragadnia, bizalmának bizalmat kell keltenie.

Hogy mennyire sikerült ez neki, azt mutatja az a sok levél, melyet elsőrangú írók s tudósok neki írtak, a sok meglehangú cikk, mellyel vele foglalkoznak s melyek a harmadik kiadásban jórészt közölve vannak; s az is, hogy a könyvnek ma már hét nyelven készül fordítása, melyek mihamar meg fognak jelenni. *Hermanné Ludvig Bianca.*

Könyvszemle

Seillière, Ernest: *Introduction à la philosophie de l'impérialisme.* Paris, Alcan, 1911. IV + 316 p. (Bibliothèque de la philosophie contemporaine.)

Bevezetésül kíván szolgálni a szerző négy kötetes munkájához, melyben részletesen előadta tanait a társadalmi élet e magyarázatáról. E munkában az emberi cselekvések fő forrását az embernek azon kívülre irányuló alapvető

hajlandóságában látja, melyet a keresztény teológia néha a fejedelemség szellemének, Hobbes hatalmi vágnak neveztek, a szerző pedig imperializmusnak nevez. A másik alaptény, hogy a misztikus tapasztalat előidézi az emberben egy segítő istenséggel való szövetség érzését, melyről való meggyőződés azután a misztikust az irracionális imperializmus tetteihez vezeti, melyek praktikus következményei igen nagy szerepet vittek a világtörténelemben. A keresztény ideológia és az egyházi fegyelem alól felszabadult miszticizmus modern alakja a morális romanticizmus, mely több, mint egy század óta Európa nagyrésznének valóságos vallása. A modern „szövetség” miszticizmusa különböző alakot öltött híveinek szellemi hajlandóságai és azon utak szerint, melyek azoknak legkönnyebben célravezetőknek látszottak. Az esztétikai miszticizmus vagy a szép vallása alakjában jelentkezik, legnagyobbbrészt a franciák számára. És azt vallja, hogy a zseniális ember, a költő, a művész, aki képes szépet teremteni, születésétől kezdve az istenség szövetségese, próféta, messiás, az istenség képviselője a földön. A szép vallása hozzákapcsolható az ész vallásához, ha a szépet, mint rendet és kigondolt arányosságot fogjuk fel; de a romantikus miszticizmus azt inkább, mint a természet és ösztön virágát definiálja, mivel úgy tekinti azt, mint az istenség közvetlen ajándékát s ezáltal a miszticizmus szembetűnik gyakran az emberiség társadalmi ekvilíbrio felé törő türelmes és lassú erőlködésének.

Meg kell még különböztetni a romantikus miszticizmus különböző formái között a demokratikus vagy szociális miszticizmust, mely a modern szocialista tanok alapját képezi. E szerint a természet embere s a civilizáció által kevésbé megrontott nép embere az istenség mai szövetségese, mely a hatalomra hivatva van. Ezen egészen romantikus formulának ellenébe kell állítani az összegyűjtött társadalmi tapasztalat tanulságait, mely józanságnak neveztetik és úgy alkotni egy racionalis szocializmust. A miszticizmus hasznos segédeszköze a haladásnak, mert híveinek az isteni segély hitét nyújtja, csak fékezni kell a faj és egyén előbbi tapasztalatai, vagyis a hagyomány és józan ész által. Az antiintellektualisták vagy pragmatisták különösen súlyt helyeznek a miszticizmus ez utilitáris oldalára s részben félre is ismerik annak veszélyeit.

Gourd, J. J: *Philosophie de la religion*. Préf. de E. Boutroux. Paris. Alcan, 1911 XIX + 311 p. (Bibl. de philos. contemp.)

Ha a vallás létjogosultságát akarjuk állítani, nem elég rámutatnunk arra, hogy a vallás egy meglévő tény, melyet tagadni nem lehet. Nem elég a vallást megkülömböztetni a tudománytól, hanem közelíteni is kell őket egymáshoz és megmutatni, hogyan szolidáris a tudományos igazság a vallás igazságával. A hipotézis, mely szerint a tudomány önmagában elég mindent megmagyarázni, abszurdumra vezet, s ezért a gondolkodásnak túl kell lépnie a határon, melyet a tudomány elébe helyez s feltételezni a tény és törvény felett a teremtést. Az ember tevékenységének különböző nyilvánulásaiban, mint a tudomány, erkölcs, művészet, társadalmi élet, önmagát túlhaladni véli nem végzettszerűen, hanem belátás szerint. El kell ismerni, hogy a tudományos „rendezett” szemben állanak az abszolút, az önfeláldozás, a fenséges, a szeretet, melyet a „nem rendezett” és „nem rendezhető” képviselik. S ezen tevékenységünk közvetlen céljaival látszólag ellentétes tárgyak nélkül, a képességek, melyek bennünk vannak nem tudnák elérni teljes kifejlődésüket. S ezen tudományos igazságokra nem redukálható tárgyak méltán nevezethetők vallásosak-

nak, ha a vallást oly értelemben vesszük, mint a kereszténység vétetett megalapítója által. Mert itt ugyanazon elemeket találjuk fel: a teremtő szabadságot, önfeláldozást, fenséget, szeretetet, melyeket lényünk követel, anélkül, hogy, saját erejéből, megérthetné és megvalósíthatná azokat. Ily módon Gourde megállapítja a vallás redukálhatatlanságát a sajátképeni természettudományokra s jogosultságát, mint élet és tökély teremtőjét a természet ölen s annak legmélyebb hajlamaival egybehangozóan.

Weber, Anatole: Introduction à l'étude de la prévoyance. La prévoyance rurale. Paris, Rivière 1-11. 553 p.

Franciaország összes népességének 59,1%-a földműveléssel foglalkozik. A nemzeti tevékenység minden ága közül a földművelés az, mely legnagyobb számú munkáskezet foglalkoztat, az összesnek 43%-át. 59 departement férfinepességnek legalább fele mezei munkával foglalkozik. S ha a városi népesség ép oly arányban is emelkednék továbbra is, mint 1846 óta, húsz-huszonöt évre volna szükség, hogy Franciaország népessége egyenlő arányban oszljon meg városi és nem városban élő csoportok között. E megállapítások eléggé indokoltá teszik annak hangoztatását, hogy behatóbban foglalkozzunk e népesség gazdasági nevelésével, elterjesszük benne a gazdaságosság általános elvei s megtanítsuk a biztosítás különböző fajaira és módjaira, melyek állapotán lényegesen könnyíthetnének. S erre annál nagyobb szükség van a földművelő népesség között nemcsak az érdekeltek nagyobb tudatlansága miatt, mellyel a dolog elől vannak, hanem mivel több, a biztosítás által kiegyenlíthető elemi csapásnak vannak kitéve, mint a városi, iparos munkásság. Fagy, jég, tűz, víz, áradás, stb. úgyszólván csak a földművelő népességet veszélyeztetik létérdekében. S ezért úgylátszik, mintha itt hamarabb kellett volna az embereknek biztosításra gondolni. Mégis ennek ellenkezőjét tapasztaljuk. Mi ez anomália oka s hogyan lehetne ennek végét vetni, ezt keresi a szerző. S a legfőbb okot a meglévő biztosítási intézmények elégtelenségében és hiányában látja. Ilyenek: a befektetett tőkék szétदारabolása, a résztvevő tagok hozzájárulásának elégtelensége, az üzemi költségek aránytalansága, irányzó alapelvek és szigorú adminisztratív módszerek hiánya, a vezetők hozzá nem értése és a biztosítók tudatlansága, a különböző vállalatok között való összműködés teljes hiánya s végre a biztosítás tudományának s tanításának és a biztosítási intézmények elterjedésének hiányossága, sőt teljes meg nem léte.

Segond, J: La prière. Essai de psychologie religieuse. Paris, 1911. Alcan. 361 p. (Bibl. de philos. contemp.)

A szerző az imádság pszichológiai analizisét kísérli meg nagy apparátussal. Az imádság magába szállás. A vallásos tapasztalat első feltétele azon benső „csend” megléte, mely a misztikus lelket betölti, mire következhetik az „ige”. De a magábaszállás nem redukálható üres önmagatudásra, sem pedig a belső állapotok tiszta és szétszórt refleksiójára. A magábaszállás hasonló a zenei öntudathoz, a szimfonikus lélek modulációinak közvetlen érzése, a belső lirizmus intuitív kifejezése, egy tiszta szeretet keresése és feltalálása, ezen szeretet át- és átérzése, mely kidagasztja a szerető lelket, anyagtalan energiák forrásában megújítja; a magábaszállás lényegesen érzelmi és szerelmi, inspirált és direkt, nem értelmi és tudás, nem rendszeres. S mi e magábaszállás személyes értéke, melyből minden, mi racionális és rendszeres, vagy kívülről vonatkozó,

ki van eleve zárva? Ha az értéket az én értelmes bírásában vagy külső megnyilvánulásaiban látjuk, úgy a magábaszállásnak nem sok értéket fogunk tulajdonítani. De annál többet, ha nem egy erkölcs vagy a siker szempontjából nézzük a dolgokat, hanem az én keresésében és az egyéni élet megismerésében találjuk a legfontosabbat. Ekkor az ént belső harmóniájában, lényegének központi tevékenységében fogjuk keresni s a magábaszálláshoz fogunk fordulni, az imádkozás csendjéhez, melyek az én önállóságának feltételei és felderítői lesznek.

Bochard, A: *L'évolution de la fortune de l'état.* Paris 1910. Giard & Brière VIII + 333. p. (Bibliothèque sociol. intern. 43.)

A munka tárgya az állami vagyon vagy inkább az állam folyton növekedő részvéte a gazdasági életben, ennek fejlődése, gazdasági és egyéb előnyei és hátrányai. E fontos közgazdasági kérdés szorosan összefügg az általános pénzügyi fejlődéssel, amennyiben a pénzügy történelme mutatja, hogy a mód, mely szerint az állam magát ellátta eszközökkel kiadásai fedezésére, korszakok és civilizációk szerint változott s hogy p. o. az adó csak a legújabb időben játszik oly fontos szerepet. Az általános pénzügyi fejlődés szempontjából nézve az állam részvéte a közgazdaságban általánosabb s fontosabb kérdéssé lesz s mint az általános pénzügyi tudomány alapvető része fog jelentkezni. Az állam pénzügyi befolyásának történelmi vizsgálata tanulságul fog szolgálni magának a pénzügynek eredetére és a pénzügyi fejlődésre, mely pedig maga szoros összeköttetésben van az általános társadalmi fejlődéssel. Ha az államvagyon és a közjövedelmek eredete gazdasági tényekben van is, azon érdekek, melyekben ma azok jelentkeznek, nagy részben függenek a közjog haladásától, a küiönböző államelméletektől és a közvagyon bírói formáitól. Érdekes tehát a pénzügyi problémákat a különböző szempontokból is megvizsgálni. S ez a szerző tulajdonképeni célja, melyből e kötetben egy részt meg akar valósítani, még pedig a pénzügyi fejlődés első részét, egy következő munkának hagyva a közjövedelmek általános fejlődésének és a modern adó eredetének és fejlődésének kutatását.

Bourdeau, J: *Entre deux servitudes. Démocratie, Socialisme, Syndicalisme, Imperialisme.* Paris, 1910. Alcan. VIII + 342 p.

A Journal des Débats és a Revue des Deux Mondes-ban megjelent esszék gyűjteménye, a jelenlegi politikai pártokról és jövőjükéről s különösen a szocializmusról. Konklúziója, hogy a jövő társadalmá nem képzelhető, mint az állam vagy az egyesületek mindenhatóságán nyugvó alakulat. A munka igen sok, de nem minden: a legtöbb a feltalálástól függ, mely az embert eszközökkel gazdagítja; a munka csak a kar, mely végrehajtja a fej által kigondolt munkát. A munka mindig nagyobb részt követel a segítségével előállított gazdagságból s azt el is fogja nyerni, de minthogy nem minden, nem bírhat mindent s nem remélheti, hogy az egyenlőség igája alá hajtsa az embereket s elnyomja a kiválóakat. A modern iparnak szüksége van tökélelőlegesre, mely vagy az állam vagy egyesek kezei között lehet. De az állam nem képes a tőkét megőrizni s így semmi sem helyettesítheti az egyéni érdek teremtő hatalmát. S ha a szocializmus hivatva van diadalmaskodni, ezt csak azon feltétel alatt érheti el, hogy alkalmazkodik a társadalomhoz, mely nem hajlandó az utópisták gondolatai szerint igazodni.

Bergson, Henri: *Bevezetés a metafizikába.* Fordította: Fogarasi Béla (Budapest, 1910, Politzér. (Modern Könyvtár 9.)

A Modern Könyvtár emez újabb számát elég fontosnak tartjuk arra, hogy külön is megemlékezzünk róla. Bergsonnak egy kisebb terjedelmű munkáját hozza, mely a *Revue de metaphysique et de morale*-ban jelent meg mintegy 20 éve, de melynek érdekessége és filozófiai fontossága nincs arányban terjedelmével. Minthogy Bergson ez aránylag rövid értekezésben, egész filozófiájának alap gondolatát s filozófiai módszerének legpontosabb kifejtését adja. Ebben a munkában mutatja meg legjobban a szerepet, melyet a filozófiában az intuíciónak szán s itt kísérli igazolni azt, hogy a metafizika, melynek szerepe a tudománytól elütőleg a valóság megismerése, anélkül el sem lehet. Mindezekért nagyon szerencsésnek tartjuk, hogy a fordító választása épen erre a munkára esett, ami különben könnyen megérthető épen az említett okoknál fogva s reméljük, hogy Bergson igazi tanainak megismertetéséhez sokban hozzá fog járulni. A fordítás különben nagyon jó és pontos.

Leszner Rudolf: *Gegen die Priester-Religionen.* Brackwede, 1910.

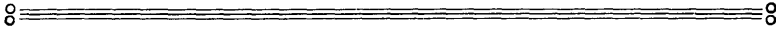
A papok vallása ellen harcol; ama vallások ellen, melyek csak az igék hirdetőinek biztosítanak majdnem munkanélküli és bőséges megélhetést, kíméletes társadalmi helyzetet, de amelyek évezredekkel vetik vissza a kultúra haladását s teszik lehetetlenné egy egészséges és liberális társadalmi berendezkedés elérését. Harcmodora nem a türelmetlen izgatóé, hanem a derült, a maga igazságában biztos bölcselőé. Csodálkozik, hogy mások nem tudnak vagy nem akarnak oly tisztán látni, mint ő; hogy a kétszer-kettő egyszerű igazságai helyett inkább akarják a homályos, bonyolult, felfoghatatlan, sőt sokszor bebizonyítottan képtelen dogmákat. Sorbaveszi a vallási és lelki élet legfontosabb fejezeteit, mint például a valláserkölc, az erkölcsi világrénd, a lélek halhatatlansága, a tekintély, tisztelet, a szabad akarat, a sors, a ki nyilatkoztatás stb. stb. állítólagos tényeit s a tudomány igazságait szegezi azokkal szembe, de alkalomadtán sikeresen alkalmazza az enyhébb vagy maróbb gúny fegyvereit is.

Fishberg, Maurice: *The Jews: a study of race and environment.* London, Walter Scott publ. Co. 1911. XVI, + 578 p.

A zsidófaj antropológiája; de kiterjeszkedik szélesebbkörű kérdésekre is, melyek már szociológiai és politikai vonatkozásúak. Antropológiai felvételeit legnagyobb részét New-Yorkban végezte a szerző, mint ahol igen sok fajta zsidó van s csaknem minden változat képviselve van. Mintegy 3000 zsidó egyénen végzett ily méréseket s ezen mérések s az irodalomban már meglévő anyag eredményeit és következményeit nyújtja a könyvben. Részletesen foglalkozik a fizikai karakter meghatározásával s sikerül kijelölni néhány jellemvonást, melyet elég általánosan zsidónak mondhatni. Épen úgy behatóan tárgyalja a különböző típusokat s lehetséges eredetüket, valamint a keresztények és zsidók összeházasodásának hatásait a zsidó típusra. S ebben arra a következtetésre jut, hogy nincs egy zsidó típus, hanem vannak zsidó típusok, melyek igen különbözhetnek egymástól. Foglalkozik a zsidók demográfiai és patológiai jellemvonásaival, gazdasági és társadalmi állapotukkal, neveltetéseikkel, politikai helyzetükkel, a cionizmussal. A könyvet a kérdés rövid bibliográfiája végzi.

Lavergrie, A. és Henry, L. Paul: *Le chômage. Causes. Conséquences, Remèdes.* Paris, 1910. Riviére. 420. p.

A cím már eléggé kifejti a munka tartalmát. Leírván a munkanélküliség mibenlétét s statisztikáját, a szerzők főképp a kérdés megoldásával foglalkoznak s részletesen megbírálják a különböző eszközöket és kísérleteket, melyeket a munkanélküliség orvoslására megpróbáltak: preventív eszközöket (munkakereslet szabályozása, a bér munkások konkurrenciájának csökkentése, gyarmatosítás és kivándorlás által stb.), a munkanélküliség előrelátását és ennek esetére való biztosítást, az állam és munkaadók intézményeit, munkanélküliség-kasszákat s egyéb kísérleteket.

Folyóiratszemle

Budapesti Szemle, 1911 január. *Balogh Jenő* azonmeggondolás alapján, hogy a bűnügyi statisztika adatai próbakövet adják annak, hogy a valamely államban hatályban lévő büntetőjogi és bűnvádi eljárási szabályok megfelelnek-e az igazságszolgáltatás követelményeinek s arra is módot nyújtanak, hogy a bűnözések megelőzését állam és társadalom megkísérelhesse, a Magyar szent korona országainak bűnügyi statisztikáját 1904—1908. évekről veszi szemügyre. Megállapítja régebbi adatokkal egybevetve a súlyosabb büntettek és evvel kapcsolatos súlyosabb büntetések csökkenését, viszont konstatálja, hogy a világszerte tapasztalt fejlődési iránnyal megegyezően a közép-súlyosságú bűncselekmények és vétségek száma állandóan növekszik és hogy a bíróságok mindinkább a büntetési tételek legkisebb mértékét szabják ki. Kiemeli a fiatalok büntettesek számának nagy növekvését és a visszaesők szaporodását. — *Kármán Mór* közművelődésünk fejlődéséről a szatmári békéig írt nagy tanulmányt, legfőképpen a különböző egyházak szárnyai alatt álló iskolák szellemi életéről beszél.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 1911. jan. szám.

A. Sartorius a délitáliai kivándorlásról szóló cikke első részében a kivándorlás okairól értekezik. Az olasz kivándorlási statisztika szerint ez a csekély méretekben indult kivándorlási mozgalom (1874-ben 7149 a kivándoroltak száma) egyre félelmetesebb arányokat ölt és hullámvonalának legmagasabb pontját 1906-ban érte el 390.000-et meghaladó kivándorló-számmal, egész Olaszország kivándorlásának $\frac{1}{2}$ részét tévén. A kivándorlás emelkedése az új haza gazdasági túlsúlyában, a kereseti alkalmak fokozottságában, másrészt a hazai stationär gazdasági helyzetben, gazdasági nyomásban és politikai korrupciójában gyökerezik. Amerika a kivándorlás központja, mivel világgazdasági túlsúlyát az ipari és kereskedelmi nemzetközi versenyben, a tőke felhalmozásában, a munkáskéz iránti nagyobb keresletében Itália gazdasági passzivitása nem tudja ellensúlyozni. Hatalmas lendületet ad a kivándorlásnak a hírszolgálat (posta, sajtó) megbízhatósága, gyorsasága, mellyel kedvező vagy kedvezőtlen gazdasági konjunktúrák hírére továbbítja. — *Dr. A. Leonhard* cikke gazdaságtörténeti adalékokat szolgáltat az őstulajdon történetéhez. A Pyrenei-félszigeten nyomozza a tulajdon ősi formájának történetét, mivel ez ország a kontinentális gazdasági élettől való elszigeteltségénél fogva sem Laveley, sem Bücher részéről nem részesült figyelemben. A gótok foglalásától a középkoron át napjainkig követi a kezdetleges földközösségek fennállását és továbbélését; e tulajdoni

rend „története az egész középkoron át hullámvás a közös tulajdon iránti támadások és a régi állapotok visszaállítása iránti törekvések között. Amit sem fejedelmi önkény, sem törvényhozás, sem államhatalom nem tudott elérni.” a régi közösségen alapuló tulajdonrend eltűnését a földbirtokon, azt a modern pénzgazdaság formáinak behatolása fogja keresztülvinni, mert csak ez teszi lehetővé egyesek kiválását a közösségből nagy földek, nagy vagyonok összehalmozása által, a kisbirtokosok elnyomását és műveletlen földek okkupálását a rendelkezésre álló munkáskezekkel.

Katholikus Szemle, 1911 január. *Jehlicska Ferenc* azokkal szemben, akik Tolstojban a kultúra esküdt ellenségét látták, bizonyítgatja, hogy Tolstoj nem a kultúrának izent hadat, hanem csak annak, ami a kultúrában egészségtelen, rothadt és bűnös. A kultúra javait ő is becsüli s főtartásukat szükségesnek mondja. Idéz Tolstoj: „A mai rabszolgaság” c, munkájából s azt mondja: Tolstoj szemében az volt a tulajdonképeni szociális kérdés: főtartani a kultúrát s megszüntetni az igazságtalanságot.

Kommunale Praxis január 7-i és 21-i számai a munkaidő- és munkabérviszonyokat ismertetik a saját üzemekkel bíró német városokban. 56 város gázüzemében otthonos ma már a nyolcórás munkaidő, a villamos üzemek nagyrészt azonban még ma is 10 órát dolgoztatnak. A többi üzemekben még rosszabbak az állapotok. Átlagul a német városi üzemekben 10 órai munkaidőt vehetünk föl, ami a magánvállalatok $8\frac{1}{2}$ – $9\frac{1}{2}$ órájához képest a városi vállalatok munkásaira nézve hátrányt jelent. Ugyanezt kell a munkabérekről is mondanunk, amit már Herkner is megállapított. Az akkordbérek kevésbé szokásosak a német városi üzemekben, az órabérek a leggyakoribbak, a bérek összege pedig legtöbbszörre alatta marad a nagyipari magánvállalatokban fizetett béreknek.

Die Konjunktur, 1911 január. Vezető helyen az ipar és mezőgazdaság egymáshoz való viszonyáról értekeznek és arra az eredményre jut, hogy a mezőgazdaság és ipar egymáshoz való vonatkozásait a statisztika segítségével szisztematikusan kutatni igen szép feladat, amelynek megoldásához azonban ma még majdnem minden szükséges előfeltétel hiányzik. Ezért hiba oly számadatokkal dolgozni, amelyek részben nagyon is kifogásolható becsléseken alapulnak. Kívánatosnak tartja a tudomány érdekében, hogy a vonatkozó vizsgálódásoknak a napi pártpolitika küzdelmétől távol kell végrehajtatniuk, ha általános érvényre tartanak számot. Amíg e céltől, úgymond, oly távol állunk, mint ma, fontos minden nemzetgazdaság általános felépítésén rövid vonásokban kimutatni, hogy a mezőgazdaság addig alapjául tekintendő egy nemzet gazdaságának, amíg a tudománynak nem sikerült az ipari nyersanyagokat és élelmiszereket a mezőgazdaság kikapcsolásával vegyi és szintetikus úton előállítani.

Magyar Társadalomtudományi Szemle, 1911 január. *Balázs Károly* Berth-nek: *Les nouveaux aspects du socialisme* című kis könyve alapján ír a szindikalizmus eszmevilágáról s ez agitációs brosúra alapján állítja össze a szindikalista mozgalom tudományos igazolását, minden más szindikalista írás nélkülözésével. Tudományos kritikába nem bocsátkozik, de abból a tényből, hogy a szindikalista eszmék ma tömegmozgató eszmék, azt vonja le, hogy a az eszmék ereje nem igaz voltukban, hanem az agitáció erejében és szerveztségében van. A társadalomtudományokban nincsenek természeti törvények meg a fejlődés törvényei sem, a tettben, saját tetterejében kell

bíznia az egységes társadalomnak, nem pedig az úgynevezett fejlődési törvényben.

Magyar Figyelő, 1911 január. 1. sz. *Tisza István* gróf Komáromi Andornak a drágaságról írt munkájával polemizál s azzal az állítással szemben, hogy a drágaságot a mezőgazdaság érdekében felállított védvamos rendszer tette országos csapássá, felhossa, hogy annyi a búzának mai ára, mint volt 50 évvel ezelőtt és hogy a termelési és fogyasztási költségek emelkedését véve valóságos árszülyedés képe tárul elénk. A „történelmi osztály” állított fel védvamosokat, de csak az ipar számára s ezekkel önmagát adóztatta meg. A marhaárak emelkedése múltó okok következtében 1905—7-ben öltött nagyobb arányokat s ez okok megszűntével „rendes mederbe terelődött” (az áremelkedés t. i.) s napjainkban sem közelíti meg azon áremelkedést, mellyel ipar termékeinket drágítja meg az ipari vámvédelem. — *Bárczy István* a népoktatás államosításának jelszavával szemben a kizárólagos állami népiskola rendszerét nem helyesli, mert a pártatlanságot gyakran elhagyó állam az állami tanítókat szüntelen zaklatásnak teszi ki. Ez és a korszerű reformok érdekében az önkormányzati iskola híve. — **Ugyanaz**. 2. sz. *Réz Mihály* a magyar szabadelvűségről ír s azt mondja, hogy annak nemzeti jellege a szabadelvűpárt bukásával egyszerre véget ért s a rá bekövetkezett nagy közjogi konfliktusban a haladás jelszavai a nemzet ellen fordítottak. Foglalkozik a magyarországi radikalizmussal, mely Bécsből van oktrojálva s a radikális agitáció hatását az értelmi munkásság és proletariátus megnövekedésében látja. A felső oktatás reformját és az egyetemi hallgatók csökkentését kívánja. A törvényhozásban való egyenlőséget időelóttinek tartja, míg a törvény előtti egyenlőséget (a közigazgatás államosításával) meg nem teremtyük. Az igazi magyar szabadelvűség mindig az volt, mely a megvalósíthatóban találja meg az ideált. — *Tisza István* folytatja a drágaság körüli fejtegetéseit s ezúttal Rubinek Gyulának a magyar gazdasági egyletek országos szövetsége határozati javaslatához készült indoklásával foglalkozik s egy-két tévedés korrigálásával előbbi tételét ismétli.

A Nő és a társadalom, 1911 január. *Schwimmer Rózsa* a diáklányok sorsával foglalkozik és megállapítja, hogy az a megalkuvás, melyet Wlassics, az egyetemnek a nők előtt való megnyitása kérdésében követett el, keservesen megbosszulta magát, mert utó dai az ő művét következetesen visszafejlesztik. — *Zénéide Mirovich* a nőjogok fejlődéséről Oroszországban ír. Vázlatos képet szerkeszt a nőnek a családban és társadalomban elfoglalt helyzetéről a középkortól a jobbágyság eltörléséig. A bevonuló kapitalizmus itt is épűgy visszaél a nők munkaerejével, mint másutt. Életpályák dolgában is rosszul állanak. Más állami állást, mint a postánál, távírónál, vasútnál vagy tanítónői állást nem vállalhatnak. Csak újabban engedték meg nőknek építészeti és mérnöki munkák elvállalását.

Österreichische Rundschau. *Werner Sombart* egy fejezetet ad „Die Juden und das Wirtschaftsleben” című nemsokára megjelenő munkájából, amelyre máris sikerült jól elhelyezett ízelítőkkel a közönség kíváncsiságát beláthatatlan számű kiadások erejéig felcsigázni. Könyvének az a része, amelyet az Österreichische Rundschau január 15-iki számában közöl, nem alkalmas ama feltevés keltésére, hogy a nagy hűhóval világnak eresztett munka a kérdés lényegét valamivel előbbre viszi. Azok az általánosságok, melyeket a zsidóság jellemzésére felhoz, semmivel sem tudományosabbak, mint akár Dühring, akár Chamberlain megállapításai. Tisztán metafizikai szemlélődések töltik ki ezt az

újabb próbafejezetet, melynek kimagasló általánosítása pld.: „Gott soll behüten var jüdischen Mojech (Gehirn) und var gojischen Kojech” (Gewalt). Mojech cha Kojech: die Worte enthalten im Grunde die ganze Judenfrage. (!)...

Politisch-anthropologische Revue 1911.IX.évf. 10. számában *Melcher* „Zur Naturgeschichte der Menschenrassen” címen összefoglalja szisztematikusan és többnyire topográfiai sorrendben az összes bonctani és fejlődéstani vonatkozásokat a különböző emberfajták és emberszabású majmok között. — *Waltershausen* „Anthropologie und Malthusianismus” címen azt fejtegeti, hogy „bár az anthropológia nem ismerheti félre azokat a hatásokat, melyeket valamilyen ország népességének generatív szaporodására az ország gazdasági viszonyai gyakorolnak, de viszont nem zárja ki a népesség rassz-tagozódását és a szelekciót se az igen fontos tényezők közül, ha arról van szó, hogy egy nemzetnél vagy népnél a születési arányszámok emelkedését vagy csökkenését megértjük”.

Revue économique internationale, 15. Décembre 1910. *Paul Rohrbach* a dél-nyugat afrikai gyarmatosításról ír. Vizsgálja az ottani természeti viszonyokat s igyekszik ezek szerint megállapítani a gyarmat legjobb kihasználásának módját. Következtetése, hogy mivel e vidék száraz steppe vidék és földművelésre csaknem teljesen alkalmatlan, a fősúlyt a legelő gazdálkodásra s takarmánytermelésre kell fordítani s az agrikultúra csak másodrendű szerepet játszhat. A gazdasági cél, melyre a gyarmat leginkább felhasználható, hús- és húskonzervek kivitele s e mellett még a sivatag gyémánt-mezői képviselnek jelentékeny értéket. — Van még egy érdekesebb cikk *Max Gérard*-tól az ipari produkció-képesség növekedéséről s hatásáról a periodikusan megismétlődő gazdasági válságokra. A szerző arra a következtetésre jut, hogy a válságok élessége jövőben enyhülni fog, s hogy már elérte maximumát a nagy ipar kaotikus periódusában, mivel a nagy kapitalisztikus gazdálkodás egy fél század óta jobban diszciplinálja magát, felismervén hibáit s a jövőben jobban fog alkalmazkodni azon szerephez, melyet neki a gazdasági fejlődés kijelöl, mely nem egyéb, mint az emberek — az egész földön és minden néposztályból — szükségleteinek, melyeket civilizált létük megkíván, lehető teljes kielégítése.

Revue d'Économie Politique, 1910. nov.—dec. szám. *Adolphe Landry* egy elhanyagolt problémáról: a kereslet változásainak a munka produktivitására, a munkabérekre és a népességre való hatásáról ír. „Megvilágítja egy olyan tényezőnek a bérekre való hatását, amelyre eddig kevés ügyet vetettek.” A munka bizonyos irányban való produkcióját a konzumens mérlegére irányítja, mellyel összehasonlítja a termelt árú szubjektív hasznosságát más árúk hasznosságával. A munkának ezen, végső sorban a kereslet után igazodó produktivitása irányadó tényezője a munkabér tételének. Ha a produkcióban való javítások folytán valamely árú árának esésével a kereslet efelé nagyobb mértékben fordul, úgy a munkabér tételének esése, vagy emelkedése attól függ, hogy ezen árú kevesebb vagy több munkást foglalkoztat-e a termelésben, mint egy másik árú, melytől a kereslet ennek javára elfordul. Ugyancsak e tényező okozza a munkabér esésekor, az utána bekövetkező emelkedési tendenciát a régi tétel felé, mert hisz a munka szintén árútermészetű, és így olcsóbbodása nagyobb keresletet támaszt maga iránt. — *B. Raynaud* a konkurenciának, a gazdasági versenynek létérti küzdelemmé való fajulása ellen ír gazdaságpolitikai tanulmányt. „A gazdasági gondolkodás a biológiai eszmék hatása alatt meglevenedve, elveti a konkurencia két formájának

rđerőszkolt asszimilációját.” A konkurrencia, mint gazdasági szabadság, több szimultán tevékenység versenye egy minden termelő számára közös cél: a legelőnyösebb viszonyok közti termelés elérésére. Míg a létért, az életért folyó harc, mint a konkurrencia másik formája: a gyengék bukása, az erők győzelme. A verseny két formájának elméleti szétválasztásánál nehezebb a gyakorlati megkülönböztetés számára kritériumot találni. Mégis mondhatjuk, gazdasági verseny van ott, ahol annak eredménye a nyereség átlagos, rendes emelkedése, amely nem titokban, hanem a nyilvánosság ellenőrzése mellett dolgozik és amely professzionális eszközöket (pl. a technikai javítások) vesz igénybe és a társadalomnak, a fogyasztásnak az érdekeit szolgálja. Ott, ahol ezzel ellentétes eszközökkel vívják a harcot, ott az életért folyik a küzdelem, mely káros hatásánál fogva kiküszöbölendő, mivel nem feltétele a gazdasági szabadságnak.

Revue politique et parlementaire, 1911 január. *Ferneuil* a Confédération Générale du Travail törvényellenességét mutatja ki, megalakulhatását az 1884. évi szakszervezeti törvény hiányosságára vezeti vissza. Érdekes, hogy e törvényben a szakszervezeteknek nyújtott azon szabadságát, hogy szabadon szövetkezhetnek, azzal indokolták, hogy a szakszervezetek általános szövetsége épen az egyes foglalkozási ágak szervezeteinek hajlandóságát a sztrájkra ellensúlyozni fogja, hisz a közvetlenül nem érdekelteknek befolyást biztosít. A cikk a szervezkedési szabadság megszorítására konkludál. — *Désortiaux* érdekes példákön mutatja ki, hogy az arányos képviseletnek legkezdetlegesebb rendszere, melynél a listákra leadott szavazatok elosztatnak a mandátumok számával, minden lista annyi mandátumot kap, ahányszor a hányados szavazatszámában foglaltatik, a megmaradt mandátumokat pedig azon listák nyerik, melyek a legnagyobb maradékot tüntetik fel: a többi mesterkélt rendszerrel szemben még matematikailag is leghelyesebb eredményt biztosítja. *Ricard* a mezőgazdasági biztosító szövetkezeteket ismerteti a viszontbiztosítás kérdésével kapcsolatban. A szövetkezetek 25 év alatt igen elszaporodtak, különösen a marha- és lóbiztosítók. A viszontbiztosítás különösen a tűzkárbiztosításnál vált be, ami eredeti formájuknak köszönhető. Minden szövetkezet jövedelmének annyiad részét engedi át a viszontbiztosítónak, amennyied részéig az esetleges károk viselését reá kívánja hártani. A károsult legalább 20%-át káranak maga köteles viselni. A helyi szövetkezetek regionális viszontbiztosítóiban, ezek pedig az országos központi viszontbiztosítóban egyesülve, 6 év alatt a tűzkár ellen biztosító szövetkezetek száma 1806-ra emelkedett, a marhabiztosítók száma 7923, a biztosított érték 489 millió frank.

Soziale Praxis január 5-i számában *Francke* a Gesellschaft für Soziale Reform tízéves fennállása alkalmából a társaság működésének körét ismerteti. A társaság, melynek alapítói közt Brentano, Sombart, Schmoller, Wagner a legkiválóbb nevek, a következő programot tűzte maga elé: 1. szóval és írásban való felvilágosítás útján a társadalmi reform előmozdítása a németországi munkáskérdés terén, még pedig úgy a törvényhozás további kiépítése által, mint a munkások szervezett önségelye útján is; 2. Erejéhez képest támogatja a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének törekvéseit, mint annak német osztálya. A társasághoz csatlakoztak a keresztény szakszervezetek, azonban a szociáldemokratapárt és a szabadszervezetek máig is távolmaradtak. Működése a következőkre terjedt ki: birodalmi munkügyi hivatal felállítását követelte, amely kívánsága részben teljesült is 1902-ben

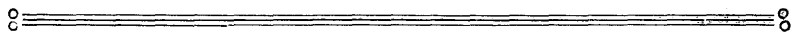
a statisztikai hivatalban megnyílt munkásstatisztikai osztállyal, melynek kiadásában a Reichs-Arbeitsblatt jelenik meg. A munkásszakegyletek jogállásának meghatározására irányuló törvénytervezetét a birodalmi gyűlés elvetette. További tevékenysége a vendéglőkben és korcsmákban alkalmazottak védelmére, a kertészek jogviszonyainak rendezésére, az egyesülési jogra (lásd az 1908. évi birodalmi törvényt), a nők 10 órai munkaidejére (ez év elején életbe lépett), a fogyasztási szövetkezetekre, az önkormányzati adóügyekre, a gyermekvédelemre, a háziiparra, a vasárnapi munkaszünetre, a Ruhr-vidéki bányászsztrájkra, az ólomfesték használatának korlátozására, a munkáskamarák felállítására, a munkaviszony szabályozására, az otthonmunkára, a magánhivatalnokok szolgálati viszonyaira és nyugdíjbiztosítására, az állás-közvetítésre és a fiatalok munkások védelmére vonatkoznak. A tagok száma 1910 végén 252 testület és 1475 magánszemélyt tett ki, a testületek körülbelül 1,680.000 tagot képviselnek. — A január 19-iki számban *G. R. Askwith* foglalkozik az 1909. évi Trade Boards Act alapján felállított Trade Board működésének kilátásaival. A legszervezetlenebb iparágban, a szabóiparban is rövid időn belül elérhető a cikkíró szerint a kötelező bérek megállapítása, ha a hivatal a szakszervezetekkel együttműködve a munkások szervezésére segédkezet nyújt. A sweating ellen nemzetközi megállapodásokat kíván létesíteni.

The American Political Science Review, 1910. november, *Wambaugh* az Egyesült Államok legfőbb törvényszékének alkotmányjogi kérdésekben hozott határozatait ismerteti, melyekből kitűnik, hogy a tendencia a birodalmi törvények érvényességeinek kiterjesztése az egyes államok jogkörének rovására. Különösen az államközi forgalmi, kereskedelmi ügyekben értelmezi a törvényszék igen tágan a birodalmi törvényt (Commerce clause). — *Leacock* a délafrikai Unió keletkezését ismerteti, gazdasági tekintetek érvényesültek a faji gyűlölet, versengések felett, az Unió inkább egységes államot, mint államszövetséget teremt, az előbb független államok tartományokká lesznek. Főleg a vasútügy nem volt megoldható, csak egységes kormányzatban. A benszülött lakossággal szemben az elenyésző kisebbségekben levő fehér faj védelme is egységes szervezetet kívánt. Azzal, hogy az angol nyelv mellett államnyelvnek a boer is megmaradt, épen az angol nyelv feltétlen uralma van biztosítva, mert most már mi sem fogja annak hanyatlását és 3—4 generáción belül teljes eltűnését megakadályozni, míg ellenkező intézkedéssel a faji gyűlöletet provokálták volna a nyelv védelme érdekében. — *Bingham* a spanyol amerikai államokban az összetartás hiányát első sorban történeti okokból vezeti le, melyek a lokálpatriotizmust a fajba belenevelték. Azután geográfiai okokkal magyarázza, végül faji okok is járulnak ehhez (a peruiak és chileiek különböző indián fajokkal keveredtek).

The Contemporary Review, 1911 január. *Foxcroft* a referendum térhódításáról ír. Ennek oka, hogy a tőkekoncentrációk a hivatásos politikusokat könnyen megkörnyékezik (ú. n. „graft”). Újítás a kezdeményező referendum, melynél a reform a néptől veszi eredetét. Ennek egyik formája, mely Illinoisban dívik, a „public opinion plan”: a szavazók 10%-a követelheti, hogy valamely kérdésben a nép a közvéleményt kinyilvánítsa, ami azonban a törvényhozóra nem kötelező. Tényleg kötelező alakban van hatályban South dakotában és Oregonban; az összes szavazók 5%-a kérvényezheti, s a néphatározattal szemben a kormányzó nem élhet vétóval. Oregonban a pro és contra szóló érveket is kinyomatják és kiosztják. Gyakran hoznak ellentmondó,

vagy legalább is rosszul szövegezett, végre nem hajtható határozatokat; könnyebb szervezni a radikálisokat, mint az ellenállást. Az amerikai szavazó mindig sietőben van; a szavazólap végén foglalt kérdéseket a legtöbben nem húzzák ki, pedig volt eset, amikor egyszerre harminckét javaslat felett kellett szavazni; ezt a jelenséget taktikai célokra szokták kihasználni.

Városi Szemle januári számában *Martos Viktor* a városok iparpropagandáját ismerteti. Nálunk Sugár Ottó intézett 1908-ban körkérdest a városokhoz és ipartelepek létesítésére alkalmas községekhez, amely a következő pontokat tartalmazza: 1. Milyen iparvállalatok létesítésére alkalmas a város, illetve község? 2. Milyen kedvezményekkel támogatja a város, illetve község a folyamodó gyárosokat? 3. Milyen előfeltételek vannak meg iparvállalatok étesítésére? A kérdőívre érkezett 89 válaszból az tűnik ki, hogy a nyújtott kedvezmények bizonyos ideig tartó póttadómentességben, egyes esetekben telekadományozásban, vagy kedvező áron való telekátengedésben merülnek ki, igen ritka esetben anyagi segílyt vagy más természetbeni hozzájárulást nyernek a vállalatok. Ezzel szemben a német városok az ipari letelepülésnek városukban való előmozdítása céljából közzétett hirdetéseiben azt hangsúlyozzák, hogy az illető helység olcsó életmódot, egészséges fekvést, csekély halálzási arányszámot, kitűnő iskolákat, jó építőtalajt, árvízmentes telkeket, vízvezetéket, csatornázást stb. nyújt, csupa olyan tényezőt, ami vidéki városaink legnagyobb részénél hiányzik, aminek megváltozásáig vállalatainknak nem sok kedvük lehet e városokat felkeresni.—*Ferencki Imre*: A munkanélküliség és a párisi nemzetközi értekezlet címen ismerteti azokat az eredményeket, amelyeket a múlt év szeptember 18—21. napjaiban Parisban a munkanélküliség elleni küzdelem nemzetközi értekezlete anyagából leszűrődött. Előadja, miként kapcsolódott bele ez a küzdelem a szociális reformok idő- és tárgyrendi sorozatába, majd az e téren eddig alkalmazott elhárító és enyhítő szereket ismerteti (elsősorban a munkanélküliség terjedelmének megállapítását, azután a munkaközvetítést és a munkanélküliség elleni biztosítást), végül a következőkben jelöli meg a ma feladatait: A Központi Statisztikai Hivatal a szakszervezetekkel összeköttetésbe lépve, készítsen a munkanélküliség mértékéről statisztikát; a szakszervezeti mozgalomnak adja meg az állam a szervezkedés szabadságát; végül a városok létesítsenek munkanélküliség esetére biztosító intézeteket.

Társulati ügyek

Lánczy Gyula halála

F. évi január 17-én Lánczy Gyula egyetemi tanár, társaságunknak fennállásától kezdve tagja és több éven át választmányi tagja, a *Huszadik Század*-nak illusztris munkatársa váratlanul meghalt. Temetésén, a *Társadalomtudományi Társaság* magát küldöttségileg képviseltette és a kitűnő halott koporsójára koszorút helyezett. Tudományos és publicisztikai jelentőségét külön cikkben méltányoljuk. Mint ember is humánus és jóindulatú lelkületével maradandó emléket hagyott hátra mindazoknál, akik őt ismerték.

Vita Balassa József előadása felett

Balassa József úrnak *Nevelés a társadalom számára. A jövő iskolája* című előadásához 1910 december 13-án vita fűződött. Az elhangzott felszólalások kivonatát az alábbiakban közöljük:

Dr. *Dénes* Lajos felszólalásában abból indul ki, hogy ő a jövő iskolája alatt nem a mai iskolarendszerekből átmenetileg előállítható iskola-alakot érti, hanem azt az iskolát, amely a jövő társadalmának nevelési érdekeit és szükségleteit fogja szolgálni; nem a holnap hanem a holnapután iskoláját. Ebből a szempontból nem lát az előadó tervezetében olyan jelentékeny újítást, mely az iskolát igazi hivatásának magaslatára emelné. Mert ha mindenféle iskolai tanításnak célját abban látjuk — aminthogy abban is kell látnunk — hogy a gyermeket az élet számára előkészítsük, minden testi és lelki képességét az élet-küzdelemre, a társadalmi munkára kiképezzük: akkor az előadó tervezete nem jelent egyebet, mint a mai iskolának és tantervnek bizonyos progresszív szellemtől megtermékenyített és megjavított kiadását, mely mindenestre nagy haladást jelentene a mához képest is, de nem volna több iskolareformnál. Semmiesetre sem volna az új iskola, a holnapután, a jövő iskolája. A mai iskolának, főképp a középiskolának hibáját abban látja, hogy nem nevel az élet számára, de még bizonyos életpályára sem készít kellőleg elő. A mai diák valóságos kétlaki életet él. Egészen más világ az, amit az iskolában tárnak eléje, és az, amelyben ő valósággal él. A diák lelkében élő világkép még bizonyosan nem annak a komoly életnek a képe, melyre mi őt nevelni akarjuk, és amelynek ő is egykor munkása lesz. De a természetes és észszerű nevelés az volna, ha mi ebből az ő világképéből alakítanók és fejtenők ki a helyes világismeretet. Ehelyett a mai nevelés azt teszi, hogy ezt a gyermeki világképet elnyomja és kiszorítja egy, a gyermek előtt ismeretlen, számára egészen képzeleti jellegű világnak a rajzával, a múlt kultúrájának a bemutatásával. Az előadó tervezetének is ez — felszólaló véleménye szerint — a hibája. Ő is az elmúlt korok kultúrájának a tanításával akarja a gyermeket a mai, illetőleg a jövő kultúra részesévé és munkásává avatni, bár a klasszikus nyelvek tanításának redukciójával. Már pedig a gyermeknek ez a történelmi világ semmivel sem különb a mese világánál; ezt is csak ép úgy a képzelete útján nyitjuk meg számára, mint a sárkányok és tündérek világát, csak azzal a különbséggel, hogy azt tesszük hozzá, hogy ez valóság. Egyébként ezt az elmúlt világot nemcsak a gyermek alkotja meg képzeletével, hanem a tudós professzor is, aminek legeklejtőbb bizonyítéka épen az, hogy pl. a hellén világról egészen más képe lehet és van az egyik tudósnak, mint a másoknak. De föltéve — bár meg nem engedve — hogy ez helyes út volna a nevelés számára, hihető-e, hogy az elmúlt világ képeinek abból a sorozatából, amit éveken keresztül apró részletekben nyújtunk az ifjúnak, az majd képes lesz magának egy egységes összképet alkotni, és ha ez sikerülne is, abból magának a mai világ és

kultúra megismerésére a szükséges tanulságokat levonni? Bizonyos szülő felőle, hogy nem. Ha kapna is egy teljes és eleven képet a múlttól, akkor is csak egy olyan szemüveghöz juttatnók, amely nemcsak hogy nem tenné a mai világ meglátását és megismerését tökéletesebbé, hanem amelyet minduntalan le kellene tennie, hogy jól és káprázat nélkül láthasson. Ha a mai világot akarom megismertetni, miért tanítom helyette a már nem látható világot, vagy azt, amelynek megismerését nagy geográfiai távolság teszi nehezzé vagy épen lehetetlenné? Nem mondja, hogy ezeket ne tanítsuk, hogy a történelmet vagy messzi világrészek geográfiáját és természetrajzát dobjuk ki a tantervből, csak azt kívánom, hogy ezeket hagyjuk későbbre. Először jöjjön a környező világ ismerete, és attól haladjunk az időben és térben távolabbhoz, de ezt is jó későn! Milyen furcsa volna, ha az emberi testet úgy ismertetném meg a kezdőfokon, hogy a fejlődés-tanon kezdeném a tanítást. Vagy aki a kémiaát akarja megtanulni, a kémia történetén kezdi-e a tanulást? Ennek a tanulmányozása igen hasznos lehet, de csak a betetőzés fokán.

De lélektani szempontból is merő képtelenség az ilyen tanítás. A gyermeknek roppantul megterheli az emlékezetét, nagyon kifárasztja a képzeletét, de nem tartja egész lelkét aktivitásban. Azért is unatkozik annyit az iskolában a legtöbb mai diák. Már pedig a gyermek lelki képességeinek arányos kiképzése csak akkor nem lesz hiú ábránd, ha a tanítás mindig a gyermek lelki aktivitására fog támaszkodni. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha mindig abból indulunk ki, ami a gyermeket foglalkoztatja. Hogy a tanítás ne legyen ennek következtében esetleg egészen szeszélyes és ötletszerű, ezt az érdeklődést lehet és kell irányítani, pl. sétákkal, kirándulásokkal, olvasmányokkal stb. De épen ennek érdekében szükséges lenne a tanítási szabadság oly értelemben, hogy akár minden iskolának meglehessen a maga külön tanterve, sőt minden tanító is a maga egyéniségéhez idomíthassa ezt a tervet. Persze hogy akkor aztán a tanárok kiképzésének is másnak kell lennie.

Dr. Nádai Pál felszólalásában elismerőleg emlékszik meg a *Társadalomtudományi Társaság* érdeméről, amely a múltban is, a jelenben is sok értékes adattal járult hozzá a mai középiskola kritikájához. Pár évvel ezelőtt tartott ankétje igen magas színvonalról gyakorolta e bírálatot s kivált az iskolai túlterhelés kérdésében oly becses adatokkal szolgált a pedagógusoknak, hogy hasonló értékű adatokat még egyetlen ilyenmő tanácskozás sem nyújtott. Ámde épen ezért e helynek múltja, tradíciói, arra kötelezik a középiskolával foglalkozót, hogy sokkal bátrabb, határozottabb programot adjon a jövő iskolájáról, mint az előadó tette. Szóló is azt hiszi, hogy becsesebb, értékesebb lett volna a holnapután iskolájáról beszélni, arról az iskoláról, mely nem néhány szociális olajcsöppel átitatott folytatása a mainak, hanem velejében, gyökerében új. Miért rossz a mai iskola? Szóló azt hiszi, főleg azért, mert a mai középiskola egy idejét múlt célt szolgál s ezt akarja jól vagy rosszul kielégíteni: az „általános műveltség” gondolatát. De nézzünk körül és kérdezzük meg a társadalmat, vajon azért küldi-e gyermekeit az iskolába, hogy ezek általános műveltséget kapjanak ott?

Ez nem igen valószínű. Valaha így lehetett, de ma az a főszempont, hogy előkészülhessenek a felsőbb iskolákra, pályájukra, az életre. Az iskolának tehát első sorban gyakorlati irányúvá, praktikussá kell válnia, erős, egészséges, munkában ügyes, felfogásban serény nemzedéket nevelnie, ha a társadalommal szemben vállalt kötelezettségének meg akar felelni. Balassa előadásában épen azokat a tárgyakat — a rajzot, a kézügyességet, a tornát, a játékot, az éneket s a zenét, — melyek leginkább szolgálják ezt a praktikus célt, utolsó helyre teszi, pusztán ügyességeknek nevezi és igen kevés súlyt vét rájuk. Holott nemcsak a jövő, de már a jelen iskoláiban is ezek kellene hogy legyen a főszerep. Az amerikai Dewey iskolájára hivatkozik szóló is, amelyben a tanulók maguk végigjátszák és végigcsinálják az emberiség egész fejlődését: nomádkorát, kézműves-idejét, industrializmusát s ennek megfelelően maguk sütik, főzik az élelmiszereket, dolgoznak kertben, fűrnak, faragnak, cipőt, ruhát csinálnak, gépeket javítanak s e gyakorlatok közben sajátítják el az elméletet: számtant, vegytant, fizikát, történetet stb. Ilyen iskola képe lebeg szóló előtt, mikor a jövő iskolájára gondol s hogy ez még a mai társadalmi kereteken belül is megvalósítható, bizonyoságra rá egy közeleső példa, az ideges gyermekek iskolája Budán, amely nagyjában épen ezeket a modern eszméket valósítja meg tantervében. Az egyéni nevelés kérdését is jobban precizírozni kell, mint az előadó tette. Szóló azt hiszi, itt sem annyira az egyénenként való nevelés szükséges, mint inkább: az egyéni képességek tekintetbevétele. Erre ma már exakt bizonyossággal dolgozó lélektani módszerek állnak a nevelő rendelkezésére s elsősorban azt kellene minden tanulónál kutatni, milyen annak a képzetkincse, mekkora a fogalomköre, milyen a felfogása, emlékezőtehetsége, életviszonyai, családi körülményei stb. Ezeknek az adatoknak rendszeres áttekintéséből kaphat csak a nevelő az egyéniségekről igazi képet. Ám ez a fajta nevelés egyelőre még inkább csak reménybeli s szóló azt hiszi, a jövő iskolájához elsősorban a jövő megfelelő nevelőit kellene kiképezni.

Dr. Engel Zsigmond szerint az iskola feladata az élet számára nevelni. A jövőben más lesz az élet, más lesz tehát a jövő iskolája is. A fejlődés irányzata: átmenet az individuális államtól a szociális állam felé, az individuálpedagógiától a szociálpedagógia felé, az individuális iskolától a szociális iskola felé. A jövő iskolája inkább a nevelésre, mint a tanításra fogja helyezni a súlyt, jórésztben átfogja venni a szülők feladatát is. Teljesen demokrata irányzatú lesz, vagyis a társadalom összes osztályainak iskolája. Állami lesz, mert a tan-kötelezettség elvének folyamánya, hogy minden gyermek tanításáról és neveléséről az állam gondoskodik.

Vértés Sándor nem érthet mindenben egyet az előadó és a fel-szóló urakkal. A tanterv többet használ, mint árt. A tanárok nagyrésze rá van szorulva. Jobb tanterv kell, mint a mai, de nem tervszerűtlenség. A torna a padban ülő, gyenge, ideges tanulók egészsége érdekében kell, nem pedig az ügyességfejlesztéseért. Rajz az ügyvédet és filológust kivéve mindenkinek kell, aki a középértelmiségi pályán vagy ennél feljebb akar mozogni. Ezek tanulását nem lehet a kis diák tetszésére bízni, úgy mint a zenét vagy éneket. A sokat kárhoztatott

történelemtanítást jól fel lehetne használni a mai társadalom és a mai kultúra megértésére, csak tanár kellene hozzá. Az iskola az a hely, hol az emberek vannak olyan fontosak, mint a rendszer.

A tanár vagy tudós vagy tudatlan, de a legritkább esetben eleven, gyakorlati ember. Azért nem tud az életre jól előkészíteni. Tehát veszélyes a polgári társadalom iskoláját internátus rendszerrel a világtól teljesen elkülöníteni. Mikor a tanulók a saját akaratuk szerint választanak, törvényt hoznak, ítéleznek, ez csak színjáték, hol azonban a kulisszák mögött nincsen semmi. Az élet színpadán pedig nagyon is van. A mímelés káros, mert félrevezető.

Dr. *Balassa* József röviden válaszol a felszólalóknak. Dénes Lajos egészen feleslegesnek tartja a történet tanítását; míg az előadó lehetetlennek tartja a múlt ismerete nélkül a jelen állapotoknak és intézményeknek megértését. Az egész politikai és társadalmi élet, a közigazgatás és igazságszolgáltatás, a felekezetek egymáshoz való viszonya stb. érthetetlen a múlt ismerete nélkül. Másrészt meg a jövő küzdelmeiben sem fog részt venni az az egyén, aki nem tudja, hogy még a mai társadalmi állapottól is nagyon eltérő intézmények voltak a múltban és megváltoztak. Aki nem ismeri a múltat, nem tud semmit az emberiség eddigi küzdelmeiről, annak jó a jelen ügy, ahogy van, s nem kíván ennél jobb jövőt. De nem is határolható el a jelen a múlttól; a tegnapi nap már a múlté, s a mai társadalmi politikai küzdelmek, melyeket csak ismernie kell az életbe kilépő ifjúnak, a múltban gyökereznek s a jövőbe nyúlnak. Nem a tudományok történetére gondolt a szerző — ahogy Dénes félreértette — hanem az emberi kultúra történetére, s ennek helyet kell adni a jövő iskolájában a természettudományok széleskörű tanítása mellett is.

Az a kép, melyet az előadó a jövő iskolájáról rajzolt, nagyon eltér a mai iskola képétől. Szabadság az iskolai élet berendezésében, s erős figyelembevétele a tanuló egyéni képességeinek; ez jellemezze az iskola működését. De nem barátja azoknak a kétes értékű próbálkozásoknak, mint amilyen Dewey iskolája, mely lehetetlen célt akar elérni. A mai gyermeket nem lehet visszahelyezni a primitív ember életmódjába. Ez csak színház lehet, melyben a tanító és a tanuló egyformán komédiát játszik. Amit az előadó az ügyességekről (élő nyelvek, zene, rajz, torna stb.) mondott, azt nem szabad úgy érteni, hogy ezek mellékesek; ezeket is be kell illeszteni az iskola életébe, csak hogy nagyon is figyelembe kell venni a tanuló egyéni rátermettségét és hajlamát. Ha a felszólaló urak közül némelyek nem tartják az előadótól rajzolt iskola képét elég radikálisnak, elég merésznek, biztosíthatja őket, hogy sokan viszont nagyon is merész és egyhamar el sem érhető utópiának tekintik. Ő maga egy olyan iskola képét látja benne, melyért érdemes küzdeni.

* * *

Társaságunk további működéséről tér hiányában szemlénk következő számában fogunk beszámolni.